

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

İBRAHİM b. MUHAMMED el-YALVACİ ve
RİSÂLE fî İHBÂR bi-ELLEZİ (İSM-i MEVSÛL)

İsmail ERKEN

Danışman
Doç. Dr. Ramazan EGE

İZMİR- 2015

YÜKSEK LİSANS
TEZ/ PROJE ONAY SAYFASI

2013801701

Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı : İSMAİL ERKEN
Tez Başlığı : İbrahim b. Muhammed El-Yalvacı Ve Risale Fi İhbar Bi-Ellezi (İSM-İ MEVSUL)

Savunma Tarihi : 29.05.2015
Danışmanı : Doç.Dr.Ramazan EGE

JÜRİ ÜYELERİ

<u>Ünvanı, Adı, Soyadı</u>	<u>Üniversitesi</u>	<u>İmza</u>
Doç.Dr.Ramazan EGE	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Doç.Dr.M.Vecih UZUNOĞLU	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Yrd.Doç.Dr.Necia YADSIMAN DEMİRDÖVEN	İZMİR KATİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ	
Oybirliği (X)		
Oy Çokluğu ()		

İSMAİL ERKEN tarafından hazırlanmış ve sunulmuş "İbrahim b. Muhammed El-Yalvacı Ve Risale Fi İhbar Bi-Ellezi (İSM-İ MEVSUL)" başlıklı Tezi () / Projesi () kabul edilmiştir.

Prof.Dr. Utku UTKULU
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi / Projesi olarak sunduğum “İbrahim b. Muhammed el-Yalvâcî ve Risâle fî İhbar bi-Ellezî (İsm-i Mevsûl)” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../.../.....

İsmail ERKEN

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

İbrahim b. Muhammed el-Yalvacî ve Risâle fî İhbâr bi-Ellezî (İsm-i Mevsûl)

İsmail Erken

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Temel İslam Bilimleri Programı

Bu çalışma İbrahim b. Muhammed el-Yalvacî (M.1810/M.1876) tarafından 1838'de yazılmış "*Risâle fî İhbâr bi-Ellezî*" adlı eserin edisyon kritiğidir. Yalvacî'nin Risalesi'nin konusu; ilk cümledeki bir öğeyi vurgulamak için o cümlede ism-i mevsûlün ana edatı olan "ellezi" ya da harf-i tarif olan "elif lam" kullanarak yeniden oluşturulmasıdır.

Çalışmamız dört bölümden oluşmaktadır. Bunlar bir giriş ve üç ana bölümdür. Giriş bölümünde de çalışmanın konusunu, amacını ve metodunu irdelenmiştir. Yine girişte Yalvacî'nin hayatını işlemeden önce ölümünden önceki yüzyılın özelliklerini sunulmuştur. Son olarak Osmanlı'da Medrese ve medreselerde okutulan Arapça gramer hakkında özet bir bilgi verilmiştir.

İlk bölümde İbrahim b. Muhammed el-Yalvacî'nin hayatı ve eserleri işlendi. Doğumu, eğitimi, hocaları, kariyeri ve ölümü hakkındaki tüm bilgileri sunmaya çalıştık. Eserleri hakkında kısa bilgiler ve bu eserlerin hangi kütüphanelerde bulunduklarının malumâtını da verdik.

İkinci bölümde *Risâle fî İhbâr bi- bi-Ellezî*'yi ele aldık. Bundan sonra yazarın risaledeki metodunu, *Risâle fî İhbâr bi-Ellezî*'nin kaynaklarını ve bu risalenin nüshalarının özelliklerini sunduk. Daha sonra ise tahkikdeki izlediğimiz metod hakkında bilgi verdik.

Son bölümde *Risâle fî İhbâr bi-Ellezî*'nin tahkikli metnini sunduk. Tahkik esnasında elimizde üç nüsha bulunmakta idi. Ayetler, hadisler, şiirler, kişiler, yerler, kaynaklar vb. hakkında bilgiler dipnot olarak verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Yalvacî, İbrahim b. Muhammed, İhbâr bi-Ellezi, İsm-i Mevsûl.

ABSTRACT

Master's Thesis

İbrahim b. Muḥammed el-Yalvācī ve Risāle fī İḥbār bi-Ellezī

(Relative Pronouns-Relative Adjective)

İsmail Erken

Dokuz Eylul University

Graduate School Of Social Sciences

Department Of Basic Islamic Sciences

Basic Islamic Sciences Program

This study is a critical version of “*Risāle fī İḥbār bi-Ellezī*” which was written by İbrahim b. Muḥammed el-Yalvācī (1810/1876) in 1838. The topic of the risale is recreation of the sentence for stressing any part of first sentence (non recreated) with Ellezi which is the main preposition of relative pronouns and relative adjective, and Elif Lam which is definite article (Harf-i Tarif).

Our study has four parts that are an introduction part and three main parts. We scrutinized the topic, the aim and the method of study in introduction part. In addition to that characteristic of century is exhibited which is before the death of Yalvacı. Finally, the knowledge is given about madrasah at Ottoman and Arabic grammar that was thought in madrasahs.

In first part, the life and the works of Yalvacı was written. We explained his birth, education, teachers, career and death. In addition to that we gave some short knowledge about his works and libraries where his books.

In second part, we criticised *Risāle fī İḥbār bi- bi-Ellezī*. Then, we explained the method of writer in the Risale, resources of *Risāle fī İḥbār bi-Ellezī* and features of the Risale's copy. Finally, we gave some knowledge in “criticize and edition”.

In the last part, we introduced the criticized an edited text of Risale. While we was criticising and editing the text, we compared three copies of Risale. Information about ayats, hadiths, poems, persons, places, sources and etc. was given as footnote.

Keywords: Yalvacı, İbrahim B. Muhammed, İhbar bi-Ellezi, İsm-i Mawsul.

İBRAHİM b. MUHAMMED el-YALVACİ

ve

RİSÂLE fî İHBÂR bi-ELLEZİ

(İSM-i MEVSÛL)

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	viii
EKLER LİSTESİ	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İBRAHİM b. MUHAMMED el-YALVACİ HAYATI VE ESERLERİ

1.1. İBRAHİM B. MUHAMMED el-YALVACİ 'NİN HAYATI	14
1.1.1. Adı	14
1.1.2. Doğumu	14
1.1.3. Tahsili	15
1.1.4. Hocaları	16
1.1.5. Müderrislik ve Çeşitli Görevleri	17
1.1.6. Vefatı	19
1.2. el-YALVACİ'NİN ESERLERİ	20
1.2.1. el-Mecmua'tü'l-Kübrâ mine'l-Şasâidü'l-Fuḥra	20
1.2.2. el-Ḥaşıyetü ala Dürri'n-Nâci	21
	vi

1.2.3. el-Ḥaṣiyetü ala Dürri'n-Nâci	21
1.2.4. Risāle fî İḥbār bi-Ellezî	22
1.2.5. Üşûlü'l-Müşāvere fî-Emvâci'l-Muhāvere	22

İKİNCİ BÖLÜM

RİSÂLE fî İḤBÂR bi-ELLEZÎ

2.1. MUHTEVASI	23
2.2. METODU VE ÜSLUBU	42
2.3. KAYNAKLARI	45
2.4. NÜSHALARI VE ÖZELLİKLERİ	47
2.5. METİN TESİSİNDE İZLENEN YÖNTEM	48

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RİSÂLE fî İḤBÂR bi-ELLEZÎ'NİN TAHKİKİ METNİ

3.1. METİN	49
SONUÇ	94
KAYNAKÇA	96
EKLER	

KISALTMALAR

Bknz	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
D.A.G.M.	: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
H.	: Hicri
İ.B.B. K.İ.D.B.	: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı
İ.M.M.A.	: İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi
İSAM	: Türkiye Diyanet Vakfı İslami Araştırmalar Merkezi
M.	: Miladi
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti

EKLER LİSTESİ

Ek 1: İ nüshasının ilk ve son varakları	Ek s. 1
Ek 2: Ç nüshasının ilk ve son varakları	Ek s. 2
Ek 3: ط nüshasının ilk ve son varakları	Ek s. 3
Ek 4: İbrahim b. Muhammed'in mezar taşı	Ek s. 4
Ek 5: İbrahim b. Muhammed'in günlüğünden bir sayfa	Ek s. 5

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

Arap dili yaşadığımız dünyanın kadim dillerinden biridir. İslam dininin temel metni olan Kur'an-ı Kerim'in bu dil ile gelmesi ise Arap dilinin önemini bir kat daha artmıştır. Aynı zamanda bu kutsal metinler Arap dilinin tespiti için hayati önem taşımıştır. Örneğin, lügat ve gramer çalışmaları İslam'ın gelişinden sonra başlamıştır. Kur'an'ın anlaşılmasına çalışılması ve diğer milletlerle de etkileşime girilmesi sonucu başlayan bozulma dilin tespitini gerektiren baş amildir.

Başlayan bozulmayı önlemek adına Hz. Ali, bulduğu kuralları ve bilgileri Ebu'l Esved ed-Duel'i'ye (ö. 69/688) göstermiş ve öğretmiştir. Sonrasında Halil b. Ahmed el-Ferahidî (ö. 170/791) bu ilmi genişletmiş ve ardından nahivcilerin üstadı lakablı Sîbeveyh (ö. 180/796), Nahiv ilmini esaslı bir hale getirmiştir.¹ Sonrasında kısımlara ayrılan Arapça ilimlerinden bazıları şöyledir; Sarf, İ'râb, Resm, Meânî, Beyân, Bedî', Arûz, Kavâfi, İnşâ', Hitâbet...²

Bu ilimlerden i'râb ve sarfı beraber ele alan eserlerin yanı sıra ikisini ayrı ayrı elen alan kitaplar da telif edilmiştir. Çeşitli coğrafyalarda, teveccüh görmüş kitaplara şerhler yazılmış, bu kitaplar için haşiyeler kaleme alınmıştır. Bazı coğrafyalarda bu eserler Arapça dışında milletlerin ana dilleriyle de yazılmıştır. Risaleler ise belli bir konuyu detaylı bir şekilde ele almak için telif edilmiştir. Elbette yazılan bu eserlerin konusu, kaynakları, ele alış tarzları birbirine benzemektedir.

Türkler için Arapça öğretimi din eğitimi alanında değerlendirilmiştir.³ Bu da elbette Arapçanın başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere dinin en önemli kaynaklarının dili olmasındandır. Araplar ile Türkler yüzyıllardır iç içe yaşamış iki millet oldukları için Türkler açısından Arapçanın siyasi, tarihi, kültürel ve ekonomik önemi de

¹ Ebu Tahir Abdülvahid b. Ömer b. Muhammed b. Ebi Hişam el-Bezâri, **Ahbarü'l-Nahviyyin**, Darü's-Sahabe li't-Turâs, Tanta, H. 1410, s.20; Ebubekir ez-Zübeydî, **Tabakatü'l-Nahviyyin ve'l-Lugaviyyin** (Takik: Muhammed Ebu'l-Fadıl İbrahim), Darü'l-Maarif, Beyrut, 1984, ss. 21-26; İsmail Durmuş, "Nahiv", **DİA**, İstanbul, 2006, Cilt:32, s.306; Hüseyin Elmalı, **Temrîn ve İ'râblı Arapça (Hanbelizade Muhammed Şakir) 1. Kitap Sarf**, Anadolu Yayınları, İzmir, 2009, ss.19-20.

² Ahmed es-Secâî, **Haşiyet-ü Şerhu'l-Katru'n-Nida**, Mısır, 1916, s.7; Mustafa el-Ğalayinî, **Camiu'd-Durûsi'l-Arabiyye**, Daru'l-Kitabi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004, s. 7.

³ Candemir Doğan, **Arapça Öğrenim ve Öğretim Kılavuzu**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2011, s.23.

mevcuttur. Türkler Arapça öğretme ve öğrenme yönünde çaba göstermiş ve eserler ortaya koymuşlardır.

Bizde Türklerin arapça alanına yaptığı katkıyı göstermek istedik ve üzerinde daha önce akademik çalışma yapılmamış bir müellif ve eserini bulduk. Araştırmalarımız bizi İbrahîm b. Muḥammed el-Yalvācî'nin *İḥbār bi-Ellezî* eserine yönlendirdi. Risale, ism-i mevsul ve elif lam ile bir ögeyi ihbar etme üzerine yazılmış olup günümüz nahiv kaynaklarında yer almayan bir konuyu işlemiştir. Müellif giriş hariç 7 bölümde konuyu ele almıştır. Okuyucu için muazzam bir kolaylık olan bu tasnifi yazar sadece kendinin yaptığı risalede dile getirir. Bununla birlikte, konunun bu kadar detaylı işlendiği başka bir eser yoktur. Ayrıca yazar kadar örnek veren başka bir kaynak da bulunmamaktadır. Konumuz olan risale kazandığı ün sebebi ile müellifine lakab olmuştur. İbrahîm b. Muḥammed el-Yalvācî "İhbar Billezi" olarak anılmıştır.

Çalışmamızın, eserin ve yazarın ilim dünyasına tanıtımına bir katkı sağlayacağını düşünüyoruz.

2. Araştırmanın Gayesi

Çalışmamızın ana gayesi İbrahîm b. Muḥammed el-Yalvācî'nin *İḥbār bi-Ellezî* eserini ve yazarın hayatını ortaya koymaktır. Bunun için müellif nüshası da dâhil; diğer nüshalar bulunmaya çalışıldı. Bulduğumuz nüshalar üzerinde araştırma yapıldı ve farkları ile özellikleri ortaya konuldu. Ayrıca İbrahîm b. Muḥammed el-Yalvācî'nin konuyu ele alış tarzı ve kaleme alma üslubu aktarılmıştır. Konu açısından ele alındığında *İḥbār bi-Ellezî'nin* konusu asıl olarak ism-i mevsûldür. Müellifin *İḥbār bi-Ellezî* başlığı ile ele aldığı bu konu *Kâfiye*⁴ ve *Elfiyye*'de⁵ aynı isimle ele alınmıştır. Yalvacî konunun önemini anlamış ve tek bir risalede ele almıştır.

Araştırmalarımızın sonucu olarak İbrahîm b. Muḥammed el-Yalvācî'nin hayatını ve ilim yolunda gösterdiği çabayı aktarmak istiyoruz.

⁴ İsmail Karahan, *İbnü'l-Hacib ve el-Kafiye Adlı Eseri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Bölümü, Isparta, 2011, s. 134.

⁵ İbn Malik, *Elfiyye*, Haşemi Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 55.

3. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde el-Yalvācī'nin hayatı ve eserleri üzerinde duruldu. İkinci bölümde eserin muhtevası, metodu ve üslubu, kaynakları, nüshaları, nüshaların özellikleri ve metin tesisinde izlenen yöntem ele alındı. Son bölümde ise eserin tahkikli metnine yer verildi.

Birinci bölüm: el-Yalvācī'nin hayatı ve eserleri başlığı altında müellifin doğumunu, hocaları, tahsili, müderrislik ve çeşitli görevleri ve vefatı konu edinildi. el-Yalvācī'nin eserleri kısmında ise diğer dört eseri hakkında bilgiler sunuldu. Ayrıca hangi kütüphanelerde var oldukları da belirtildi.

İkinci Bölümde eserin muhtevası derinlemesine işlendi. Gerekli gördüğümüz örnekler alındı. İçerik anlamayı kolaylaştırmak için maddelendirildi. Yazarın konuyu ele alış tarzı eleştirel bir biçimde işlendi. Yararlandığı kaynaklar aktarıldı. Başta ayet olmak üzere hadis, şiir vb. kaynaklar değerlendirildi. Metnin tahkikinde kullanılan nüshaların fiziksel özellikleri ve nerede bulundukları aktarıldı. Yine bu bölümde metni tahkik ederken izlenen yöntem detaylı bir şekilde anlatıldı.

Son bölümde ise metnin tahkikli hali verildi. Burada üç nüshada bulunan farklar, ayet, hadis, kişi, yer ve kaynaklar dipnotlandırıldı. Metnin daha anlaşılır olması için başlıklandırma ve maddelendirmeler gerçekleştirildi. Bu bölümün sonuna yalnız tahkik kısmına ait ayet, hadis, şiir, konu, kişi, kitap fihristi eklendi.

Müellif konusunda dönemin âlimlerini ele alan biyografik, ansiklopedik eserlere ve fihristlere bakıldı. Ayrıca arşivlerde müellif hakkında hangi bilgilerin geçtiği bulundu. Bunun için Başbakanlık D.A.G.M. ve İstanbul Müftülüğü Meşihat arşivinde araştırmalar yapıldı. Eserlerinde kendisi hakkında verdiği bilgilere ulaşıldı. Konumuzu araştırırken hep ilk kaynaklara ulaşılmaya çalışıldı.

Eser konusunda ise ilk aramalarımızı:

- Kültür Bakanlığı'nın yazmalar için oluşturduğu internet sayfası⁶
- İSAM'ın Türkiye Kütüphaneleri tarama sayfası⁷,

⁶ T.C. Kültür Bakanlığı Türkiye Yazmaları: https://www.yazmalar.gov.tr/detayli_arama.php. Koleksiyonlar için bakınız: <https://www.yazmalar.gov.tr/koleksiyonlar.php>

- TOKAT⁸ sistemi,
- İBB Atatürk Kitaplığı⁹,
- Ankara Üniversitesi¹⁰,
- Marmara Üniversitesi¹¹,
- Selçuk Üniversitesi¹²,
- Ege Üniversitesi¹³,
- Diyanet İşleri Başkanlığı¹⁴,
- Tire Necip Paşa Kütüphanesi¹⁵,
- İzmir Milli Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu¹⁶,
- Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu,
- Koyunoğlu Müze Ve Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu,
- Trabzon İl Halk Kütüphanesi El Yazmaları Kataloğu,
- Hafız Ali Efendi Yazma Eserler Kataloğu,
- Sadberk Hanım Müzesi Yazma Eserler Kataloğu,
- Hüseyin Kocabaş Koleksiyonu Kataloğundan yaptık.

İnternet üzerinden ulaşamadığımız veya inceleyemediğimiz katalogların ait oldukları kütüphanelere telefon ve elektronik posta ile ulaştık.

Bütün bu araştırmalarımız üzerine eserin iki müstensih tarafından kaleme alınmış el yazma nüshasına ve bir taş baskı nüshasına ulaşıldı. Bu nüshalar bulunduğu kütüphanelerden temin edilmiştir. Bu nüshaların özelliklerini ikinci bölümde ele aldık.

Eserin başlangıç kısmında yazar kendi adını zikretmiş, sonunda ise nerede ve ne zaman telif edildiği bilgisini vermiştir. Ayrıca el yazması nüshalarda

⁷ Türkiye Diyanet Vakfı İSAM (67 Kütüphane):

<http://ktp.isam.org.tr/?url=ktpgenel/findrecords.php>

⁸ Ulusal Toplu Katalog: <http://www.toplukatalog.gov.tr/>

⁹ İBB Atatürk Kitaplığı: <http://ataturkkitapligi.ibb.gov.tr/ataturkkitapligi/index.php>

¹⁰ Ankara Üniversitesi Yazma Eserler Kataloğu: <http://yazmalardtcf.ankara.edu.tr/>

¹¹ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Kataloğu: <http://katalog.marmara.edu.tr/nadireser/index.html>

¹² Selçuk Üniversitesi: http://www.kutuphane.selcuk.edu.tr/katalog_tarama.aspx

¹³ Ege Üniversitesi: <http://kutuphane.ege.edu.tr/home.php?page=personel>

¹⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi: <https://kutuphane.diyanet.gov.tr/yordam.htm>

¹⁵ Tire Necip Paşa Kütüphanesi: <http://www.vgm.gov.tr/npkutuphanearama.aspx>

¹⁶ Ali Yardım, **İzmir Milli Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu**, İzmir Milli Kütüphane Vakfı, İzmir, 1992.

müstensihlerinin ve ne zaman istinsah edildiklerinin bilgileri de mevcuttur. Nüshalar değerlendirilirken:

- Müellif nüshası olup olmaması
- Müellif tarafından tashih edilip edilmediği
- Müellif nüshasından istinsah edilip edilmediği
- Müellif nüshasından istinsah edilen nüshadan istinsah edilip edilmediği
- Nüshalarla karşılaştırılıp tashih edilen nüsha olup olmadığı¹⁷
- Nüshaların telif ve istinsah tarihi
- Nüshaların fiziki durumları
- Nüshaların eksik olup olmadıkları gibi kıstaslar dikkate alınmıştır.

Sonuç olarak yapılan çalışma el-Yalvācī hakkında yapılan ilk akademik çalışmadır.

4. el-Yalvācī Döneminde Osmanlı

Her ürün bulunduğu çağdan izler taşır. Yazarımızı anlamamızda da yaşadığı dönemi bilmek bize daha sağlam bir perspektif sunacaktır diye düşünüyoruz. Müellifimizin ölüm tarihinden geriye bir yüzyıl kadar gidip, dönemin özelliklerini ve önemli gördüğümüz olayları zikretmeyi uygun gördük.

Osmanlı'nın XVIII. ve XIX. Yüzyılları gerileme dönemi içerisinde değerlendirilmektedir. Özellikle Rusya, Fransa ve İngiltere ile yaşanan savaş ve sorunlar, yükselen milliyetçilik akımı ile Balkanlar ve Mısır başta olmak üzere çıkan isyan ve ayrılık hareketleri ve de Osmanlıyı tekrar diriltmek için yapılan ıslahatlar bu döneme damga vurmuştur.

4.1. I. Abdülhamid Dönemi

Rusya ile savaş sonucu önemli toprak kayıplarına sebep olan Küçük Kaynarca Antlaşmasının Osmanlı üzerindeki yıkıcı etkisi devam eden bu dönemde, Rusya ile müttefik Avusturya Karadeniz'de seyrü sefer hakkı almıştır. 1784'de ise

¹⁷ Süleyman Mollaibrahimoğlu, *Yazma Eserler Terminolojisi*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007, ss.161-162.

Kırım'ın Ruslar tarafından alınmasını Osmanlı resmen tanıdı. Çok geçmeden 3 sene sonra kaybedilen toprakları geri alma ümidi ile Osmanlı Rusya'ya savaş ilan etti. Bu savaşa Rusya ile müttefik Avusturya'da katıldı.¹⁸

4.2. III. Selim Dönemi

Bu dönemde de Rusya ile savaş ve sıkıntılar devam etti. 1791 yılında Avusturya ve Rusya ile antlaşmalar yapıldı. Fakat bu anlaşma da uzun soluklu olmadı ve 1806'da önce Rusya sonra 1807'de İngiltere Osmanlıya karşı savaş ilan etti. Hatta İngiltere İskenderiye'ye saldırdı. Mehmed Ali Paşa İngiliz filosunu mağlup etti.

Bu dönem aynı zamanda Paris, Viyana, Berlin ve Londra'ya elçiliklerin ihdas edildiği bir dönemdir. Buradan artık Osmanlı'nın diyalog kurulan değil diyalog kurmak zorunda olan bir devlet haline geldiğini anlayabiliriz.

Napolyon, III. Selim döneminde özellikle Arap Yarımadasındaki Osmanlı toprakları için büyük bir problem olmuştur. Bu tehlikenin bertaraf edilmesi için Osmanlı, Rusya ile ittifak kurmuştur.

Bu bariz yenilgiler ve kayıpların ardından orduda bir ıslahat yapmak isteyen III. Selim 1793'de Nizam-ı Cedid adında bir ordu kurmuş; fakat 1807'de çıkan ayaklanma sonucu Nizam-ı Cedid lağvedildiği gibi III. Selim'de tahttan indirilmiştir.¹⁹

4.3. IV. Mustafa Dönemi

Asker ile yaşadığı huzursuzluk sebebi ile tahttan inen III. Selim'in yerine IV. Mustafa geçmiştir. Bir senelik iktidar ve taht mücadelesi ile geçen dönemde Rusçuk Âyânı Alemdar Mustafa Paşa'nın müdahalesi ile IV. Mustafa tahttan indirilmiştir.²⁰

¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz: Ziya Nur Aksun, **Osmanlı Tarihi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1994, Cilt:2, ss. 419-460..

¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Aksun, Cilt: 3, ss. 5-93.

²⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz: Aksun, Cilt: 3, ss. 96-109.

4.4. II. Mahmud Dönemi

Rum, Sırp ve Yunan isyanlarının çıktığı bu dönemde bir de Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın isyan etmesi Osmanlı'nın daha çok yara almasına sebep olmuştur.

1812 yılında Bükreş Antlaşması ile Sırbistan'a özerklik sağlandı. 1821'de başlayan Eflak ve Mora'da Rum isyanı patlak verdi. 1829 Edirne Antlaşması ile Yunanistan bağımsızlığını kazandı. Bu savaşta Osmanlıya destek veren Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa 1832'de başlattığı isyan ile Anadolu içlerine kadar ilerledi. Bu ilerleyişin durdurulması için Osmanlı, Rusya ile 1833 Hünkâr İskelesi Antlaşması ile ittifak kurdu. 1833 Kütahya Antlaşması ile sağlanan barış, 1839'da Mehmed Ali Paşa'nın tekrar savaş açması ile bozuldu. Avusturya ve İngiltere'nin desteği ile Osmanlı M. Ali Paşa'yı durdurmuştur.

Modern bilimin öncülerinden İshak Efendi'nin²¹ *Mecmua-i Ulum-i Riyaziyye* adlı eserinin basıldığı bu dönemde, 1831'de Takvim-i Vekayi adıyla ilk gazete neşredilmiştir.²²

4.5. Abdülmecid Dönemi

1839 Tanzimat Fermanı ile demokratikleşmenin ilk somut adımı atılması, posta ve polis teşkilatlarının yanı sıra Dersaadet Bankası'nın kurulması ve ardından Islahat Fermanı'nın 1856'da ilan edilmesi Abdülmecid döneminin önemli ıslahat hareketlerindendir.

İzmir'de kurulan kâğıt fabrikası neşriyat için önemli bir gelişme olmuştur. Darü'l-Muallim, Mekteb-i Mülkiye, Kız Rüşdiye Mektepleri ve Darü'l-Maarif'in öğrenime başlaması ve Darü'l-Fünun'un kurulması için çabaların oluşması eğitim öğretim hayatındaki önemli gelişmelerdir.

1841 Londra Boğazlar Antlaşması barış zamanında savaş gemilerinin boğazdan geçişini engellemiştir. Yine aynı yıl içinde Mısır, veraset usûlü ile Mehmed Ali Paşa'ya bırakıldı. İlk dış borçlanma Abdülmecid döneminde olmuştur.

²¹ Ekmeleddin İhsanoğlu, "İshak Efendi", *DİA*, İstanbul, 2000, Cilt:22, ss. 529-530.

²² Ayrıntılı bilgi için bkz: Aksun, Cilt: 3, ss. 111-230.

Yine bu dönemde Rusya ile ilişkiler bozulmuş Osmanlı ancak İngiltere ve Fransa ile yaptığı ittifak sayesinde Rusya'yı mağlub etmiştir. 1856 Paris Barış Antlaşması ile Karadeniz tarafsız ve silahsız bir bölge halini aldı.²³

4.6. Abdülaziz Dönemi

Bu dönemde; 1868'de Galatasaray Sultanisi ile Mekteb-i Muallimin-i Sıbyan'ın açılması 1870'de Daru'l-Fünun ve Darü'l-Muallimat'ın açılması ayrıca bir çok yabancı okulun da kurulması ve son olarak Mekteb-i Osmani'nin lağvedilmesi eğitim alanında değişimlerdir. 1864 ile 1876 yılları arasında Paris'e öğrenci gönderilmesi artık eğitim felsefesinin rotasının batıya kaydığının önemli bir göstergesidir.

Başta dış borçlar olmak üzere ve Girit, Bosna Hersek ve Bulgar isyanları sonucunda daralan Osmanlı ekonomisi 1875'de iflasını açıklamıştır.²⁴

4.7. II. Abdülhamid Dönemi

1876 yılında I. Meşrutiyet'in ilan edilmesi ile demokratikleşme çok önemli bir ilerleme kaydetti. 1877'de açılan ilk Meclis-i Mebusan, aynı sene içerisinde II. Abdülhamid tarafından süresiz tatil edildi.²⁵

5. Osmanlı Medreselerine Genel Bir Bakış

Osmanlı'da ilk medrese 1331'de kurulan İznik Orhaniyesi'dir²⁶. Tabi medrese geleneği Anadolu Selçuklu medreselerinin bir devamı niteliğindedir.²⁷ II. Murad'ın Edirne'de kurduğu Daru'l-Hadis medresesi, Sahn-ı Seman ve Süleymaniye Medreseleri kurulana kadar en iyi medresedir. Fatih'in İstanbul'u fethettikten sonra kurduğu Tetimme ve bunun devamı niteliğindeki Sahn-ı Seman medreseleri bir

²³ Ayrıntılı bilgi için bkz: Aksun, Cilt: 3, ss. 237-411.

²⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz: Aksun, Cilt:3, ss. 416-458; Aksun, Cilt: 4, ss. 5-158.

²⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz: Aksun, Cilt: 3, ss. 204-467.

²⁶ Mehmed İpşirli, "Medrese" (Osmanlı Dönemi), *DİA*, İstanbul, 2003, Cilt: 28, s. 327.

²⁷ Cahid Baltacı, *İslam Medeniyet Tarihi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 158.

eğitim ve araştırma enstitüsü gibidir.²⁸ Bir asır sonra Süleymaniye Medresesi başat bir medrese olması amacıyla kurulmuştur.

Zaten o dönemlerde İstanbul'un Fatih Camii ve Çarşamba arası, bir eğitim bölgesi idi. Müderrislerde burada ikamet ederlerdi.²⁹ Zamanla öğrencilerin artması ile Selâtin Camileri'nde de medrese eğitimi verilmiştir.

Medreselerde; eğitim veren kişiye "Müderris", müderris yardımcısına "Muid", güvenliği sağlayana "Bevvab", öğrencilerin ihtiyaçlarını dağıtan görevliye de "Kemer" denilirdi.

Genelde öğrenciler ikişer kişilik odalarda kalıyorlardı. Bu ikiliden deneyimli olana "Oda Nişin", diğerine ise "Sarf Mullası" yada "Çömez"denirdi.³⁰

Medreseler okutulan kitaplar ya da müderrislerin aldığı maaşlara göre sınıflandırılmaktadır. Bu medreselerden devlet ricalinin kurdurduklarına dahil medreseler, diğerlerine de hariç medreseler denilirdi.³¹

Medreselerde:

- Cüz'iyat denilen; hesap, hendese, hey'et, hikmet,
- Âlet ilmi denilen; belagat, sarf, nahiv, mantık, kelam, dil ve edebiyat,
- Âlî ilimler olarak zikredilen; tefsir, hadis, fıkıh dersleri okutulmaktadır

XVI. yüzyılda mülazemet denilen müderris atama sisteminin bozulması medrese ve eğitim sisteminin bozulmasına yol açmıştır. Gelibolulu Ali Mustafa b. Ahmed'e göre bu bozulma beş temel sebepte özetlenebilir:

1. Hocaların derslere devam etmeyişi,
2. Üst kademedeki müderrislerin liyakatsiz atanmaları
3. Bazı kimselerin hiç bir eğitim almadan iltimas ile müderris olması,
4. Rüşvet ile kadılık ve müderrislik verilmesi,
5. İlim tahsiline gerekli değerin verilmemesi.³²

Yapılan ıslahatlar ise sonuç vermemiş, uygulama ve değerlendirme planında yetersiz kalmıştır.³³

²⁸ İpşirli, s. 328.

²⁹ Mübahat S. Kütükoğlu, XX. Yüzyıla Erişen İstanbul Medreseleri, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000, s. 6.

³⁰ Kütükoğlu, s. 7.

³¹ İpşirli, 330; Kütükoğlu, s. 8; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1984, ss. 11-17.

³² Hüseyin Atay, "Medreselerin Gerilemesi", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, 1981, Cilt:24, sayı 1, s. 40.

Bunlara ek olarak Yalvâcî'nin yaşadığı zamanlar Konya'da 33 adet medrese bulunmaktadır. Daru'l-hadis, Daru't-Tıp ve Daru'l-Kurra sayısına gelince; bu dönemde sayısı 29'dur.³⁴

Yalvaç'ta 1877 salnamelerine göre 8 medrese bulunmaktadır. Hamid Sancağı'nda varolan kazalar içinde bu sayı ile 2. sıradadır.³⁵

Konu edindiğimiz risalenin yazıldığı Necatiye Medresesi'nin bulunduğu Uşak, Kütahya sancağına bağlı bir kazadır. O dönemde Kütahya'da 50 medrese bulunmaktayken Uşak'ta ise 40 adet medrese bulunmaktadır.³⁶

6. Osmanlı Medreselerinde Arapça Gramer Çalışmaları ve Öğretimi

İslamiyet'in gelmesi ile birlikte Kur'an'ın hem Araplar hem yeni Müslüman olan milletler arasında daha iyi anlaşılması için başlayan çalışmalar gramer ve filoloji çalışmalarını başlatmıştır. O zaman alimler iki ana konu üzerinde çalışmıştır: Cümlelerin terkihi yani nahv ve kelimenin yapısı yani sarf.³⁷ Tabi bunun yanında dil alanında belagat, lügat, arûz, kavâfi ve vaz' gibi ilimler de mevcuttur.

İbrahîm b. Muhammed Yalvâcî gramer alanında –daha sonra, eserleri kısmında ayrıntılı olarak ele alacağımız- *Ğaraibu'l-İ'lave'l-İştikâk (Emsile-i Muhtelif Şerhi de dahildir)*, *Risâle fî İhbâr bi-Ellezî* eserlerini kaleme almıştır. Bizim de tahkik ve tahlilini yapacağımız eser *Risâle fî İhbâr bi-Ellezî* adlı eseridir. Bu bakımdan Osmanlı döneminde Arapça grameri çalışmalarını sunmak müellifin bilgi birikiminin zeminini daha iyi tespit edebilmemiz açısından önemlidir.

XV. yüzyıldan itibaren Cemaleddin el-Aksarayî, Molla Fenarî, Bedreddin el-Aynî, Muhyiddin el-Kafiyecî gibi âlimler nahve dair kitaplara şerhler yazmışlardır. Bu alandaki meşhur eserler ise Kemalpaşazade'nin *Esrarü'l-Arabiyye'si* ve Birgivi'nin *Avamil*'idir. Bu eserler medreselerde yüzyıllarca okutulmuştur. Mehmed Zihni Efendi'nin *el-Muktedab* ve Hacı İbrahîm Efendi'nin *Nahiv Tercümesi* isimli

³³ İpşirli, s. 332.

³⁴ İbrahîm Kutlu, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Konya Medreseleri** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Konya, 1992, ss.31-91.

³⁵ Karaman, ss. 110-114.

³⁶ Bozkurt, s. 69.

³⁷ Kenan Demirayak ve Sadi Çöğenli, **Arap Edebiyatında Kaynaklar**, Erzurum, 1994, s. 136.

eserleriyle Arapça grameri Arapça olarak öğretilmesi geleneği kırılmıştır.³⁸ Osmanlı medreselerinde İbnü'l-Hacib'in *eş-Şafiye'si*, anonim olan *el-Emsile*, *Binaü'l-Efâl*, *el-Mağsud* gibi eserler büyük ilgi görmüştür. Bunların yanında Molla Fenari *Esasü's-Sarf fi İlmi't-Tasrif*, Ali Kuşçu *Unkudü'z-Zevâhir*, Cemaleddin İshak Karamani *et-Tevabi fi's-Sarf*, Birgivi *Kıfayetü'l-Mübtedi* gibi eserler bulunmaktadır.

Türkçe telif İskilibî'nin *Tuhfetü'l-ihvân*'ı ile başlamıştır. Yanı sıra Türkçe olarak kaleme alınmış, eseler arasında şunları da zikredebiliriz: Hacı İbrâhim Efendi'nin *Tafsilü't-Te'lif*, Mehmed Zihni Efendi'nin *el-Müntehab*, Abdüssamed Refi'nin *el-Muhtasar*, Muḥammed Lutfî'nin *Mücmelü's-Sarf*.³⁹

Osmanlı medreselerinde Arapça alanında (özellikle sarf ve nahiv) okutulan dersler ve eserler şunlardır:

1. **Sarf:** *el-Emsile*, *el-Bina*, *el-Maksud*, *el-İzzi*, *Merahu'l-Ervah*, *eş-Şafiye*, *es-Seyyid*, *Haruniyye fi't-Tasrif*, *Ukudu'l-Cevahir fi İlmi't-Tasrif*, *Nuzhetu't-Tarf fi İlmi's-Sarf*, *Esasu't-Tasrif*.
2. **Nahiv:** *el-'Avamilu'l-Mi'e*, *el-'Avamilu'l-Cedid*, *İzharu'l-Esrar*, *el-Kafiye*, *Molla Câmi (el-Fevâidu'd-Ziyaiyye)*, *Muğni'l-Lebib*, *Kava'idu'l-İ'rab*, *Elfiyyetu İbn Malik*, *el-Misbah fi'n-Nahv*, *el-Mufasssal fi Sinaati'l-İ'rab*, *el-Unmuzec fi'n-Nahv*, *Şuzûru'z-Zeheb*, *el-'Isam*, *el-Lubab fi 'İlmi'l-İ'rab*, *Lubbu'l-Elbab*, *İmtihanu'l-Ezkiya*, *Mukaddimetu'l-Acurumiyye fi 'İlmi'l-'Arabiyye*, *Katru'n-Neda*, *Dav'u'l-Misbah*, *Netaicu'l-Efkâr*, *Hadaik*, *Durretu'l-Elfiyye*.⁴⁰

Ayrıca müellifin devrinde -hocaları dışında- yaşamış başlıca Osmanlı Arap Dili âlimleri şunlardır:

1. Ebu Said Mehmed b. Mustafa el-Hadimî: Babasının Buhara'dan Konya'ya hicretinden sonra 1113/1701 senesinde Hadim'de doğdu. Kazabâdî Ahmed Efendi'den icazet aldı. Pek çok öğrenci yetiştirdi. 1176/1762'da Hadim'de vefat etti. Fıkıh, hadis, tasavvuf, mantık gibi alanlarda yirmiyi aşkın eseri bulunan Hadimi'nin aynı zamanda Arap dili ve grameri ile ilgilendiği de görülüyor. Eserlerinden bazıları:

- *Şerhu Kasideti'l-Bürde*,

³⁸ Durmuş, "Nahiv", Cilt:32, s.306.

³⁹ Hulusi Kılıç, "Sarf", *DİA*, İstanbul, 2009, Cilt:36, s.137.

⁴⁰ Betül Can, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretim Yöntemleri*, Ekev Akademi Dergisi, 2010, Sayı: 44, ss. 308-309.

- *Şerhu Kasideti'l-Mudariyye*.⁴¹
2. Karatepeli Hüseyin b. Mustafa: Aydın'a bağlı Karatepe köyündendir. Bir süre müftülük yaptıktan sonra Adana'ya göç etmiş ve ardından tekrar memleketine dönmüş ve 1191/1777 yılında vefat etmiştir. Eserlerinden bazıları:
- *Haşiye ala Risaletü'l-İstiare*,
 - *Bahr el-Kavaid*.⁴²
3. İsmail b. Mustafa Gelenbevî: Daha çok mantık ve matematik alanında çalışan müellifin Arapça belagat ve gramerine ait eserleri şunlardır:
- *Talika ale'l-Mutavval*,
 - *Talika alâ Şerhi'l-Kâfiye li'l-Câmî*.⁴³
4. Abdullah b. Mehmed Salih b. İsmail Eyyübî: İstanbul'un Eyüp semtindendir. Şeyhulislam Hamidizâde Mustafa Efendi'den ve Gelenbevî İsmail Efendi'den dersler aldı. Kıraat alanında derinleşmiştir. 1252/1836 yılında vefat etmiştir. Arapçaya dair eserleri şunlardır:
- *Fevaihu'l-Ezkar*,
 - *Muharremîn Tekmilesi*.⁴⁴
5. Ali b. Osman Akşehrî: Tahsilini Karaağaçlı Rüşdi Ahmed Efendi (Yalvâcî'nin de hocasıdır) nezaretinde tamamladıktan sonra Akşehir Müftüsü oldu. Dersler verdi ve 1285/1868 senesinde Akşehir'de vefat etti. Arapça alanındaki eserleri şunlardır:
- *Telhis el-Esas*,
 - *Şerhu Ebyâti'l-Kâfiye ve'l-Câmî*.⁴⁵

⁴¹ Bursalı Mehmet Tahir, Cilt:1, ss. 296-297; Furat, Cilt:2, ss. 245-246.

⁴² Bursalı Mehmet Tahir, Cilt:1, s. 405; Furat, Cilt:2, ss. 246-247.

⁴³ Bursalı Mehmet Tahir, Cilt:2, s. 8; Furat, Cilt:2, s. 247.

⁴⁴ Bursalı Mehmet Tahir, Cilt:1, ss. 379-380; Furat, Cilt:2, ss. 247-248.

⁴⁵ Bursalı Mehmet Tahir, Cilt:1, s. 384; Furat, Cilt:2, s. 248.

BİRİNCİ BÖLÜM

İBRAHİM B. MUHAMMED el-YALVACİ HAYATI ve ESERLERİ

1.1. İBRAHİM B. MUHAMMED el-YALVACİ 'NİN HAYATI

1.1.1. Adı

İbrahim b. Muhammed⁴⁶, İbrahim b. Abdullah⁴⁷ adlarıyla kaynaklarda geçen müellif, memleketi hasebiyle Yalvaçlı/Yalvacî nisbesiyle anılır. Yazdığı risale –ki konumuz olan risaledir- sebebiyle “İhbâr billezî”⁴⁸ lakabıyla da bilinir.

1.1.2. Doğumu

Doğum tarihi ile ilgili herhangi bir bilgiye tabakat kitaplarında rastlamadık. Fakat İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi'nde bu konu ile ilgili bir evrakta el-Yalvacî'nin doğum tarihi Meşihat Makamı tarafından Yalvaç Kazası Nüfus Müdürlüğü'ne sorulmuş, ilgili müdürlük tarafından bu tarihin 1225/1810 olduğu bildirilmiştir.⁴⁹ O dönem Konya'ya bağlı olan⁵⁰ Yalvaç kazasının Hisarardı Köyünde dünyaya geldi. 1867 yılında Isparta Konya'dan ayrılrsa da Yalvaç Konya'ya bağlı Hamid Sancağı sınırları içinde kalmıştır. O dönemlerde Yalvaç, Isparta merkez kazasından sonra en çok nüfusa sahip kazadır. 1294/ 1877 sâl-nâmelerine göre Yalvaç sekiz medrese ile Isparta ve Karaağacı geride bırakmıştır. el-Yalvacî'de bunlardan biri olan ve şimdiki Görgü Camii'nin yerinde olan medresede Müderrislik yapmıştır. Yalvaç'ın en çok irtibatta olduğu kaza Akşehir'dir.⁵¹

⁴⁶ Eserlerinde bu adı kendisi kullanmıştır.

⁴⁷ Ömer Rızâ Kehhâle, **Mu'cemü'l-Müellifin**, İhya-i Turas, Şam, 1957, Cilt:1, s. 56; el-Bağdādî, **Hediyyetü'l-Ârifin**, MEB, İstanbul, 1951, Cilt:1, s. 43.

⁴⁸ İhbâr bi-Ellezî: Tahkik için ele aldığımız İbrahim b. Muhammed Yalvacî'nin eseridir. Meşihat Arşivi'nde de bu lakabı kullanılmıştır. Bknz: İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi Dosya no: 258.

⁴⁹ İ.M.M.A. Dosya no:258, MŞH SAİD, 39.2.2.

⁵⁰ Kehhâle, Cilt:1, s. 43.

⁵¹ Durmuş Karaman, **Dünden Bugüne Yalvaç Tarihi** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü, Kayseri, 1991, ss.95-114.

1.1.3. Tahsili

el-Yalvâcî Tahsiline Yalvaç'ta başladı. Öğrenciliğinde mantık ve nahiv alanında eser yazmıştır. Feraiz ve Fıkıh alanında tanınan bir âlim idi.⁵²

H. 1254/M.1838 yılında Uşak âlimlerinden 'Ayıntâbî Ahmed Efendî'nin müderrisi olduğu Necatiye Medresesi'nde *Risâle fi İlhbâr bi-Ellezî* eserini yazdı. Şiir ile arası gayet iyi olan yazarın Fikhî mezhebi hanefidir.⁵³ Ebu Hanife'ye nisbet edilen bir şiirin öncesinde, "*Medihat-ü İmam-ı Âzam*" bölümünde, şöyle bir şiir neşretmiştir:

"Bû Hanîfe hazret-i ser-mezheb-i Nu'mâniyân
Zât-ı pâki oldı ehl-i ictihâda pîşvâ

Azm-i Beytullâh idüp kıldı ziyâret ravzaı
Yüz sürüp ol ravza-i pâk-i rasûle bî-riyâ

Ol zaman işbu kasîde oldı ilhâm kalbine
Cûş idüp bahr-i mahabbet mevcâmevc oldı nemâ

Dürr-i meknûn her kelâmı medh-i fahr-ı âleme
Sırr-ı ma'nîsinde mahzûn nice esrâr-ı hafâ

Rahmetiyle Hakk Teâlâ merkadın pür-nûr idüp
Hem şefâatin nasîb ide bize yevme 'l-likâ"⁵⁴

el-Yalvâcî İstanbul'a gidip, H.1262/M.1846 senesinde Şehzade Medresesi'nde⁵⁵ *Ğaraibu'l-İ'la'l ve'l-İştîkak* eserini kaleme aldı.⁵⁶ Yine O

⁵² Nafiz Akgün, "İbrahîm Efendi", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1981, Cilt: 4, s. 325.

⁵³ Kehhâle, s. 41; el-Bağdâdî, s. 43

⁵⁴ Yalvâcî, *el-Mecmua'tü'l-Kübrâ mine'l-Ğasâidi'l-Fuğra*, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul, 1317 s.42; Şeyma Benli, *Dîvân Şiirinde Ebû Hanîfe*, Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Cilt: 8/1 2013, Ankara, s.1047.

⁵⁵ İsmail Orman, "Şehzade Külliyesi", *DİA*, İstanbul, 2010, Cilt:38, ss. 483-485.

H.1265/M.1849 yılında *el-Mecmua'tü'l-Kübrā mine'l-Ḳasāidi'l-Fuḥra* Eserini İstanbul Yazılı Medresesi'nde⁵⁷ telif etti⁵⁸. Bu tarihte Sultan Abdülmecid'in görevde olduğunu yine aynı eserde yazmaktadır.

Hikmet Cücen'den el-Yalvācī'nin kurduğu Hisarardı Medresesi'nde bulunan 60 küsur el yazması eseri, temin ettiğini öğrendik. Hikmet Cücen'in internet sitesinde eserlerin isimlerine ait bir liste⁵⁹ yayınlamıştır. Biz konumuz gereği Arapça gramer kaynaklarını zikretmek istiyoruz:

1. *İmtihānu'l-Ezkiyā Şerḥu'l-Lübb min'en-Nahv* Birgivi
2. *Kitābu'l-Elfiye fin-Nahv* Ebû Abdillāh Muḥammed b. Nahvî
3. *Fethu'l-Bâkî bi şerhi Elfiyeti'l-İrâkî* Ebû Yahya Zekerriyya El- Ensârî
4. *Netâyicu'l-Efkâr* Mustafa b. Hamza

Bu eserleri burada zikretmemizin amacı müellifimizin zihin dünyasına ve ilmi şahsiyetine bir yansıtım sunabilmektir.

1.1.4. Hocaları

Eserlerde tespit edebildiğimiz kadarıyla hocalarını şöylece sıralayabiliriz:

1. Rüşdî Karaağācī⁶⁰: Yalvācī'nin hocalarından Aḥmed b. Rüşdî b. Mehmed el- Ḳaraağācī, bazı kayıtlarda Koca Rüşdî veya Rüşdî b. Mehmed Ḳaraağācī ismiyle de anılır. Şarkî Karaağāçlıdır. Babası Silleli Hacı Mehmed Efendi'dir. 3. Selim devrinde yaşadı. Kendi kurduğu Aḥmed Rüşdî Efendi Medresesi'nde müderrislik yapmıştır.

⁵⁶ İbrahîm b. Muḥammed Yalvacı, *Ḳaraibu'l-i'la'l ve'l-İştikāk*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1267, s. 32.

⁵⁷ İsm-i Han Sultan Medresesi: Yazılı Medrese veya Sokullu Mehmed Paşa Medresesi isimleri ile de anılır. Mehmet Mermi Haskan, *Eyüp Sultan Tarihi*, Eyüp Sultan Vakfı, 1996, s. 304.

⁵⁸ Yalvacı, *el-Mecmua'tü'l-Kübrā*, s.16.

⁵⁹ Hikmet Cücen'e göre bunlar sadece kendisinin ulaştığı ve satın aldığı kitaplardır. Daha fazla eserin var olduğunu aktarmıştır. Kendisinde bulunan Hisarardı Medresesi Kütüphanesi'nde ki tüm kitaplar için bakınız: Hikmet Cücen, <http://www.aydemdil.com/content/view/60/107/lang,tr/>

⁶⁰ Kehhāle, Cilt:1, s. 222; el-Bağdādî, Cilt:1, s. 186; Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Amire, İstanbul, H.1333, Cilt:1, s. 316; Saîd Okumuş, *Ahmed Rüşdi Karaağaci ve Hall-i Rumuz Adlı Şerhi*, Divan Kitap, Ankara, 2011, s. XIX; Mahmut Kıyıcı, *Ispartalı ve Isparta'ya Hizmet Etmis Büyük Adamlar*, Göltaş Kültür Yayınları, Isparta, 1998, s. 55.

2. Hasan Hüseyn Efendî: Akşehir Müftüsü olduğunu⁶¹ konu edindiğimiz eserden öğrenmekteyiz. Hakkında kaynaklarda bilgi geçmemektedir. Araştırmalarımız sırasında Ali b. Osman adı da karşımıza çıktı. Her iki isminde çok açık oluşu aynı kişi olduğu konusunda bizi ikilimde bıraktı.⁶²

3. A'yıntabî Ahmed Efendî⁶³: *Risāle fî İhbār bi-Ellezî* eserini yazdığı Uşak'taki Necatiye Medresesi müderrisidir. Ayntabi Ahmed Efendî'de birinci maddede yer alan Karaağacı'nın öğrencilerindendir.

4. Şehîd Ahmed Efendî⁶⁴: Büyük kardeşi Hadim Müftüsü Hacı Mehmet Efendî'nin vefatı üzerine de Konya Müftülüğünü bırakarak Hadim'e müftü olarak gitti.⁶⁵ Hadim'de de talebe yetiştirmeye devam etti ve pek çok icazet verdi. Hakkında fetva verdiği bir şahıs tarafından öldürüldüğü için Şehîd Ahmed Efendî olarak anılır. Şehadetî, 1248/1832'dir. Hadim'de büyük babasının yanına defnedilmiştir.

1.1.5. Müderrislik ve Çeşitli Görevleri

Yalvâcî 1264/1847-1273/1857 yılları arasında, Sultan Abdülaziz ve Abdülmecid zamanında Huzur Dersleri'nde⁶⁶ hocalık yapmıştır.⁶⁷ 1 Nisan 1275/13

⁶¹ İbrahîm b. Muhammed Yalvacî, *Risāle fî İhbār bi-Ellezî*, El Yazması, Müstensih: el-Mustafa b. Süleyman el-Akşehîrî, Uşak, H. 1280, s. 2a.

⁶² Bursalı Mehmet Tahîr, Cilt:1, ss. 384; Ahmet Suphî Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Basım ve Yayınevi Müdürlüğü, İstanbul, 2007, Cilt: 2, s. 248.

⁶³ Nurgül Bozkurt, "Maârif Salnâmelerine Göre Kütahya Sancağı'nda Eğitim-Öğretim (H.1316-1321/M.1898-1904)", *History Studies*, Cilt: 2-3, 2010, s. 73.

⁶⁴ Hadim'de doğdu. Babası Büyük Hâdimî Hoca'nın oğlu, Sarı Müftü Abdullah Efendî'dir. Annesi ise Ebu Naim Ahmet Hâdimî'nin kızı Medîha Hanım'dır. İlk tahsilini Hadim'de yaptı ve sonra, 1808 yılında tahsilini tamamlamak için İstanbul'a gitti, on bir yıl İstanbul'da kaldı. İcazetini aldıktan sonra, Konya'ya döndü. İstanbul öğrenimi sırasında hocası Antakî Mehmet Efendî'dir. Konya Müftüsü Bağlıcalı İbrahîm Efendî'nin kızı ile evlendi. Ziyaiye, İrfaniye ve Kadızade medreselerinde müderrislik yaptı. 1827 yılında Konya Müftülüğüne getirildi. Mehmet Ali Uz, *Konya Alimleri ve Velileri*, "Şehit Ahmet Efendî", <http://konyaninalimvehocalari.konyacami.com/sehit-ahmet-efendi>; Ferhat Koca, "Hadimi Abdullah", *DİA*, İstanbul, 1997, Cilt:15, s. 24.

⁶⁵ Yalvâcî, *Risāle fî İhbār bi-Ellezî (El Yazması)*, s. 2a.

⁶⁶ Mehmet İpşirli, "Huzur Dersleri", *DİA*, İstanbul, 1998, Cilt:18, ss. 441-444; Uzunçarşılı, ss. 215-222.

⁶⁷ Ebu'l-U'la Mardin, *Huzur Dersleri*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1931, s. 137, s. 316.

Nisan 1859 tarihinden itibaren tarik maaşı⁶⁸ almaya hak kazanmıştır. Öncesinde ve sonrasında aldığı müderrislik görevleri şöyledir⁶⁹:

- a) 1261/1845: İbtida-i Hariç Müderrislik
- b) 1268/1851: İbtida-i Dahil Müderrislik
- c) 1270/1853: Hareket-i Dahil Müderrislik (Hariç medreselerinin ibtidâ-i hâriçten sonraki derecesi)
- d) 1274/1857: Musala-i Sahn Müderrisliği (Sahn müderrisliğinin bir derece altı)
- e) 1281/1864: Sahn Müderrisliği
- f) 1281/1864: İbtida-i Altmışlı Müderrislik
- g) 1282/1865: Hareket-i Altmışlı Müderrislik
- h) 1283/1866: Musala-i Süleymaniye Müderrisliği (Hamise-i Süleymaniye'nin bir derece altı)
- i) 1285/1868: Hamise-i Süleymaniye Müderrisliği⁷⁰ (Süleymaniye Müderrisliğinin bir derece altı)
- j) 1291/1874: Sofya Mevleviyeti⁷¹

Kendisi de Ispartalı olan Sadrazam Hüseyin Avni Paşa⁷² ile el-Yalvâcî'nin arası açıldığı için imar bahanesi ile haremi şerife gönderilmiştir. El-Yalvâcî burada açıkta kalan kurbanların bozulmaması için çukurlar inşa ettirmiştir.⁷³ Bir süre sonra Harem-i Şerif İnşaat Amiri Raif Paşayı şikâyet etmek için 1270/1853'de İstanbul'a gelmiştir.⁷⁴ Alamadığı maaşları ve diğer yol vb. masrafları için Padişah el-Yalvâcî'ye 5000 kuruş vermiştir. Yine aynı yıl Sultan Abdülmecid Gazilik ünvanı alınca, el-Yalvâcî padişaha *Risale-i Mira'tü'l-Mahşer* adlı bir eser yollamış, eser Meclis-i Vâlâ'da görülmüş, Padişah ise sadece gördüm diye haber vermekle yetinmiştir.⁷⁵

T.C. Başbakanlık D.A.G.M. Osmanlı Arşivi'nde rastladığımız başka bir belge de dikkat çekicidir. Bilmediğimiz bir sebepten el-Yalvâcî'ye İstanbul'a giriş yasağı

⁶⁸ Cahit Baltacı, "Arpalık", *DİA*, İstanbul, 1991, Cilt: 3, 392-393.

⁶⁹ İ.M.M.A. Dosya no:258; Sadık Albayrak, Son Dönem Osmanlı Uleması, İ.B.B. K.İ.D.B. Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 177-178.

⁷⁰ Tüm müderrislik dereceleri için bkz: Uzunçarşılı, ss. 271-272; İpşirli, s.330.

⁷¹ Yüksek dereceli kadılık. Bknz: Uzunçarşılı, ss. 276-280; Fahri Unan, "Mevleviyet", *DİA*, İstanbul, 2004, Cilt:29, ss. 467-468.

⁷² Osmanlı sadrazamı. Isparta'nın Şarkîkaraağaç kazasına bağlı Avşar nahiyesinin Gelendost köyünde doğdu. Babası Odabaşızâdeler'den vergi mültezimi Ahmed Efendi'dir. Bknz. Ali İhsan Gencer, "Hüseyin Avni Paşa", *DİA*, İstanbul, 1998, Cilt:18, ss. 526-527.

⁷³ Karaman, s. 204.

⁷⁴ T.C. Başbakanlık D.A.G.M. Osmanlı Arşivi Katalogları, Fon Kodu: İrade Meclisi Vâlâ, 12160.

⁷⁵ T.C. Başbakanlık D.A.G.M. Osmanlı Arşivi Katalogları, Fon Kodu: İrade Meclisi Vâlâ, 12161.

konmuştur. Buna mukabil 1274/1857 senesinde bir özür mektubu kaleme alan el-Yalvācī aynı dönemde affedilen diğer müderrisleri emsal göstermiştir. Yazışmaların sonucu Padişah el-Yalvācī'yi affetmiştir.⁷⁶ Bunun üzerine el-Yalvācī 1275/1859'da, Hz. Osman'a atfedilen *Münācātü'l-Kur'an* eserini bir kez daha yazdırıp Padişah'a hediye etmiş ve bunun karşılığında da Padişah ona 5000 kuruş atıyyeyi layık görmüştür.⁷⁷

Başka bir arşiv belgesinde Memleketi Yalvaç'ın Hisarardı Köyü'nde Toplanan paralarla el-Yalvācī'nin müderris olacağı bir medrese inşasına girişildiğini öğreniyoruz. Fakat toplanılan paralar yeterli olmamış ve maliyeden yardım talebinde bulunulmuştur. Müteaddiden Yalvaç Kazası adına bulunan yardım talepleri olumlu cevaplanmayınca, el-Yalvācī bizzat Dersaadet'e gitmiştir. Medresenin eksik bölümlerinin tamamlanması, dersane ve odaların yapılması, yanına bir cami ve çeşme yapılması için 1275/1859'da el-Yalvācī'nin bu ziyaretinin etkisi ile yardım edilmesi kabul edilmiştir.⁷⁸ el-Yalvācī bir süre kurduğu bu Hisarardı Medresesi'nde müderrislik yaptı.

1.1.6. Vefatı

el-Yalvācī Sofya Mevleviyet'inden ayrıldıktan sonra 16 Nisan 1293/28 Nisan 1877'de vefat etti.⁷⁹ Mezar taşında yazan 1294/1878 senesi, bize göre mezar taşının daha sonra yapılmasından kaynaklanmıştır. Meşihat arşivinde ve diğer kaynaklarda 1293/1877 tarihi geçmektedir.⁸⁰ Yaptırdığı Hisarardı Köyü'ndeki medresenin camisinin bahçesine defnedildi. Kabrini günümüzde Yalvaçlılar ziyaret yeri saymaktadırlar.⁸¹

⁷⁶ T.C. Başbakanlık D.A.G.M.Osmanlı Arşivi Katalogları, Fon Kodu: İ.DH., 408/ 27018.

⁷⁷ T.C. Başbakanlık D.A.G.M.Osmanlı Arşivi Katalogları, Fon Kodu: İ.DH., 408/ 28680.

⁷⁸ T.C. Başbakanlık D.A.G.M. Osmanlı Arşivi Katalogları, Dosya No: 286 Gömlek No: 88 Fon Kodu: A.MKT. NZD.

⁷⁹ Albayrak, s. 178.

⁸⁰ İ.M.M.A. Dosya no:258; Albayrak, s. 178; Bursalı Mehmet Tahir, Cilt:1, s.244; Kehhale, Cilt: 1, s. 56; el-Bağdadî, Cilt: 1, s.43.

⁸¹ Yasin Erdenk, *Isparta Yöresi Ziyaret ve Adak Yerleri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Isparta, 2001, s. 167.

Mezarının kitabesinde şunlar yazar:

سنة في 1294

اوقوندى (ارجعي) امرى كورندى عاقبت فرقت

بيتوب انفس معدودة توكندى دانهء قسمت

زهى حصرحيات ايتمش ايدى تدريس وتأليفه

فدا قيلدى وجوه بره جسم وجانيى البت

خصوصا خادمى اولدى شرفله روضهء پاكك

نه بشرى ايلدى مأمور انك تزيينهء دولت

سزا اولسن شفاعت حضرت فخر رسالتدن

جناب كبرى اقلسون غريق غرقهء جنت

ابراهيم بن محمد يلواجي⁸²

1.2.el-YALVĀCĪ'NİN ESERLERİ

Müellif, Arap Dili, Arap Şiiri ve Mantık alanında eserler vermiştir. Bu eserleri ve bulundukları kütüphanelerden bazıları şöyledir:

82

Sene fi 1294,

Okundu (İrci'î) emri göründü âkibet firkat, /Bitüp enfâs-ı ma'dûde tükendi dâne-i kismet,
Zehî hasr-ı hayat etmiş idi tedrîsü te'lîfe, /Fedâ kıldı vücûh-ı berre cism-i cânını elbet,
Husûsan hâdimi oldu şerefle ravza-i pâkin /Ne büşrâ eyledi me'mûr anın tezyînine devlet
Sezâ olsun şefâat Hazret-i Fahr-i Risâletten /Cenâb-ı Kibriyâ kılsın ğarîk-i ğırka-i cennet.

Bknz. İbrahîm b. Muḥammed el-Yalvâcî. Bknz: Hikmet Cücen, “İbrahîm Efendî (Yalvâcî)”,
<http://www.aydemdil.com/content/view/57/107/lang,tr/>

1.2.1. el-Mecmua'tü'l-Kübrā mine'l-Ḳasāidi'l-Fuḥra

Risale-i Havvas ve el-Mecmua' olarak iki ana bölümden oluşur. Eserde; Ḳasīdetü'l-Bürde, Ḳasīdetü'l-Heiyye, Ḳasīdetü'l-Muḳariyye, Ḳasīdetü'l-Muḥammediyye, Ḳasīdetü'l-Taṭṭariyye, Ḳasīde-i Ebu Bekr, Ḳasīdetü'l-Hiyye, Ḳasīdetü'l-İstiḡfariyye, Ḳasīde-i İmam Āzām, Ḳasīde-i Ḥasan ve Ḳasīde-i Ḥüseyn ve bu kasidelerin tercümeleri ve kasideler hakkında açıklamalar yer almaktadır.

Bu eser muhtelif hacimde kütüphanelerde mevcuttur. Bazıları sadece bölümleriyle ve bazıları mecmua olarak bulunmaktadır. Mecmua halindeki kütüphanelerden bir kısmı şu kütüphanelerde bulunmaktadır:

- a) Ḳasīdeler Mecmua'sı, Süleymaniye Kütüphanesi, Çelebi Abdullah, 000325, sayfa:59.
- b) el-Mecmua'ti'l-Kübrā mine'l-Ḳasāidi'l-Fuḥra, Süleymaniye Kütüphanesi, Efgani Şeyh Ali, 000029, sayfa:16.
- c) el-Mecmua'ti'l-Kübrā mine'l-Ḳasāidi'l-Fuḥra, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, 003073, sayfa:72.

1.2.2. el-Ḥaşiyyetü ala Dürri'n-Nāci

Bir İsağoci şerhi olan Ömer b. Salih el-Feyzi el-Tokadi'nin yazdığı Dürri'n-Naci adlı kitaba yazılan bir haşiyedir.

- a) Süleymaniye Kütüphanesi, Celal Öktem, 000334, sayfa:168.
- b) Süleymaniye Kütüphanesi, Düğümlü Baba, 000592, sayfa: 2-7 arası.
- c) Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, 160./Ya/1265/ /12021 k1, sayfa: 168.

1.2.3. Ġaraibu'l-İ'lal ve'l-İştikāk

Sarf üzerine yazılmış olan eser i'lal kaideleri ve fiil kalıpları üzerinde durmuştur. İçinde Emsile Şerhi'de bulunmaktadır. Eserin bulunduğu bazı kütüphaneler şöyledir:

- a) Süleymaniye Kütüphanesi, Düğümlü Baba, 00576, sayfa:32 ve 31.
- b) Konya Bölge Halk Kütüphanesi, Burdur İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 1586/6, sayfa: 82b-83b.

1.2.4. Risāle fī İhbār bi-Ellezi⁸³

Tahkik edeceğimiz eser olduğu için diğer bölümde etraflıca ele alınmıştır.⁸⁴

1.2.5. Ūşūlū'l-Müşāvere fī-Emvāci'l-Muhāvere

Bazı kaynaklarda⁸⁵ adından bahsedilse de eser hakkında araştırma yapmamıza karşın katalog ve kütüphanelerde rastlamadık.

⁸³ Tüm nüshalarında risalenin adı Osmanlıca terkip ile olduğundan bu şekilde isimlendirilmiştir.

⁸⁴ Bkz. Nüshaları ve Özellikleri ss.31-32

⁸⁵ Bursalı Mehmet Tahir, Cilt:1, s. 244; Kehhāle, Cilt:1, s. 56; el-Bağdādī, Cilt:1, s. 43.

İKİNCİ BÖLÜM

RİSÂLE fî İHBÂR bi-ELLEZİ

2.1. MUHTEVASI

Yalvâcî eserine Allah'a hamd ve Peygamberimize salât ve selam ile başlar. Bu bölümde aynı zamanda;

- ⁸⁶...الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ
- ⁸⁷...الَّذِي أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ
- ⁸⁸...الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْعَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ...

ayetlerini zikrederek konuya bir anlamda giriş yapmaktadır. Buna beraat-i istihlal⁸⁹ denir. İşlenecek 'ellezi ve elif lam ile ihbar etme' konusu ayetlerle gösterilmektedir.

Müellif, kendi ismini zikrettikten sonra risalenin yazılış amacını da şu hadise bağlayarak anlatmaktadır:

”مَا مِنْ مُؤْمِنٍ يُصَلِّي لَيْلَةَ الْجُمُعَةِ رَكَعَتَيْنِ يَفْرَأُ فِي كُلِّ رَكَعَةٍ بَعْدَ الْفَاتِحَةِ خَمْسًا وَعِشْرِينَ مَرَّةً قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ ثُمَّ يَقُولُ: "صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَى مُحَمَّدٍ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ" فَإِنَّهُ لَا تَتِمُّ الْجُمُعَةُ الْقَابِلَةُ حَتَّى يَرَانِي فِي الْمَنَامِ وَمَنْ رَأَانِي فِي الْمَنَامِ عَفَرَ اللَّهُ لَهُ الذُّنُوبَ“⁹⁰.

⁸⁶ “Mülk elinde bulunan.. O herşeye güç yetirendir.” Mülk Suresi, 67/1.

⁸⁷ “İlk defa yaratıp-inşa eden... O, her yaratmayı bilir” Yasin Suresi, 36/79.

⁸⁸ “Sabah akşam -O'nun yüzünü (rızasını) dileyerek- Rablerine dua edenler...” En'am Suresi, 6/52.

⁸⁹ Beraat-i İstihlâl: Müellifin konuya uygun bir giriş yapması. Bknz: A. Cüneyt Eren ve M. Vecih Uzunoğlu, *Belagât Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2014, ss. 38-39.

⁹⁰ “Kim Cuma gecesi, her rekatinde Fatiha'dan sonra 25 kere “قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ” okunulan ve sonra “صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَى مُحَمَّدٍ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ” denilen iki rekât namaz kılar ise gelecek Cuma'dan önce beni rüyasında görür; kim de beni rüyasında görürse Allah onun günahlarını affeder.” Bu rivayet, mevzu hadis derleyen kitaplarda da bulunmaktadır. Bknz: İbn'ül-Cevzi, *el-Mevduat*, Tahkik: Abdurrahman Muḥammed Osman, Medine, 1836, Cilt:2, s. 137; es-Suyuti, *el-Leali'l Mesnua fi'l Ehadisi'l Mevdua*, Tahkik: İbn Uveyde, Ebu Abdurrahman Salah b. Muḥammed, Beyrut, 1996, Cilt:2, s.54.

Bu hadise göre amel eden müellif gece rüyasında Hz. Muhammed'i (s.a.v.) görür ve ondan "Risaleyi yaz!" diye bir emir alır ve bazı tanıdıklarının الَّذِي'yi ve onunla haber vermeyi açıklamalarını istemeleri üzerine bu risaleyi kaleme alır.

Sonra hocalarını tanıtan yazar diğer eserlerinin aksine sadece bu risalesinde böyle bir bilgi vermektedir.⁹¹ Arkasından hocalarından bu konu hakkında bir şey işitmediğini ya da onların kaleme aldıkları bu konu hakkında bir eseri okumadığını ifade ederek eserinin özgünlüğünü ortaya koyar.⁹² Buna ek olarak el-Yalvācī bu konunun bu şekilde tertibinin mükemmel ve kendisine ait olduğunu beyan eder. Eserinde konuya ayırdığı yedi bölüm ve her bölümün içeriği hakkında bilgi verir.

İlk bölümde⁹³ ism-i mevsûllerden hass olanlarının çıkış sebebini ve tanımını yapar. Nekre olduğu için cümlenin marife ismin sıfatı olamayacağından ism-i mevsûle ihtiyaç duyulur. Bazı durumlarda ism-i mevsûlün mübteda olması bir sorun değildir. Ayrıca sıla cümlesi ve âid zamiri olmadan doğru kullanılamaz. Sonra hass ism-i mevsûllerin okunuşları tespit edilir⁹⁴ ve çeşitleri özet bir şekilde anlatılır.

(الَّذِي) müzekker için olup اللام harfî fethalı ve الدال harfî de kesralıdır.

الدال halinde ise (والذ) şeklinde الدال harfinin kesralanması ile tahfif olunur.

harfî sakindir. (والَّذِي/وَالَّذِي) الياء harfinin şeddelenip kesralı ve dammeli okunmasıylaadır.

(الذان) ikili içindir ve (الذ) الدال harfinin sükunu (الذ) ise التّون harfinin

sükûtu ile mümkündür. (التان) burada zikredilmemiştir. (والتي) ise müennes içindir.

Yalvācī ism-i mevsûllerde tahfifin sebebini çokça kullanılmalarına bağlar.

Hatta bu tahfif elif lama kadar tahfif edilecek derecede olmuştur. Çoğul için 'الذين'

⁹¹ Bknz: Tahkikli metin ss. 51-52.

⁹² Bknz: Tahkikli metin s. 53.

⁹³ Bknz: Tahkikli metin ss. 56-57.

⁹⁴ Ayşe Alhanıss, **Arap Dili ve Edebiyatında Mevsuller** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı, İstanbul, 2006, ss. 15-29.

kullanılmasının sebebinin, bir adedi değil de bir topluluğu kapsamasından kaynaklandığını söyler ve Beni Ukayl Kabile'sinde 'الذون' olarak kullanıldığını değinir.⁹⁵

İkinci bölümde⁹⁶ 'الذي' ile haber verebilmenin yolu ele alınmıştır. Bir cümledeki isim hakkında hass ism-i mevsûl ve elif lam kullanarak haber vermek istenirse hass ism-i mevsûl ve elif lam bu ikinci cümlelerin başında ve mübteda olmalıdır. Hakkında haber verilen için bir âid zamiri konulmalıdır ve hakkında haber verilen isim 'haber' olmalıdır. Elif lam için ekstra başka şartlarda bulunmaktadır:

- 1- İsm-i fail ve meful yapılacak fiili gelecek, soru ve olumsuz anlam ile etkileyecek bir amil bulunmamalı, yani bu anlamları taşımamalıdır.
- 2- İsm-i fail ve meful yapılacak fiil camid⁹⁷ olmamalıdır. Mesela: **بئس - نعم**

gibi. **ليس - جدا**

Müşterek ism-i mevsûlün konu edilmemesinin sebebi ise; ism-i mevsûl olarak en çok kullanılanların hass ism-i mevsûller olmasıdır. Elif lam'ın âlimlerce seçilmesinin sebebi ise; fiilin yapısının rahatlıkla değişime uğrayabilmesidir. Ayrıca İsamüddin Efendi'nin *Kâfiye Şerhi'nden* kişinin aklına mevsûller deyince ilk olarak hass ism-i mevsûllerin geldiğini aktarır.⁹⁸

Üçüncü bölümde⁹⁹ Yalvâcî konunun iyice derinliklerine inmekte ve konuyu bir hoca öğrenci ilişkisi bağlamında anlatmaktadır. Bir cümleyi, ism-i mevsûl ile yeniden oluşturması istenen bir öğrencinin ne yapması gerektiğini gayet detaylı bir şekilde anlatmıştır. "ضربت زيدا" cümlesinde bulunan ismin ona bu cümlede vasfedilen vasıflarının, mevsûl ile kurulacak yeni cümlede aynen bulunması

⁹⁵ Ebu Muhammed Bedreddin Hasan b. Kasım b. Abdullah b. Ali el-Murâdî el-Mısırî el-Malikî, **Tevzihu'l-Makasid ve'l-Mesalik bi Şerh-i Elfiyet-i İbn Malik**, Tahkik: Abdurrahman Ali Süleyman, Daru'l Fikri'l-Arabî, Kahire, 2008, Cilt: 1 s.425.

⁹⁶ Bknz: Tahkikli metin ss. 58-59.

⁹⁷ Türememiş isim veya çeşitli kipleri ve çekimi yapılmayan fiiler. Bknz: Nusrettin Bolelli, **Arapça Dilbilgisi Nahiv ve Sarf Terimleri Sözlüğü**, Yasin Yayinevi, İstanbul, 2006, s. 52.

⁹⁸ İsamüddin İsfarayîni, **Şerhu'l-İsam ale'l-Kafiye**, Darü'l-Saltanatü Seniyye, İstanbul, H.1256, s.304.

⁹⁹ Bknz: Tahkikli metin ss. 60-63.

gerekmektedir. Bunu yaparken ikinci cümle bir isim cümlesi olacaktır ve ilk cümlede bahsedilen isim haber konumuna gelirken mevsûl ise öne geçip mübteda konumunu kazanır. Sıla cümlesi içinde de bu zatı işaret eden ve mevsûle raci bir âid zamiri bulunmalıdır. Artık ilk cümle "الَّذِي ضَرَبْتَهُ زَيْدٌ" şekline dönüştürülür. Sadece burada

‘ضَرَبْتُ’ dersek, muhatabımız bizim dünyada kimi dövdüğümüzü bilemez veya

dövülen biri olduğunu bildiği halde onun ‘زَيْدٌ’ olduğunu bilemez. Başka bir örnek

daha verir, "زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ" cümlesinde muhatabımız birinin gittiğini biliyor ama kim

olduğunu bilmiyor ve زَيْدٌ bilinen tanınan biri değil, o zaman bunu açıklamak için

cümlemizi şöyle kurarız: "الَّذِي هُوَ مُنْطَلِقٌ زَيْدٌ". Muhatabımız bu seferde kişiyi

tanıyor ama onun gittiğini bilmiyor ise cümlemizi "الَّذِي زَيْدٌ هُوَ مُنْطَلِقٌ" şekliyle

terkid ederiz. Bedel hakkında mübdelin minh olmadan haber vermek istiyorsak ب

harf-i cerri bize yardım eder. Mesela "مَرَرْتُ بِرَجُلٍ أَخِيكَ" cümlesini mevsûl ile الَّذِي

"الَّذِي الْمَارُّ أَنَا بِرَجُلٍ بِهِ أَخْوَكُ" şeklinde söyleriz. elif lam ile ise, مَرَرْتُ بِرَجُلٍ بِهِ أَخْوَكُ

Dördüncü bölüm¹⁰⁰ ism-i mevsul ile yeniden oluşturulan cümledeki zamirin ikinci cümledeki çeşidi ve konumunu anlatır. Muhberun anı yerine kullanılan zamir pekâlâ müstetir veya bariz olabildiği gibi, bariz olduğunda ise muttasıl veya munfasıl olabilir. Böylelikle bu zamir ya merfudur, ya mansubdur ve ya mecrurdur.

A. Muhberun anı Mecerur olduğunda:

- Onun yerine geçen zamir sadece bariz ve muttasıl olur; زَيْدٌ muhberun anı ise ve har-i cerr ile mecrursa; "مَرَرْتُ بِزَيْدٍ" cümlesinde olduğu gibi ism-i mevsûl ile "الَّذِي مَرَرْتُ بِهِ زَيْدٌ" şeklinde söylenir.

¹⁰⁰ Bknz: Tahkikli metin ss. 64-76.

- Onun yerine geçen zamir bariz muttasıl olur; زيدا hakkında haber veriliyorsa:

"الَّذِي ضَرَبْتَهُ زَيْدًا" cümlesi ism-i mevsûl ile "الَّذِي ضَرَبْتَهُ زَيْدًا" söylenir. Elif lam ile ise "الضَّارِبُ أَنَا زَيْدًا" olur.

- Onun yerine geçen zamir bariz munfasıl olur: زيدا hakkında haber veriliyorsa: "ما"

"الَّذِي مَا ضَرَبْتَهُ إِلَّا إِيَّاهُ زَيْدًا" şekline dönüşür. Elif lam ile söylenemez çünkü burada olumsuzluk ما 'sı bulunmaktadır. Herhangi bir zamir hakkında haber verilecekse onun merfu munfasıl olması lazımdır. Çünkü o mübtedanın haberi olacaktır.

Sistematik bir şekilde zamirler hakkında bu bilgileri verdikten sonra müellif, muhatab ve mütekellim zamirleri hakkında nasıl haber verilebileceği üzerinde durur. Haber verilmesi istenen zamirin mevsule dönmesi ve onun yerine geçen âid zamirinin de gaib olması gerekir. "ضَرَبْتُكَ" örneğindeki iki muttasıl zamirin birinden

haber verilecekse eğer ت zamiri için "الَّذِي ضَرَبْتُكَ أَنَا" denemeyeceği gibi ك zamiri

içinde "الَّذِي ضَرَبْتُكَ أَنْتَ" denemez. Ancak ism-i mevsûl ile ت zamiri için "الَّذِي"

"الَّذِي ضَرَبْتَهُ أَنَا" denilebilir. Elif lam ile ise ilki için "الَّذِي ضَرَبْتَهُ أَنَا"

"الضَّارِبُ أَنَا أَنْتَ" cümleleri uygun olur.

Yalvâcî, Îsamüddin Efendinin Efendi'nin *Kâfiye Şerhi'nden* ve Mustafa b. Hamza Kuşadalı'nın *Netaic* adlı eserlerinden alıntı yaparak zamirin asıl olarak gaib¹⁰¹ olduğunu ifade eder. Eğer mütekellim ve muhatab zamirlerinin sıfatları ya da mevsûlleri haber olacaksa o zaman gaib gelmeyebilir. Örneğin Hz. Ali'nin şu şiirinde olduğu gibi:

¹⁰¹ Ramazan Ege, *İbn-i Kemal'in Def'u mâ Yete'allak bi'z-Zamir mine'l-Evham Adlı Risalesi*, İzmir, 2010, s. 11.

- "أنا الذي سمتني أمي حيدرہ"

Arkasından müellif şu örneği de nakleder:

- "أنت الذي قلت"

Eğer zamirlerden biri ile veya onun benzeri ile hem mütekellim hem de muhatab zamirlerinden ikisi birden haber verilecekse, bu ancak gaiblik ile mümkündür. Mesela: "الذي قال أنا وأنت". Eğer her iki zamir birden bulunacaksa son örneğin aksine "أنا الذي قلت وضرب زيداً" denir.

Bir sonraki bölüme yani beşinci bölüme¹⁰² gelirsek Yalvācī, bu bölümde الذي

ile haber vermenin şartlarını anlatıyor. Bu şartlar dört maddede açıklanır:

1. الذي yeni cümlede başında olacak.
2. Hakkında haber vermek istediğimiz isim, cümlede sonunda getirilerek haber olacak.
3. Zamir ismin yerine konulacak.
4. Mevsûle dönecek bir aid zamir konulacak.

Bunlar aynı zamanda elif lam içinde geçerlidir. Bunlardan başka elif lam ile ihbarın dört şartı daha bulunmaktadır.

1. Elif lamlı terkipte aslında fiil cümlesine mahsus olması; daha sonra da ism-i fail ve ism-i mefule dönüşmesi. Örnek: ضارب، ضرب، مضروب.

مضروب.

2. Fiil cümlesinin mamulünün gayr-ı mütekaddim olması.
3. Fiil gayri mutasarrıf olmaması.
4. Fiilin gelecek zaman, soru ekleri, olumsuzluk vb. ekler almaması

¹⁰² Bknz: Tahkikli metin ss. 67-75.

Bunlar ile birlikte elif lam için toplam 8 şart bulunur. Sonra bu şartları Yalvācī detaylandırır.

İlk şart mevsûlün öne geçmesidir. الَّذِي ile haber verebilmek için cümlelerin inşâî ve talebî olmaması gerekir. Sıla cümlesi ancak ihbarî bir cümledir.

Kufe Ekolüne göre iki ism-i mevsûl yan yana şu örnekte olduğu gibi daha kolay gelir: "الَّذِي مِنْ فَعَل". İbn Serrâc'a göre mevsûl yine başka bir mevsûl ile yanyana gelmez.¹⁰³ Ancak bu ilim yolundaki öğrencilere uğraş ve alıştırma olsun diye yaptırılır. "الَّذِي الَّذِي فِي دَارِهِ عَمْرُو زَيْد" cümlesini örnek olarak alırsak فِي دَارِهِ son mevsûlün silâ cümlesidir. Âid zamiri zarfda müstetirdir. Yani hazfedilen fiilde veya masdarda müstetir olan zamirdir. "الَّذِي سَاكِنٌ دَارَهُ عَمْرُو وَزَيْد" örneği gibi) عَمْرُو son الَّذِي'nin haberidir. Son الَّذِي haberi ve sılası ile ilk الَّذِي'nin sılasıdır. İlk mevsûlün âid zamiri ise دَارِهِ'de ki mecrur olan الْهَاء'dir. زَيْد ise ilk الَّذِي'nin haberidir.

Yalvācī bilahare daha kapsamlı bir örneği verir ve açıklamasını yapar.

Örnek:

"الَّذِي الَّتِي اللّٰذَانْ أَبَوَاهُمَا قَاعِدَانْ لَدَيْهَا كَرِيمَانْ عَزِيزَةٌ عِنْدَهُ حَسَنٌ"

Adım adım gidersek

1. Son mevsûl ile başlarız. اللّٰذَانْ أَبَوَاهُمَا cümlesi اللّٰذَانْ'nin sılasıdır. Âid zamiri ise أَبَوَاهُمَا'deki mecrur olan muttasıl zamirdir. Haber ise كَرِيمَانْ'dir.
2. الَّتِي'nin sılası اللّٰذَانْ'nin sılası ve haberidir. Âid zamiri ise لَدَيْهِمَا'deki muttasıl mecrur zamirdir. Haberi ise عَزِيزَةٌ'dur.

¹⁰³ İbnü's-Serrac, el-Usûl fin'n-Nahv, Beyrut, t.y., Cilt: 2, ss. 317-322.

3. Son olarak الذي'nin sılası, التي'nin sılası ve haberinin yanısıra عنده'dur.

Âid zamiri عنده deki mecrur muttasıl zamirdir. Haberi ise حسن'dür.

Müellif birinci şartın sonunda bu şekilde bir yöntem kullanılması için hiçbir şeyin hazfedilmemesi ve her mevsûle sılasının, âidinin ve haberinin verilmesi gerektiğini dile getirmiştir.

İkinci şart ise hakkında haber verilecek isim için âid zamirinin mevsûle dönecek şekilde konulmasıdır. Müellifimiz bu şartı gayet detaylı ama karışık bir şekilde anlatmıştır. Hangi tümcelerdeki isimlerin yerine geçecek ve âid olacak bir zamir getirilemeyeceğini maddelendirerek anlatırsak:

- 1) Fiil
- 2) Cümle
- 3) Cerr mecrur
- 4) Zarf
- 5) كم ile mecrur olan isim
- 6) Cinsini nefyeden لا'nın ismi ve haberi
- 7) Hal
- 8) Temyiz
- 9) Sayıların mecrur temyizi (Bazı alimler mümkün görmüşlerdir.)
- 10) Tefhimi ifade eden nekre isimler ("أَيُّمَا رَجُلٍ")
- 11) İstiğrak ifade eden nekre isimler ("كُلِّ رَجُلٍ", "أَفْضَلُ رَجُلٍ")
- 12) Olumsuzluk ifade etmesi gereken isimler (لا كَتِيعَ, لا غَرِيبَ, لا أَحَدَ)
- 13) Marife gelmesi mümkün olan fakat izharı gereken tüm isimler
(جَبْدَا'nın faili)
- 14) Hal yerine geçen marife isimler,

15) Amil olan masdar¹⁰⁴, ism-i fail, ism-i meful, sıfat-ı müşebbeheler (amel etmezse mümkündür.)

16) "ما أنا كأنت" in mecruru الكاف

17) Yemine mahsus olan تاء, واو'ların mecrurları

18) حتى'nin mecruru

19) منذ ve منذ'nün mecrurları

20) Müphemliği kendinden sonar gelen isimle giderilen miktarlar (عشرون)

درهما

21) Muzaf olanlar

22) Mevsuf olanlar

23) Mevsûl olanlar

24) Elif lammın sılası

25) Bedel ve mübdelin minh'den¹⁰⁵

26) عسى ve benzerlerinin haberi

27) Te'kid lafızlarından (Çünkü dönüşen cümlede te'kid anlamı kaybolmaktadır.)

¹⁰⁴ "إنما أنت سيرا" "el-Mazini âmili mahzuf edilmiş bir masdarın haber verilebileceğini söyler ve "burada hazfedilmiştir." İbn Serrâc ise buna karşı çıkar. Ona göre fiil, masdarı ona delalet ettiği için düşürülmüştür." Yalvacı, **İhbar Billezi (El Yazması)**, s. 8b.

¹⁰⁵ "Bedel ve mübdelin minh hakkında görüşler ihtilafıdır. Bazı âlimler her ikisi birden olamadan biri hakkında haber verilemeyeceğini söyler. Bedel ve mübdelin minh sıfat ve mevsuf gibidir. Biri diğerini açıklar. Bazı âlimlerde bedel ve mübdelin minhden birinden haber verilebileceğini söylerler. "الذي مررت به رجل زيد" ikisi birden bu şekilde haber verilir. Sadece bedel için: "الذي مررت به رجل زيد" (cerr burada mecrurdan ayrılamaz ve رجل olur) ve sadece mübdelin minh için: "الذي مررت به رجل زيد" cümleleri gibi haber verilir. Bu şekilde olabileceği konusunda görüşleri olan âlimler bedel-i ba'z ve bedel-i ihtimal konusunda görüş ayrılığı yaşar. el-Ahfaş bu duruma icazet verir çünkü bedel ve mübdelin minhden yerine zamir getirilen diğeri ile aynı şeydir. ez-Ziyadi ise bun karşı çıkar. Zaminin ba'z ve ihtimal bedellerinde aynı şey olmadığı durumlarda mevsûlün haberini zikretmeden haber verilemeyeceğini öne sürer." Yalvacı, , **Risâle fî İhbar bi-Ellezî (El Yazması)**, ss. 8b-9a.

28) Matufsuz atf-ı beyandan

29) Özel isim haline gelmiş olan isim tamlamalarından (أبي القيس، إمري)

(القيس، ابن آوى، ابن عرس، ابن مقرض، أمّ النجوم، سام أبرص)

30) Mürekkeblerin her birinden (بُعْلَبَكْ، خمسة عشر، بيت بيت)

31) Zamirin yerine geçen zahir isimden ¹⁰⁶ ﴿مَا الْحَاقَّةُ﴾

32) كان¹⁰⁷ nin haberi

33) Yerine zamir getirilmesi caiz olanlar¹⁰⁸

34) Yanlış yere rucû eden zamirler¹⁰⁹

35) Muttasıl zamir içeren isimlerin muttasıl zamirlerinin asıl dönmesi gerektiği şeye raci olamadığı durumlarda¹¹⁰

Müellif üçüncü şartı, hakkında haber verilenin haber olarak sona atılması, olarak tanımlar. Bu şekilde düzenlenemeyenlerin tümü ihbar edilemez. O zamir-i şan gibi sona getirilir. Çünkü eğer hakkında haber verilecekse açıklanmadan mübheme ulaşılamaz. Onun ile gelenin amacı budur. Anlaşılması için açıklaması sonra gelen

¹⁰⁶ Hakka Suresi 69/1-2. "Ayette ki 'مَا' أي شيء هي، demektir. Burada kıyametin tehlikesini vurgulamak için zamir yerine zahir olan konulmuştur. مَا ikinci mübtada olup haberi 'الْحَاقَّةُ' dır. Bu cümle ise ilk mübtedanın haberi dır." Yalvacı, *Risāle fi İhbār bi-Ellezi* (El Yazması), s. 9b.

¹⁰⁷ "Bazı alimler ayrıca كان¹⁰⁷ nin haberinin muhbaru anı olamayacağını söylemişlerdir. Aslında olabilir çünkü o mübtedanın haberi gibidir." Yalvacı, *Risāle fi İhbār bi-Ellezi* (El Yazması), s. 9b.

¹⁰⁸ "كان¹⁰⁸ nin mecruru da muhbaru anı olmaz. Çünkü o azaltma belirtmek için nekre bir mevsufa, tek kelimeye ve ya cümleye gelir. Müfred, müzekker ve mübhem bir muzmara geldiğinde ona raci yoktur, nasb edilen için nekre bir mümeyyez olur. Yani nekre ve mansub bir isimle açıklanır. Örneğin: رَبِّهِ رَجُلًا. Ayrıca نَعَمْ، بَشٍ ve benzerlerinin faillerinden muhbaru anı yapılamaz. Çünkü bu zamirler mübhem olarak ve gelir sonra gelenler ile açık olurlar. Yalvacı, *Risāle fi İhbār bi-Ellezi* (El Yazması), s. 9b.

¹⁰⁹ "زيد ضربه" "زيد قائم"، "زيد ضرب"، "زيد ضربه" cümlelerinde olduğu gibi mevsûl harici bir zamire ihtiyaç duyarlar. Mübtada bu ihbardan bir zamir hak eder. Şayet şöyle denirse: الَّذِي زِيدَ ضَرْبُهُ هو. Zaid'e dönen bir zamir kalır. Bu ise kabul edilemez çünkü mubaru anı yerine geçecek mevsûle raci bir âid zamir gerekir. Aynı zamanda sıra mevsûle dönecek âid zamirsiz kalır." Yalvacı, *Risāle fi İhbār bi-Ellezi* (El Yazması), s. 9b.

¹¹⁰ "الَّذِي زِيدَ ضَرْبُهُ غَلَامَهُ" muhbaru anı olursa doğru olmaz. Zaid ضربه غلامه cümlesinde eğer zamiri mevsûle raci bir âid zamir olursa mübtada âidsiz kalır. Âid zamiri mübtedaya raci olursa mevsûl âidsiz kalır. Her iki durumda geçerli değildir." Yalvacı, *Risāle fi İhbār bi-Ellezi* (El Yazması), ss. 9b-10a.

tüm mübhemlerde bu şekilde düzenlenemez. نعم, ربّ, بئس, نعم, ما, أيّهم) ربّ'nin mecrurları, şart ve soru manası taşıyan tüm isimler (ما, أيّهم) ربّ'nin failleri, (سوى, عند) ref olamayanlar zarflar (كم, من gibi), haberiye (سبحان) fiillerin masdarları (كم, من gibi) da bu gruba dahildir.

Dördüncü şart ise zamirin mevsûle dönmesidir. Bazı örneklerde kullanılır diğerlerinde kullanılmaz denemez; çünkü âid zamiri lazımdır. Zira mevsûl, sıla ve âid olmadan tamam olmaz. Elif lam için şartlar bu şartların aynıdır. Müellif elif lamın geri kalan dört şartı için ikinci bölüme yönlendirir.

Tüm bunları detaylandırarak anlatan el-Yalvâcî altıncı bölümde¹¹¹ ise birçok örnekle risaleye devam eder. Biz de bu örnekleri paylaşmak istiyoruz. Biz de müellif gibi önce ihbar edilecek cümleyi sonra elif lam ve الذي ile ihbar edilen cümleyi sırayla zikredeceğiz. Yeni oluşturulan cümlede ihbar edilen kelimeyi vurgulu yazdık. Burada varolan örneklerin tümünü zikretmenin muhtevayı daha iyi yansıtacağı kanaatindeyiz.

1. Sülasî fiilli cümlelerde merfular muhbarun anı olursa:

❖ حجّ إبراهيم في سنة إحدى وخمسين ومائتين وألف - الذي حجّ في سنة إحدى

وخمسين و مائتين وألف إبراهيم

❖ حجّ بيت الله - الذي حجّ بيت الله أنا

❖ وُلِدَ إبراهيم في يلواج - الذي ولد في يلواج إبراهيم

❖ إبراهيم طالب - الذي طالب إبراهيم - الذي إبراهيم هو طالب

❖ كان إبراهيم شاكرا - الذي كان شاكرا إبراهيم

❖ إنّ إبراهيم ضارب - الذي إنّ إبراهيم هو ضارب

¹¹¹ Bknz: Tahkikli metin ss. 76-80.

❖ ما إبراهيم كاتباً-الذي ما هو كاتباً إبراهيم

❖ لا يصنع العسل إلا النحل-التي لا تصنع العسل إلا هي النحل

2. Sülasî fiilli cümlelerde mansublar muhbarun anı olursa:

❖ أكلت أكلاً لطيفاً-الذي أكلته أكل لطيف

❖ أكلت العنب-الذي أكلته العنب

❖ صمت يوم الجمعة-الذي صمت فيه يوم الجمعة

❖ أكلت و عليّ-الذي أكلت معه عليّ

❖ يغفر الله الذنوب إلا الشرك-الذي يغفر الله الذنوب إلا إياه الشرك

❖ ما في الدار أحد إلا حملاً-الذي ما في الدار أحد إلا إياه حملاً

❖ كان زيد ضاحكاً-الذي كان زيد إياه ضاحكاً

❖ إن زيدا أكل زيد-الذي إنّه أكل الذي إنّه أكل زيد

❖ الزنا حلالاً-الذي ما الزنا إياه حلالاً

3. Sülasî fiilli cümlelerde mecrurlar muhbarun anı olursa:

❖ مررت بأستاذي-الذي مررت به أستاذي

❖ خرجت من البصرة-التي خرجت منها البصرة

❖ زيد ضارب عمرو-الذي زيد ضاربه عمرو

4. Sülasî fiilli cümlelerde tevabiler muhbarun anı olursa:

❖ جائي زيد وعمرو-الذي جائي زيد وهو عمرو

❖ جائي زيد الكاتب-الذي جائي زيد الكاتب

5. Sülasî fiilli cümlelerde bedel ve mübdelün minh muhbarun anı olursa:

❖ مررت برجل أستاذي-الذي مررت به رجل أستاذي-الذي مررت به أستاذي

رجل-الذي مررت برجل به أستاذي

6. Elif lam ile ihbar olursa:

❖ ضرب زيد-الضارب زيد

❖ أكلت التمرة-الآكل التمرة أنا

❖ ولد إبراهيم في يلواج-المولود في يلواج إبراهيم

❖ أكلت أكلا لطيفا-الآكل أنا أكل لطيفا

❖ شربت الزمزم-الشّاربه أنا زمزم

❖ نام زيد في ليلة الجمعة-النائم زيد فيها ليلة الجمعة

❖ ضحك زيد وعمر-الضّاحك زيد معه عمرو

❖ ضرب القوم إلّا زيدا-الضّارب القوم إلّا إيّاه زيد

❖ مررت بزید-المار أنا به زيد

7. Mezid fiilli cümlelerde الذي ile ihbar:

❖ أكرم زيد عمرا-الذي أكرم عمرا زيد-الذي أكرم زيد عمرو-المكرم عمرا

زيد-المكرمه زيد عمرو

❖ أعطيت زيدا درهما-الذي أعطيت زيدا إياه درهم

❖ أعلم زيد عمرا بكرا فاضلا-الذي أعلم زيد عمرا إياه فاضلا بكر-الذي أعلم

زيد عمرا بكرا إياه فاضل

❖ تطهر كل إهاب بالدباغة إلا إهاب الخنزير-الذي تطهر كل إهاب بالدباغة إلا

إياه إهاب الخنزير-المطهر كل إهاب/5 بالدباغة إلا إياه إهاب الخنزير

❖ استخرج زيد الدرس-الذي استخرج الدرس زيد-المستخرج الدرس الآن زيد

8. Şart cümlelerinde:

❖ إن مات الإنسان كافرا ﴿فَإِنَّ الْجَحِيمَ هِيَ الْمَأْوَى﴾¹¹²-الذي إن مات كافرا

﴿فَإِنَّ الْجَحِيمَ هِيَ الْمَأْوَى﴾ إنسان-التي إن مات للإنسان كافرا فإيها هي

المأوي الجحيم

9. Tesniye ve cemilerde:

❖ ضرب الزيدان-اللدان ضربا الزيدان

❖ ضربت الهندان-اللتان ضربتا الهندان

❖ ضرب الرجال-الذين ضربوا الرجال

❖ ضربت النساء-اللواتي ضربن النساء-اللاتي ضربن النساء

10. ile, من, ما:

¹¹² Naziat Suresi, 39/79.

❖ ضرب زيد - من/ما ضرب زيد - ضربت هند - من/ما ضربت هند

11. أَيْة, أَيْ ile:

❖ ضرب زيد - أَيْ ضرب زيد - ضربت هند - وأَيْة ضربت هند

12. ماذ ve ذو ile: Aynı şekilde ikinci cümlenin başına koyulduğunda manada

bir değişiklik olmamaktadır.

Son bölümde¹¹³ ise ihbar edilecek cümledeki bir ismin iki fiilin faili, mefulu ve ya mecruru olması bakımından incelemektedir. Buna tenazû¹¹⁴ denir. Mezhepler arasındaki farklı görüşleri ve kaynaklardaki bilgileri özetleyerek incelemenin nedeninin zihin tembelliğini ortadan kaldırmak olduğunu söyleyen yazar, tenazuda ki ihbarın bir çok mezhebe varolduğunu söylüyor. Bu konuda en isabetli görüş tenazu içerisinde olan fiillerin yerini yani sırasını değiştirmemektir. Üçüncü bölümde ilk ihbar edilmeyen cümlelerin mümkün olduğu kadar değiştirilmemesine değinilmişti. Sadece mecbur kaldığında değişebilir.

İki amil bir isme faillik bakımından yönelirlerse el-Yalvācī Basra Ekolünün tercihi gibi ikinci amili amel ettirmemiz gerektiğine değiniyor. ضرب و أكرم زيد örneğinde iki fiil de faillik bakımından زيد'e yönelmiştir.

Kûfe Ekolu ilk fiili amel ettirirken Basra ekolu zikrettiğimiz gibi أكرم fiilini

isme amil olarak tercih eder. Amel ettirilmeyen ya da daha doğru tabir ile زيد üzerine

amil olmayan fiil ise amil eden fiildeki müstetir faile amil olur. Bu cümleyi الذي ile

¹¹³ Bknz: Tahkikli metin ss. 81-85.

¹¹⁴ Sibeveyh, el-Kıtab (Tahkik: Abdusselam Muhammed Harun), Mektebtü'l-Haneci, Kahire, 1988, Cilt:1,s.73; Abdurrahman Özdemir, "Arapça'da İki veya Daha Fazla Yüklemin Bir Ögeyi Sahiplenme Mücadelesi: Tenâzu", *Dinî Araştırmalar*, 2005, Cilt: 8, Sayı: 22, ss. 297-312.

tekrar oluşturmak istersek şu şekilde olur: **الَّذِي ضَرَبَ وَأَكْرَمَ زَيْدٌ**. Burada **زيد** haber olduğuna göre ilk cümlede onun doldurduğu yeri **أَكْرَمَ** fiilinde müstetir olan zamir doldurmaktadır. **ضَرَبَ** fiilinde müstetir olan zamir ise mevsûle raci olur ki bu zamir daha önceki cümlede **زيد**'e raci idi. Eğer mevsûle dönen bu zamir olmasaydı burada, bu iki fiil hakkında haber verilen **زيد** için mücadele ederlerdi. Elif lam ile ise er-Rummani'ye göre **زيد** **الضَّارِبُ وَأَكْرَمَ** şeklinde olur. Açık olan fiili ki o **أَكْرَمَ**'dir, **ضَّارِبُ**'ya atfetmiştir. Zaten beşinci bölümün ilk şartında bahsedildiği gibi **ضَّارِبُ** da fiil gibi amel eder. el-Ahfaş'a göre her iki fiilde elif lamlı hale gelmelidir ki o zaman dönüşen cümlemiz şu olur: **الضَّارِبُ وَالْمَكْرَمُ زَيْدٌ**. el-Ahfaş bunun **زيد** **العَاقِلُ وَالْكَرِيمُ** cümlesinde olduğu gibi sıfatın sıfata atfindan ibaret olduğunu söyler.

Eğer Kûfe Ekolunun dediği gibi ilk fiili amel ettirirsek, aynı şekilde **الَّذِي** **زيد** **ضَرَبَ وَأَكْرَمَ** olur. Buradaki değişiklik bu sefer; muhbaru anının yerini dolduran zamir **ضَرَبَ**'de, mevsûle raci olan ise **أَكْرَمَ** fiilinde müstetirdir. Elif lamlısıda bunun gibidir.

زيد **ضَرَبَ وَأَكْرَمَ** cümlesinde olduğu gibi iki fiil bir isme mefullük bakımından yönelirlerse ve biz ikincisini amel ettirirsek; muttasıl zamir için cümlemiz **الَّذِي ضَرَبَ وَأَكْرَمَ زَيْدًا أَنَا** şeklinde olur. **أَكْرَمَ** de ki muttasıl zamiri gaib zamir yaparsak ve onda bu ilk cümlede ki muttasıl zamir hakkında haber verirsek –ki ikincisi birinciye atfedilmiştir- muhakkak bu ilk cümlede aynı zamanda ism-i mevsûle giden bir âid zamir bulunur.

الضَّارِب والمكرم زيدا أنا el-Ahfaş'a göre bu cümleyi elif lamlı söylersek şeklinde olur. Böylelikle iki fiilin meful yarışı kalıcı değildir. Çünkü زيد'nin الضارب'e eklemlenmesi caiz değildir. Çünkü sıla bir kısmı ile mevsûle atfedilmez. Böylece أكرمت de ki muttasıl zamirden haber verilir. زيد muhbaru anı olursa ism-i mevsûl ile; الذي ضربته وأكرمته زيد, elif lam ile; أنا وأكرمته زيد şeklinde olur. الضارب da ki mefulün zamirini açık bir şekilde zikredilir. Eğer hazf edilirse -ki elif lamın zamiri hazfedilemez- sıfatın işleyebilmesi için أنا'yi açıkça belirtilir. el-Ahfaş'ın görüşü üzere bir cümle kurulursa şöyle olur: الضاربه والمكرم أنا زيد.

örneğinde ki أكرمته de var olan “هـ” zamirini ibraz edip ve ilk fiili amel ettirirsek, ilk fiildeki muttasıl zamir hakkında haber vereceğimiz zaman şöyle deriz: الضارب الذي ضربته وأكرمه زيدا أنا. Elif lam ile ise şu şekildedir: الضارب الضارب زيدا. İki konumda da tenazu baki kalır. el-Ahfaş'a göre ise الضارب زيدا أنا cümlesi şeklinde olmalıdır. زيد amilinin yanına konuldu çünkü sıla cümlesinin bir kısmının kalması ile mevsûle atfedilemez. زيد hakkında haber verilirse; الذي ضربته وأكرمته زيد olur. زيد'nin yerini dolduran zamir amili ile bitişir. زيد'in yerini dolduran zamir أنا الضاربه أنا وأكرمته زيد cümlesi elif lam ile olan halidir.

الضَّارِبِ'daki "هـ" zamiridir. أَنَا sıfatın sahibine işlemesi için ibraz edilir. el-Ahfaş'a göre ise: زَيْدُ الْمَكْرَمِ أَنَا الضَّارِبِ şeklindedir.

زَيْدًا ضَرَبْتُ ضَرَبْتُ ضَرَبْتُ cümlesinde ilk fiili amel ettirir ve iki bariz muttasıl zamir hakkında haber verirsek أَنَا الَّذِي ضَرَبَ زَيْدًا olur. Basra Mezhebine göre ikil olursa أَنَا الَّذِي ضَرَبَ زَيْدًا olur. Kufe Ekolünün temsilcilerinden Kisaî'ye göre ise fail hazfedilerek şöyle söylenir: أَنَا الَّذِي ضَرَبَ زَيْدًا. Elif lam ile ise şöyledir: أَنَا الضَّارِبِ هُوَ. Sıfatı sahibinden başkasına işlesin diye هُوَ zamiri ibraz edilmiştir. el-Ahfaş'ın ekolüne göre hala tenazu devam etmektedir. Ona göre cümle şöyle olmalıdır: أَنَا الضَّارِبِ هُوَ الضَّارِبِ. Eğer زَيْد hakkında haber verilecekse ism-i mevsûl ile şöyle denilmelidir: زَيْدُ ضَرَبْتُ ضَرَبْتُ. Tenazu'nun devamı mümkün değildir çünkü elif lamlı hali gibi (الضَّارِبِ ضَرَبْتُ زَيْدًا) muttasıl zamir için fiiller amillik yarışına girmemiştir. el-Ahfaş'a göre ise elif lam ile ضَارِبِ kendinden başkasına işlesin diye أَنَا الضَّارِبِ ibraz edilerek, زَيْدُ الضَّارِبِ أَنَا زَيْدُ şeklinde olmalıdır.

زَيْدًا أَعْطَيْتُ وَأَعْطَيْتُ cümlesinde fiillerde ki bariz muttasıl zamirler ihbar edilecekse ism-i mevsûl ile أَنَا الَّذِي أَعْطَى وَأَعْطَاهُ زَيْدًا olur. Elif lam ile ise

المعطى والمعطيه زيد درهما أنا el-Ahfaş'a göre bu iki örnekte de tenazu devam etmektedir. Elif lam ile şu şekilde olmalıdır: المعطى والمعطيه زيد درهما أنا.

أعلمت وأعلمني زيد عمرا منطلقا cümlesi ism-i mevsûl ile fiillerdeki muttasıl zamirler için haber verilmek istenirse زيد;الذي أعلم وأعلمه زيد عمرا منطلقا أنا hakkında ihbar yapılacaksa الذي أعلمت وأعلمني زيد عمرا منطلقا زيد olur. Elif lam ile المعلم المعلم أعلمه زيدا عمرا منطلقا أنا şeklinde olur. el-Ahfaş'ın bu konuda ki görüşü yine farklıdır: المعلم والمعلمني زيد عمرا منطلقا أنا.

Müellif bu konuda örneklerin yeterli olduğunu belirttikten sonra bu risaleyi yazdığında 29 yaşında olduğunu belirtir. Eserini 1254/1838'de Cemaziyel Evvel'in 4. günü, Ayntabi Ahmed Efendi ismi ile meşhur âlimin Uşak'ta ki –şimdi ki sabah mahallesinde bulunan- Necatiye Medresesi'nde yazdığını beyan ederek risaleyi bitirir.

Sonuç olarak bu risale, ism-i mevsûl konusunun içerisinde olan ism-i mevsûl ve elif lam ile ihbar konusunu işlemiştir. Eseri bu konuyu ele alan diğer nahiv kaynaklarından içerik yönü ile ayıran en önemli nokta çokça örnek vermesidir. Ayrıca yazar bu örneklerin –özellikle altıncı bölümde- birçoğunu, özgün bir şekilde kendi kaleme almıştır.

2.2. METODU VE ÜSLUBU

Yalvâcî risaleye besmele, hamdele ve salvale ile başlar. Bu kısımda içerisinde ism-i mevsûl bulunan üç ayet zikrederek aslında konuya uygun bir giriş yapmaktadır.

Eserin yazılışını iki sebebe bağlar: Birincisi, gördüğü bir rüyada Peygamberimizin ona risale yazmasını emretmesi, ikincisi de yakın arkadaşlarının bu konuyu onun açıklamasını istemeleri. İçinde hocalarını söz konusu ettiği yegâne eseri budur. Kanaatimizce eserin sonraları onun lakabı olmasının sebeplerinden biri kendi

hakkında yaptığı bu açıklama olabilir. Fakat hocaları hakkında kısa bilgi verip onları medh etmiştir. Bu sebeple bir hocası hakkında tam bir bilgiye varamadığımız gibi bir diğerinin sadece risalenin yazıldığı ve ana nüshanın tashih edildiği medresedeki hocası olduğunu tespit edebildik.

Eserin özgünlüğü ispata çalışması da dikkate değer bir konu. Zaten birçok nahiv kitabında geçen bir konu hakkında hocalarından bir bilgi almadığını belirtmiş onların bu konuda bir eserini de görmediğini beyan etmiştir. Fakat tasnif ve detay açısından özgün olarak gördüğümüzü belirtmemiz gerekiyor.

Yazar konuyu yedi bölümde ele almasıyla öğretimi kolaylaştırıcı bir yöntem izlemiştir. Bazı bölümlerde tekrarlar ve diğer bölümlere göndermeler vardır. Mesela beşinci bölümde elif lam ile ihbara özel dört şart için ikinci bölüme yönlendirirken zaten الذي ile ihbarın dört şartını yine ikinci bölümde anlatmıştır. Yine üçüncü bölümde de bir cümleyi ihbar edilen bir cümleye dönüştürmeyi hoca talebe ilişkisi içinde anlatırken aynı basamakları zikretmiştir. Bazende konuyla aslında direkt alakası olmayan konular için yararlandığı kaynaklara yönlendirmiştir. Mesela beşinci bölümde منذ, منذ konusunda okuyucuyu daha detaylı bilgi için Mustafa b. Hamza Kuşadalı'nın Netaic adlı eserine başvurması gerektiğini belirtmiştir.

Bu yedi bölüm aynı uzunlukta değildir. Birinci ve ikinci bölüm en kısa bölümlerdir. Bu bölümler konuya giriş olarak değerlendirilebilirler. İlk bölümde içerikte bahsettiğimiz üzere ism-i mevsûller ve okunuşlarının tespiti, ikinci de ise kısaca ihbar etme metodunu örnekendirerek anlatmıştır. Müşterek ism-i mevsullerin ikinci bölümde; bu risalede çokça ele alınmayacağını¹¹⁵, sadece altıncı bölümde - örneklerin bulunduğu- diğerlerinin yerine kullanılabileceğini belirtmiştir.

Bu kısa iki bölümle konuya giriş yaptıktan sonra Yalvâcî, artık üçüncü bölümde hoca öğrenci ilişkisi düzleminde, örnekler eşliğinde soru ve ikinci cümleyi anlatır.

¹¹⁵ Bknz: Tahkikli metin s. 59.

“Senden sorarlarsa...” (إذا سأل عنك)¹¹⁶ diyerek önce problemi ortaya koyan

yazar arkasından örneklerle ne yapılması gerektiğini ortaya koyar. Diğer bölümlerde de okuyucuya hitap etme devam etmiştir. “...Öğretmen öğrenciye onu tecrübe etmesi için: (العالم للمتعلّم ليحربه: أخبر عن "زيدا")¹¹⁷ ” زيد hakkında haber ver...”¹¹⁷ diyerek okuyucu ile canlı bir bağ kurmuştur.

Üçüncü bölümde örneklerin teorik bilgidен çok sonra gelmesi bu bağı biraz yıpratmış ve okuyucunun örnekle kolayca anlayabileceği bilgi dolaylandırılarak anlamda kapalılığa sebep olmuştur. Neredeyse bir sayfa sonra gelen örnek konunun başlarında zikredilseydi, kanaatimizce bölüm daha açık olurdu. Örneğin bir sonraki zamirler bölümünde bu çok iyi yapılmıştır. Bu bölümde ihbar edilecek zamir mecrur olduğunda بريد مررت cümlesini harf-i cer ile mecrur olduğu için örnek göstermiştir.

Fakat burada mecrur olan زيد hakkında haber vermeyi anlatırken bağlantısız olarak elif lam ile أنا بريد المار örneğini vermiştir. Çünkü burada ihbar edilen mecrur olan isim değil fiil muttasıl olan zamirdir.

Beşinci bölüm kendi içinde dört ana başlığa ayrılmıştır. Bu da en uzun olan bu bölümü okumayı ve anlamayı kolaylaştırmıştır. Önce kısa bir özet yapması ve sonra detaya geçmesi de yine dikkat çeken bir yöntemdir. Bu bölüm ayrıca diğer kaynaklara en çok atfın olduğu bölümdür. Ayırdığı dört ana başlık ise aynı uzunlukta değildir. Mesela ikinci başlık olan ikinci şart neredeyse hacim olarak bölümün çoğunu kapsamaktadır. Belki bu bölüm de kendi içinde küçük bölümlere ayrılabilirdi. Müellifin bu çalışması nahiv içinde ‘ism-i mevsûl ve elif lam ile ihbar’ ile ilgili olduğu için burada istisna kabilinden iki veya daha fazla mevsûlün aynı cümle içerisinde kullanılması konusunu da ele almıştır. Bu konuya başlamadan önce bunun sadece öğrenci için ekstra bir uğraş olduğunun belirtilmesi dikkate değerdir.¹¹⁸ Kanaatimizce bu verilen örneklerin sadece konunun çokça meraklısına hitap ettiğini

¹¹⁶ Bknz: Tahkikli metin s. 60.

¹¹⁷ Bknz: Tahkikli metin s. 62.

¹¹⁸ Bknz: Tahkikli metin s. 68.

anlatmanın bir yolu olmuştur. Yine beşinci bölümde ana nüshamızın müstensih bölümünden ayrı tek metin dışı açıklaması olan alem olmuş izafet terkiplerinin Türkçe karşılıkları da verilmiştir.

Altıncı bölümde sülasi ve mezid fiilli cümlelerde merfuat, mansubat, mecrurat ve tabilerin ihbar edilmesi örneklendirilmiştir. Bunun yanı sıra ikil ve çoğul ihbarın örnekleri, müşterek ism-i mevsûl kullanımları ve şart cümlesinin ihbar misali verilmiştir. Bu örneklerin çok ve de çeşitli olması, konuyu artık anlayan okuyucuya bolca alıştırmaya yapma imkânı vermektedir.

Son bölümde ise ekoller arasında tartışmalı bir konu olan tenazu, ihbar konusu bağlamında genel itibari ile Basra Ekolü'ne uygun olarak işlenmiştir.¹¹⁹ Özellikle el-Ahfaş'ın konu ile ilgili örnekleri diğer görüşlerin örneklerinin genellikle sonunda yazılmıştır. Bu yazarın 'elif lam ile ihbar' konusunda el-Ahfaş'ın görüşünü benmsediği şeklinde anlaşılabilir. Bu bölümü ele alırken tenazu konusuna detaylı değinmemesi onun yeterince hacimli bulmasındandır.

Örneklerde ayet, hadis ve şiirin neredeyse nadiren kullanılması belkide eserin en zayıf yönüdür. Toplamda giriş bölümünü de sayarsak beş ayet, bir hadis ve iki şiir istiştahatta bulunulmuştur.

Genel olarak ele alırsak yöntemi itibariyle risale kademeli, tekrarlı ve bol örneklidir. Okuyucuya ikinci şahıs zamiri kullanarak hitap etmesi, meseleyi peşinden de çözümünü ele alması, gerektiğinde okuyucuyu başka kaynaklara ve de risale içinde başka sayfalara yönlendirmesi Yalvâcî'nin yönteminin dikkat çeken diğer unsurları olmuştur.

2.3. KAYNAKLARI

Risalenin kaynaklarından biri Kur'an-ı Kerim'dir. Yazar giriş bölümünde beraat-i istihlal yaparak içerisinde ism-i mevsul bulunan ayetleri zikretmiştir. Buna ek olarak örnekler bölümünde de ayetlerden örnekler vermiştir. Bilindiği üzere Kur'an Arap dilinin tespiti için hayati önem taşır. Kur'an Arap dilinin tüm kullanımları ve üsluplarına kaynaklık eden örneklerle doludur. Bu bakımdan Kur'an

¹¹⁹ Bknz: Tahkikli metin s. 81.

Arap dilinin birinci sıradaki kaynağıdır.¹²⁰ Müellifin Kur'an'ı kaynak olarak kullanımına bir örnek vermek gerekirse; şart cümlesinin ihbar edilebilmesine misal olarak ﴿فَإِنَّ الْجَحِيمَ هِيَ الْمَأْوَى﴾ cümlesini göstermiş ve bu cümleyi ﴿الَّذِي إِنَّ مَاتَ كَافِرًا﴾ ﴿فَإِنَّ الْجَحِيمَ هِيَ الْمَأْوَى﴾ İnsan cümleyi şekline dönüştürmüştür.

Bunun yanısıra tefsir kaynaklarından da açıklamalara yer vermiştir. el-Beydavi'nin *Envaru't-Tenzil* ve Esraru't-Te'vil tefsirinden ve Ebussuud Efendi'nin *İrşadü'l-Akli's-Selim ilâ Mezâyâ'l-Kitabi'l-Kerim* tefsirinden el-Hâkka Sûresi'nin ilk iki ayetine dair açıklamalarına yer vermiştir.

Yalvâcî hadisi bir kaynak olarak; sadece metnin telifinin sebebinin anlatırken zikretmiştir. Şiir yönünden ise; biri Hz. Ali'nin olmak üzere iki şiir istişadı kullanmıştır. Örneğin Hz. Ali Divanı'ndan mevsufun ve mevsûlün muhatab ve mütekellim zamirler için haber olabileceğine أَنَا الَّذِي سَمَنِي أُمِّي حَيْدَرُهُ beytini misal getirmiştir.

Gramer kitapları içerisinde nahiv kaynaklarında doğu ve İslam dünyasında ilk başvuru kaynaklarından biri olan İbn Hacıb'in Kâfiye¹²¹ ve şerhlerinden¹²² çokça faydalanan müellif metin içinde atıflar ile bu kaynakları bize aktarmıştır. Radî Esterabadî-Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye¹²³, İsamüddin İsfereyanî-Şerhü'l-İsam ale'l-Kâfiye¹²⁴, Molla Camî el-Fevaidü'z-Ziyaiyye¹²⁵ bu şerhlerdir.

Bunun haricinde ki diğer nahiv kaynakları şöyledir:

- İbnü's-Serrâc (316/929), *el-Usul fi'n Nahiv*¹²⁶
- Seyyid Abdullah Nukrekâr (776/1375), *Şerhu'l-Lubb'i el-Bab*¹²⁷
- İmam Birgîvî (981/1573), *İmtihanu'l-Ezkiya*¹²⁸
- Mustafa b. Hamza Kuşadalı (1677)¹²⁹, *Netaicü'l-Efkar fi Şerhi'l- İzhar*¹³⁰

¹²⁰ Mehmet Reşit Özbalkıç, *Kur'an ve Hadis'in Arap Gramerindeki Rolü*, Yeni Akademi Yayınları, İzmir, 2006, s. 53.

¹²¹ Hulusi Kılıç, "İbnü'l Hacıb", *DİA*, İstanbul, 2000, Cilt: 21, ss.55-58.

¹²² İsmail Karahan, ss.51-56

¹²³ Sadrettin Gümüş, "Radî el-Estarabadî", *DİA*, İstanbul, Cilt:34, ss.387-388.

¹²⁴ İsmail Durmuş, "İsamüddin İsfereyânî", *DİA*, İstanbul, Cilt:22, s. 517.

¹²⁵ Ömer Okumuş, "Cami Aburrahman", *DİA*, İstanbul, 1993, Cilt: 30, s.98.

¹²⁶ Hüseyin Yazıcı, "İbnü's-Serrâc", *DİA*, İstanbul, 2000, Cilt:21, s. 205.

¹²⁷ Tahsin Özcan, "Nukrekâr", *DİA*, İstanbul, 2007, Cilt:33, s.233.

¹²⁸ Emrullah Yüksel, "Birgîvî", *DİA*, İstanbul, 1992, Cilt: 6, s.193.

Atıf yaptığı kişiler ise şunlardır:

- el-Ahfeş¹³¹ (215/830)
- el-Kisâî¹³² (189/805)
- er-Rummanî¹³³ (384/994)
- ez-Ziyâdî¹³⁴ (117/735)
- el-Mâzinî¹³⁵ (249/863)

2.4. NÜSHALARI VE ÖZELLİKLERİ

Öncelikle belirtmek gerekir ki müellif nüshasını bulamadık. İki adet müstensih nüshası¹³⁶ var olan eserin taş baskı bir nüshası¹³⁷ bulunmaktadır.

Marmara Üniversitesi Yazma Eserler bölümünde bulunan eser 30. Cüzün tefsirinin arkasından ek olarak konulan risalelerden biridir. 190. varaktan itibaren başlar. Eser toplam 13 varaktan oluşmaktadır. Satır sayısı muhtelifdir. Ta'lik kırması hattı ile yazılmış olan eser, Mustafa b. Süleyman Akşehrî tarafından 1280/1863 senesinde istinsah edilmiştir. Müstensih eseri Uşak'ta ki Necatiye Medresesi'nde istinsah etmiştir.

Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde bulunan nüsha bir mecmua içinde yer almaktadır. Konumuz olan risale; anılan mecmuadaki ilk eserdir.

Boyutları: (Dış-İç) 205x145-160x105 mm'dir. 1b-14a arasında olan risale nesih hattı ile yazılmış olup kâğıt türü çizgili defterdir. Sırtı siyah bez, deffeleri desenli kâğıt kaplı, mukavva ciltli ve keşideleri kırmızıdır. Mehmed b. Hasan Akhisarî tarafından H.1312 senesinde Manisa'daki Sultaniye Medresesi'nde istinsah edilmiştir.

¹²⁹ Mustafa İsmail Dönmez, **Kuşadalı Mustafa b. Hamza ve Netaicü'l-Efkar fî Şerhi'l-İzhar Adlı Eseri** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı, İstanbul, 2013, ss.15-30.

¹³⁰ Mustafa İsmail Dönmez, ss.38-40

¹³¹ İnci Koçak, "Ahfeş el-Evsat", **DİA**, İstanbul, 1988, Cilt:1, s.526.

¹³² Tayyar Altıkulaç, "Kisâî Ali b. Hamza", **DİA**, İstanbul, 2002, Cilt: 26, ss.69-70.

¹³³ Sedat Şensoy, "Rummanî", **DİA**, İstanbul, 2008, Cilt:35, ss. 242-244.

¹³⁴ Haşim Kılıç, "İbn Ebû İshak", **DİA**, İstanbul, 1999, Cilt:19, s.435.

¹³⁵ Hüseyin Elmalı, "Ebû Osman el-Mâzinî", **DİA**, İstanbul, 1994, Cilt:10, ss. 209-210.

¹³⁶ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, 12855/YZ1007, 297.1; Manisa İl Halk Kütüphanesi, Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyonu, 45 Ak Ze 5943/1.

¹³⁷ Süleymaniye Kütüphanesi, Reşit Efendi Koleksiyonu, 001310; Süleymaniye Kütüphanesi, Rüstem Paşa Koleksiyonu, 000178; Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil EHT A11353.

Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan iki nüsha aynı olup ikisi de Molla Cami'nin Kâfiye Şerhi'nin Şerh-u Hatime bölümünden sonra yer almaktadır. Eser taş baskıdır. 19 sayfadan oluşan nüshalar, genelde bir sayfada 25 satır ihtiva etmektedir. İstanbul'da basılmıştır, basım yeri ve yılı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Ankara Milli Kütüphane'deki eser de aynı evsafı taşımaktadır. Yalnız nüsha tek başına ve dağınık halde bulunmaktadır. Bu nüshanın yine Molla Cami'nin Kâfiye Şerhi'nin arkasında varolduğunu Şerh-u Hatime bölümünün son sayfasının da nüsha içerisinde bulunmasından anlamaktayız.

2.5. METİN TESİSİNDE İZLENEN YÖNTEM

Bir risaleyi tahkik etmenin amacı; onu müellifin eseri olarak tespit etmektir. Biz de bu amaç doğrultusunda çalıştık.

Eseri tahkik ederken üç nüshadan faydalandık. Çalıştığımız nüshalar iyi durumda ve okunabilir olduklarından tarihsel bir sıralama yapmak tarafımızca daha doğru bulunmuştur. En eski yazılan nüshayı seçmemizin sebeplerinden biri; müstensihin, müellifin eseri kaleme aldığı Necatiye Medresesi'nde eseri istinsah etmesidir. Kanaatimizce müstensih müellif hattını görmüştür. Bir diğer sebep ise; tarihsel olarak bakıldığında müellifin kendi verdiği eserin telif tarihine en yakın tarih olmasıdır.

Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu'nda yer alan eseri ¹, Manisa

İl Halk Kütüphanesi'nde bulunan nüshayı ب, Taş baskı olan Süleymaniye'deki

nüshayı ise ط harfleri ile gösterdik.

Esas nüshamızda satır sayıları çeşitli olduğu için eserimizin her sayfasının başına sayfa numarasını belirttikten sonra 5.-10.-15. satırlarda da işaretlerimizi koyduk. Üç nüshanın arasındaki farkları dipnotlarla belirttik. Ayet, hadis, şiir, yer ve kişi adları ve atıfları yine dipnotlar ile belirttik. Giriş hariç yedi bölümden oluşan risaleyi dipnotlandırırken her bölümün dipnotlarını yeniden başlatmak yerine eserin tümünde devam eden bir numaralandırma kullandık.

Ayetleri “سورة الملك، 1/67” dipnotlarda, metin içinde ise süslü parantezler

içinde gösterdik. Metinde varolan tek hadisin kaynaklarını dipnotla belirttik. Şiirlerin geçtiği kaynakları da dipnot halinde naklettik. Nadir kelimeler için sözlüklerdeki açıklamaları ve meşhur kişi ve yerler için açıklamaları dipnotlandırdık. Eserde verdiğimiz dipnotları ilk geçtiği yerde ayrıntılı olarak sonra geçtiği yerde ise kısaltarak verdik. Dipnotlarımızı kronolojik olarak sıralandırdık.

Bölümlerdeki başlıkları koyu ve ortalayarak yazdık. Gerekli yerlerde köşeli parantez içinde kendimizden ilave başlıklar koyduk.

Anlamayı kolaylaştırmak için bazı bölümlerde maddelendirmeler yaptık. Gerekli görülen yerlerde imla işaretlerini kullandık. Metnin daha kolay anlaşılabilmesi için bazı kelimeleri günümüz kullanımları ile kullandık. Örneğin tüm nüshalarda الثلث geçen bu kelimenin yerine الثلاث kelimesini kullandık. Eklediğimiz yerleri kırmızı olarak yazdık. Örneğin ism-i mevsûllerin okunuşları tespit ederken müellif iki farklı okunuşu anlatmasına karşın bir kere yazmak ile yetinmiş, bunun için bizde (وَالَّذِيّ/وَالَّذِيّ) şeklinde ikinci okunuşu vermeyi uygun gördük. Nüshaların sağında ve solunda yer alan açıklamaları dipnotta belirttik. Müstensihin kendisiyle ilgili yazdıkları bölümlerde yine dipnotlandırdık.

Sonuç olarak metnin bugüne kazandırılması için çaba sarfettik.

رسالة في إخبار بالذي¹

بسم الله الرحمن الرحيم²

الحمد لله الذي أخبرنا عن صفته القدير ب ﴿ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴾³ . والصلاة والسلام على محمد الذي هو المخبر عن العليم ب ﴿ ... الَّذِي

1-ب

أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ ﴾⁴ وعلى آله وأصحابه الطاهرين الذين أخبر الله

عن إرادتهم وجهه ب ﴿ ... الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ ﴾⁵

أما بعد/ فيقول العبد الفقير إلى لطف ربه القدير الحاج إبراهيم بن محمد

5

يُلَوَّاجِي⁶ أنزلهما⁷ الله تعالى بفضله المنجي تحت لواء المنجي عليه السلام المنجي:

¹ في "أ": رسالته إخبار بالذي، وفي ب: رسالته إخبار بالذي على بحث الكافية، وفي ط: رسالته باب إخبار بالذي على بحث الكافية.

² ب، ط: في الحاشية في الصفحة الأولى: وفي الحمدلة والصلولة براعة الاستهلال من وجوه واستدلال إلى ما قلنا في الباب الاول من وجوه فليتأمل.

³ فيه إشارة إلى بداية سورة الملك: "تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ"، سورة الملك، 1/67.

⁴ سورة يس 79/36. وبراعة الاستخلال وهو كون إبتداء الكلام مناسبا للمقصود وهي تقع في دباحات الكتب كثيرا: السيد الشريف الجرجاني، التعريفات، 1253هـ، ص24.

⁵ فيه إشارة إلى الآية الكريمة وهي: وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَمَا مِنْ حِسَابِكَ عَلَيْهِمْ مِنْ شَيْءٍ فَتَطْرُدَهُمْ فَتَكُونَ مِنَ الظَّالِمِينَ. سورة الأنعام، 52/6.

⁶ يلواج وهي بلدة و مقاطعة المخفظة قونيا في منطقة الأناضول الوسطى من تركيا.

"Yalvaç", *Meydan Larousse*, İstanbul, 1973, Cilt: 12, s.709.

؛ كحالة، عمر بن رضا بن حمد راغب بن عبد الغني، معجم المؤلفين، دمشق، 1376م-1957م، 1-15،

1، 56؛ البغدادي، اسماعيل بن محمد أمين بن مير سليم الباباني، هدية العارفين اسماء المؤلفين وآثار

المصنفين، إستانبول، 1951م، 1-2، 1، 43؛

Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Amire, İstanbul, H. 1333, Cilt 1, s. 244.

⁷ وهما الحاج إبراهيم وأبوه محمد يلواجي.

طالعت زبدة الصلوات⁸ حين الأحران رأيت فيها حديثاً⁹ عن ابن عباس¹⁰ رضي الله تعالى عنهما عن النبي صلى الله تعالى عليه وسلم قال¹¹: مَا مِنْ مُؤْمِنٍ يُصَلِّي لَيْلَةَ الْجُمُعَةِ رَكَعَتَيْنِ¹² يَفْرَأُ فِي كُلِّ رَكَعَةٍ بَعْدَ الْفَاتِحَةِ / خَمْسًا وَعِشْرِينَ مَرَّةً قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ ثُمَّ يَقُولُ: "صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَى مُحَمَّدٍ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ" فَإِنَّهُ لَا تَتِمُّ الْجُمُعَةُ الْقَابِلَةُ حَتَّى يَرَانِي فِي الْمَنَامِ وَمَنْ رَأَانِي فِي الْمَنَامِ¹³ غَفَرَ اللَّهُ¹⁴ لَهُ الذُّنُوبَ. ففعلتُ ما قال عليه السلام ما تَمَّت الجمعة القابلة أَتَانِي آتٍ فِي الْمَنَامِ فِي لَيْلَةٍ مِنَ اللَّيَالِي وَجْهَهُ الْمُبَارَكُ/ يتلألاً¹⁵ من النور و لحيته المباركة كذلك مسح بيده¹⁶ اليمنى المباركة¹⁷ ظهري¹⁸ كما مسح الأب الشَّفِيق

10

1-2

⁸ يمكن أن يكون هذا اسم كتاب مختص بالصلوات؛ ولكن ما وجدت أي كتاب سُمِّي بهذا الاسم إلى الآن.
⁹ لهذا الحديث راجع: السخاوي، شمس الدين أبو الخير محمد بن عبد الرحمن بن محمد، القولُ البديع في الصلاة على الحبيب الشَّفِيع، (التحقيق: بشر محمد عيون)، دمشق 1408هـ، ص 286. للزيادة على هذا الحديث راجع أيضاً: ابن الجوزي، جمال الدين عبد الرحمن بن علي، الموضوعات (تحقيق: عبد الرحمن محمد عثمان)، المدينة المنورة 1386هـ - 1966م، 1-2، 2، ص 137؛ السيوطي، عبد الرحمن بن أبي بكر، اللآلئ المصنوعة في الأحاديث الموضوعة (التحقيق: ابن عويضة، أبو عبد الرحمن صلاح بن محمد)، بيروت 1417هـ - 1996م، 1-2، 2، ص 54.

¹⁰ ابن سعد، أبو عبد الله محمد بن سعد بن منيع الهاشمي بالولاء، البصري، البغدادي، الطبقات الكبرى (المحقق: إحسان عباس) بيروت، 1968، 1-8، 2، ص 365-372؛ ابن الاثير، أبو الحسن علي بن أبي الكرم محمد بن محمد بن عبد الكريم بن عبد الواحد، أسد الغابة في معرفة الصحابة (المحقق: علي محمد معوض - عادل أحمد عبد الموجود)، دار الكتب العلمية، بيروت، 1415هـ - 1994م، 1-8، 3، ص 292.

¹¹ في نسخة أ "قال" ساقطة؛ أثبتناه كما في ب.

¹² ب: ركعتين. ط: ركعتين.

¹³ ب، ط: لا يوجد " في المنام".

¹⁴ ب، ط: لا يوجد "الله".

¹⁵ الأصح هو ما قلناه، أما في أ، ب، ط "يتلأل".

¹⁶ الأصح هو ما قلناه، أما في أ، ب، ط "يده".

¹⁷ ب: ليس موجود "المباركة".

¹⁸ الأصح هو ما قلناه، أما في أ، ب، ط "بظهرى".

بصبيّه فنبسّم إلى وجهي و قال لي ¹⁹: "ألف الرسالة، ألف الرسالة" مكرّرين علم الله ²⁰
وقعت لي هذه الرؤيا.

إنّما قلت في صدر الرسالة هذا الحديث من المحدثات أتباعاً بقوله ²¹ تعالى ﴿وَأَمَّا
بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ﴾ ²² فلما أُشِرْتُ في المنام لتحقيق / هذا المرام فقلت هذه القطّاعة ²³

5

لقلة البضاعة لكنّ سألني بعض الإخوان وأخصّ الخلّان أن أبيّن "الذي" و "إخبار
بالذي" فتوكّلت على الله الذي يُجْريّ ينابيع في الفؤاد والأنهار ويكشف الجلايب عن
أبكار ²⁴ الأفكار وهو لي ²⁵ المتوكّل الوكيل فهو حسبي ونعم الوكيل.

10

شرعت على وُفّقي ما سمعت من الأساتيد الكرام وما سكنت / في مجالسهم
أصغيت منهم على الاحترام:

أولاً من الفاضل الحبر المحقّق الشّهير بـ "المفتي" في آقشهير ²⁶ أهل الفنون والمنطق
الحاجّ حسن حسين أفندي ²⁷ صرّفه الله تعالى عن ما سواه وجعل الجنة مثواه.

ثانياً ²⁸ بعده من الكامل المدقّق الخادميّ العديد أحمد أفندي ²⁹ المفتي في
الخادم ³⁰ المفيد لحكمةٍ دعت ولمصلحةٍ اقتضت بلا مقابلة الشّهيد رُوح الله روحه.

¹⁹ ب: ليس موجوداً "لي".

²⁰ وفي ب لفظة "الله" ساقطة؛ أثبتناها حسب السياق.

²¹ ب: لقوله

²² ب، ط: فيه إشارة إلى الآية الكريمة؛ سورة الضّحى، 11/93.

²³ الأصح هو ما قلناه، أما في أ، ب، ط "البضاعة".

²⁴ أ: الابكار. صححناه كما في ب، ط.

²⁵ أ و ط: "إلى"، صححناه كما في ب.

²⁶ مدينة آقشهير هي منطقة من محافظة قونيا في منطقة الأناضول الوسطى من تركيا.

İlhan Şahin "Akşehir", DİA, İstanbul, 1989, Cilt: 2, ss.298-299.

²⁷ ما وجدنا معلومات عن الحاجّ حسن حسين أفندي في المصادر.

ثالثاً³¹ بعده من/ التحرير³² المدقق التقي النقي على أولي النهي حقيق المدبر في

مجلسه / تدبير الدقيق عينتاي أحمد أفندي³³ جعل الله عقباه خيراً من أوليه.

ورابعاً³⁴ أخذت بعضاً من العلوم من الرشدي القره اغاجي³⁵ شارح البناء³⁶

وايساغوجي³⁷. هو في عصره صاحب النشر، المفتي الذي ما سمعت منه بحث³⁸

²⁸ "ثانياً" ساقطة من النسخ؛ أثبتناه حسب السياق.

²⁹ أظن أنه هو الشهيد أحمد أفندي. ولد في الخادم وأبوه المفتي عبدالله أفندي. كان الشهيد أحمد أفندي المفتي في

الخادم والمدرس في المدرسة الضيائية والقاضي زاده والعرفانية. قتله شخص قد قضى عليه في سنة 1248هـ.

Mehmet Ali Uz, *Konya Alimleri ve Velileri*, "Şehit Ahmet Efendi", <http://konyaninalimvehocalari.konyacami.com/sehit-ahmet-efendi> (11.05.2015) ; Ferhat Koca, "Hadimi Abdullah", *DİA*, İstanbul, 1997, Cilt 15, s. 24.

³⁰ أظن أن هناك تقديم وتأخير. والأصح "المفتي في الخادم" كما سبق آنفاً.

³¹ "ثالثاً" ساقطة من النسخ؛ أثبتناه حسب السياق.

³² التّخريز هو العالم المتقن. راجع: الجوهري، أبو نصر اسماعيل بن حماد، *الصّحاح: تاج اللغة وصحاح العربيّة* (أحمد عبد الغفور عطار)، بيروت 1404-1984، 1-8، 2، 824.

³³ هو عالم من عشاق ومدرس في المدرسة النجائية التي يكون في عشاق. ألف إبراهيم بن محمد اليلواجي "رسالة

إخبار بالذي" في سنة هـ 1254 في النجائية واستنسخ المصطفى بن سليمان أقشهري "رسالة إخبار بالذي" في

سنة في هـ 1280 في النجائية. المدرسة مسماة "المدرسة العنيطاي" أيضاً. ما وجدنا معلومات أخرى في المصادر.

Nurgül Bozkurt, "Maârif Salnâmelerine Göre Kütahya Sancağ'ında Eğitim-Öğretim (H.1316-1321/M.1898-1904)", *History Studies*, Cilt: 2-3, 2010, s. 73.

³⁴ "رابعاً" ساقطة من النسخ؛ أثبتناه حسب السياق.

³⁵ أحمد رشدي (1251 هـ) أحمد رشدي بن محمد القره اغاجي، المفتي، الحنفي. من تصانيفه: الاساس في شرح

البناء، وتحفة الرشدي في شرح ايساغوجي. عمر بن رضا كحالة، *معجم المؤلفين*، 1-15، 1، 222؛

البغدادي، هدية العارفين، 1-2، 1، 186؛

Bursalı Mehmet Tahir, Cilt 1, s. 316.

³⁶ يوسف إيلان سركيس، *معجم المطبوعات العربية والمعرية، القاهرة*، 1-2، 1، 933.

³⁷ البغدادي، اسماعيل بن محمد أمين بن مير سليم الباباني، "إيضاح المكنون في الذيل على كشف الظنون" عني

بتصحيحه وطبعه على نسخة المؤلف: محمد شرف الدين يالتقايا رئيس أمور الدين، والمعلم رفعت بيلكه

الكليسي، دار إحياء التراث العربي، بيروت، 1-4، 3، 249.

³⁸ ب، ط: ليس موجود "بحث".

"إخبار بالذي" وما رأيت أبداً في الذي يعني المسود عبارته نوره³⁹ الله قبره رجاء من الطالبين الدعاء بالخير من الراغبين.

5 مَنْ/ طالع رسالتنا هذه لا يحتاج في المسلك إلى أستاذه وعلى المُنْصِف⁴⁰ الكليم غير محجوب وعلى المنكر⁴¹ الأليم عين محجوب مَنْ أراد أن يكون خَوْاضاً⁴² لِلَّآلِي لَا زَم أن يُطَالَع⁴³ كرارا مرارا مقالي وَمَنْ⁴⁴ أراد أن يكون إماما في بحث "إخبار بالذي" فليُطَالَع ما قلت في أبواب إخبار بالذي لأنّ هذه⁴⁵ الرسالة رُتِّبَت على الترتيب البديع ما رُتِّب⁴⁶ قبلي/ مثلها أحدٌ من الكتييع⁴⁷ هذا فيض⁴⁸ من الله المجيد إنّه مفيض الخير والجود فلما تيسر الإتمام بعون الله الملك العلام من يد العاجز الفقير الذي سمّاها رسالة (إخبار بالذي) فجعلتها مشتملة⁴⁹ على سبعة أبواب:

الباب الأول في وضع⁵⁰ الموصول.

39 ب، ط: نور.

40 في أ "على المصنف"؛ هذا خطأ: صححناه كما في ب.

41 ب: المنكرين.

42 خَوْاض: صيغة مبالغة من خاض/ خاضَ في: كثير الخَوْض في الماء، غَطَّاس "صَيَّادُ خَوْاض". من يخوض الغمرات،

مُقْتَحَم للشدائد والأهوال "للأهوالِ خَوْاضٌ". أنظر: أحمد مختار عبد الحميد عمر، معجم اللغة العربية المعاصرة،

القاهرة، 1429 هـ - 2008، 1-4، 707.

43 "أن يطالع" ساقطة من أ، أثبتناه كما في ب وط.

44 "و" ساقطة من أ؛ أثبتناه كما في ب وط.

45 وفي أ "هذا"؛ صححناه كما في ب وط.

46 و في ب "رتبت"؛ أثبتناه كما في أ وط.

47 الكتييع بمعنى أحد. أنظر الجوهري، الصَّحاح: تاج اللُّغة وصحاح العربيّة، 1-8، 4، 1274.

48 في أ "قيض" صححناه كما في ب وط.

49 ب: مشتمله.

50 في أ "ضع" بدون و؛ صححناه كما في ب وط.

الباب الثاني في تعريف طريق إخبار بالذي أو الألف واللام على الإجمال.

3-أ) الباب الثالث/ في كيفية سؤال المعلم⁵¹ عن المتعلم ومراده بالإخبار بالذي وجواب المتعلم على مراده على التفصيل.⁵²

الباب الرابع في كيفية وضع الضمير إما مستترا وإما بارزا متصلا وإما منفصلا مقام المخبر عنه إذا كان المخبر عنه مجرورا أو مرفوعا أو منصوبا والإخبار عن ضمير المتكلم والمخاطب.

5) الباب الخامس في شروط الإخبار بالذي أو الألف / واللام والمخرجات بالشروط.

الباب السادس في بعض الصور المخبرة بالذي أو الألف واللام من الثلاثي والمزيدات ومن غير الذي من الموصول إراءة للمبتدئين ومسلكة غير السامعين.

الباب السابع في الإخبار بالذي من باب التنارع على التفصيل.

10) ولكن رجائي من الناظرين الإخوان إصلاح ما هو فيها من النقصان / قيل في حق الإنسان: الإنسان⁵³ مركب من النسيان ومن كان من خلق الرحمان ففعله⁵⁴ مرتب على النقصان لأني حين تسويدي معذور من الأحران من جانب البعض صورة أخص الخلان من أجل "لا صداقة في آخر الزمان" ومن جانب بعض المتعلم المقلدين خصوصا من

⁵¹ في أ "معلم" بدون الألف واللام؛ صححناه كما في ب وط.

⁵² في أ "التفصيل"؛ صححناه كما في ب، ط.

⁵³ "الإنسان" غير موجود في النسخ أثبتناه حسب السياق.

⁵⁴ وفي النسخ "فعله" بدون فاء أثبتناه حسب كونه جواب الشرط.

جانب الخدامين المتمردين عفا عنهم الله مالك يوم الدين بحرمة
النبيين.⁵⁵ سيد المرسلين و

⁵⁵ "الخدامين المتمردين عفا عنهم الله مالك يوم الدين بحرمة" سقطلة في أ.

الباب الأول

في/15 وضع الموصول الذي

15

3-ب

الَّذِي⁵⁶ اسم الموصول صُنِعَ وَوُضِعَ ليكون وَصْلَةً إلى توصيف / المعرفة بالجملة لأنَّ الجملة لكونها نكرة في ذاتها لا يَصِحُّ وقوعها صفة من المعرفة. إذا دخل الموصول عليها كسبت التعريف وإذا كسبت فَيَصِحُّ. وكونه مبتدأ في بعض المواضع لا يُجِلُّ وضعها ولا يَصِحُّ بدون صلة وعائد.

وفي مفردة ست لغاتٍ (الَّذِي) للمذكر بفتح اللام وكسر الدال (والذي) بكسر الدال المخففة (والذ) بسكون الدال (والَّذِي/وَالَّذِي) بكسر الياء المشددة وضمها (والَّذِي) بحذف الألف وتخفيف الياء.

5

وفي التثنية: (اللذان) وفي تثنية (الذ) بسكون الدال (الذا) بإسقاط النون.

(والتي) للمؤنث كالذي بعينه في التخفيفات والتخفيفات في الموصول كله لكثرة تداوله وكونه مستطالا مع صلته حتى بُوْلِعَ في خصوص التخفيف واكْتَفِيَ ي بالألف واللام⁵⁷/ كما في اسم الفاعل والمفعول ولذا قال الجامي⁵⁸ أوقعت كلمة "الذي" أو ما يقوم مقامها في صدر الجملة الثانية في شرح "صدرتها".

10

وجمعه (الذين)⁵⁹ في الأحوال الثلاث⁶⁰ والذي⁶¹ فيها كمفرد الذين لا مفردة لأنَّ الذين لم يكن جمعا مصححا من الذي عند أهل التحقيق لأنَّ الذي لكونه متناولا إلى

⁵⁶ "الذي" هنا غير موجود في النسخ أثبتناه حسب السياق.

⁵⁷ ب: "باللام" بدون "و" العطف.

⁵⁸ مُلَّا الجامي، نورالدين عبدالرحمان بن نظام الدين أحمد بن محمد، الفوائد الضيائية، إسطنبول، 1303هـ،

ص162.

⁵⁹ ط: اللذين

مفرد و⁶² من حيث تحقُّقه⁶³ في ضِمْنِ / العدد والكثرة فقط إذا أُريد الدلالة إلى الجنس

يزيدون النون وفي هذه الصورة لا يراد به الفرد والفردان بل تعيَّن أن يزداد به / الجماعة كأنَّه

في منزل الجنس المحلِّي⁶⁴ باللام الاستغراق وفي لغة بني عقيل اللذون بالواو في حالة الرفع

إنتهى كما حقَّقه العصام أفندي⁶⁵.

⁶⁰ في كل النسخ "الثلاث" غيرنا بـ"الثلاث".

⁶¹ "و الذي" بين القوسين في ب، ط.

⁶² ب، ط: "جماعة و دالا إلى معنى جنس لم يكن مفردا الذين بل ذو زيادة يعنى...".

⁶³ وفي أ "تحقيقه" صححناه حسب السياق.

⁶⁴ وفي أ "المحل" بدون "ى" صححناه كما في ب و ط.

⁶⁵ الاسفرائيني: ابراهيم بن مُحَمَّد بن عريشاه الاسفرائني الحُرَّاساني عِصَام الدِّين الحَنْفِي المُنَوِّف بِسْمَرْقَنْد سنة 944هـ،

البغدادى، هدية العارفين، 1-2، 1، 26؛ عاصم الدين، إبراهيم بن محمد الإسفرائيني، شرح العصام على

الكافية، دار السلطنة الثانية، إسطنبول، 1256هـ، ص304.

الباب الثاني

في طريق الإخبار⁶⁶ بالذي⁶⁷

وإذا أردت الإخبار بـ "الذي" أو "التي" أو "الألف" واللام عن اسم في ضمّن جملة توقّع⁶⁸ "الذي" مبتدأ أو ما يقوم مقامها أعني "الألف واللام" في صدر الجملة الثانية/ وتجعل في موضع المخبر عنه في الأولى ضميرا عائدا إلى "الذي" وتؤخّر المخبر عنه عن الضمير خبرا من "الذي".

5

فإذا أخبرت عن الريحان من "شممت الريحان" قلت "الذي شممته الريحان" ومثل "الذي" الألف واللام ولكنه⁶⁹ مختصة بالجملة الفعلية غير المتقدّم معمولها المتصرفّة الخالية عن حرف لا يستفاد⁷⁰ معناها من الاسم الفاعل / والمفعول كالسين وسوف وحرف النقي وحرف الإستفهام فلا يخبر باللام من زيد في جملة "سوف يجيء زيد" لأنه إذا بني اسم الفاعل من "سوف يجيء" يكون "جائيا" فيفوت معنى سوف وقس أمثالها.

10

و إنما قيّدنا الجملة بالفعلية وغير المتقدّم معمولها والمتصرفّة فإن صلة الألف واللام لا يكون إلا اسم الفاعل أو المفعول فلا يمكن / أخذ اسم الفاعل إلا من المبني للفاعل واسم المفعول من المبني للمفعول. / وإذا تقدّم معمولها لا يمكن بناء صلتها لتعذر وضع الضمير لتعذر انفكاك اللام عنهما إذ غير المتصرف مثل نعم وبئس وجبّذا وعسى وليس لا يجيء منه اسم الفاعل والمفعول فلا يخبر باللام عن زيد في "ليس زيد منطلقا" وقس أمثالها.

15

4-ب

⁶⁶ وفي ب وط "إخبار" بدون الألف و اللام.

⁶⁷ "الباب الثاني في طريق إخبار بالذي" بين القوسين في ب، ط.

⁶⁸ عندنا "وقع" يكون أفصح من "توقع".

⁶⁹ وفي النسخ كلّها "ولكن" بدون الضمير.

⁷⁰ وفي أ "يستفاد" بدون "لا" صححناه كما في ب وط.

وعلة قيد الخالية سبقت والإخبار من المثال السابق باللام "الشَّامه أنا الرِّيحان" /
قال السيد عبد الله⁷¹ إنما أُبرَزَ الضَّمير في مثله لأنَّ الصِّفة وهي⁷² الشَّام مثلاً جارية على
اللام وهي للمتكلِّم.⁷³

وإنما اختاروا الإخبار بالَّذي دون "من" و"ما" و"أي" وسائر الموصولات لأنَّه أم
الباب وأكثر استعمالاً ولا يكون إلا موصولاً بخلافها⁷⁴ وأما الإخبار بالألف واللام
فاختاروه أيضاً لكثرة التَّغيير معه سبب الفعل اسم فاعل أو مفعول و/ إبراز الضَّمير كما
في نحو "الضَّاربه أنا زيد" في نحو "ضربت زيدا" حتَّى يحصل الدَّربة فيها أكثر. قال⁷⁵
الفاضل العصام⁷⁶: تقييد الإخباريّة بـ"الَّذي" لأنَّه أوّل ما يعرفه المتكلِّم من الموصولات
ولأنَّه جرى العادة⁷⁷ بالتمرين به وإلا فهو جار في كل من الموصولات فنقول "من ضربته
زيد وما فعلته خير".

⁷¹ هو عبد الله بن محمد جمال الدين الحسيني المعروف بنقره كار (هـ 776). عمر بن رضا كحالة، معجم المؤلفين،

1-15، 6، 108؛ ما وجدنا كلام السيد عبد الله في كتبه.

⁷² وفي "وهو" وهذا خطأ صححناه كما في ب وط.

⁷³ ط: .)

⁷⁴ وفي النسخ كلّها "بخلافهم" صححناه حسب السِّياق.

⁷⁵ ط: .)

⁷⁶ عاصم الدين الإسفرائيني، شرح العصام على الكافية، ص 306.

⁷⁷ وفي أ "عادت" صححناه كما في ب و ط.

الباب الثالث

في كيفية سؤال المعلم عن المتعلم⁷⁸

⁷⁹ أعلم وأمعن في ⁸⁰ ما أقول لك / حتى تصل قعر ⁸¹ البحث وتجد مطلوبك يا

15

أيها الطالب ⁸² الراغب إذا سأل ⁸³ عنك / السائل بقوله "أخبر عن الاسم الفلاني" ⁸⁴ في

i-5

ضمن الجملة الفلانية بباب الموصول" يعني: السائل "ضع من هذه الجملة جملة أخرى

اسمية وأخبر في الثانية بالاسم ⁸⁵ المسؤول عن ذات متصفة ⁸⁶ بما اتصف به الاسم

⁷⁸ "الباب الثالث" بين القوسين في ط.

⁷⁹ ب، ط: .)

⁸⁰ في كل النسخ "أمعن" فقط ولكن يُستخدم هذا الفعل مع "في" راجع: أمعن/ أمعن في يُمعن، إمعاناً، فهو مُمعن، والمفعول مُمعن. أمعن النظر في الأمر/ أمعن في الأمر: جدّ وبالغ في استقصائه وأطال التفكير فيه "أمعن في السير/ الطلب- أمعن النظر في المشروع قبل بدء العمل به- إنّه يُمعن في الكذب". : الجوهري، الصحاح، 6، 2204؛ ابن منظور، محمد بن مكرم بن علي، أبو الفضل، جمال الدين الأنصاري الرويفعي الإفريقي، لسان العرب،

بيروت، 1414 هـ، 1-15، 13، ص409؛ أحمد مختار، معجم اللغة العربية المعاصرة، 3، 2110

⁸¹ [قعر] قعر البئر وغيرها: عمقها. وقذخ قُعران، أي مُقعر. وقصعة قُعيّة. وقُعرْتُ الشجرة قُعرًا: قلعتها من أصلها، فأنقُعرَتْ. الكسائي: قُعرْتُ البئر، أي نزلت حتى انتهيت إلى قُعرها، وكذلك الإناء إذا شربت ما فيه حتى انتهيت إلى قُعره. قال: وأقُعرْتُ البئر: جعلت لها قُعرًا. والتفُعيرُ: التعميق. والتفُعيرُ في الكلام: التشدُّق فيه. التفعر:

التعمق. الجوهري، الصحاح، 2، 797.

⁸² و في النسخ كلها: "يا طالب" صححناه حسب السياق.

⁸³ في كل النسخ "سئل" غيرنا ب "سأل".

⁸⁴ وفي أ "الفلان" صححناه كما في ب وط.

⁸⁵ ب: باسم.

⁸⁶ ب، ط: كتب بجانب اليمين: والمراد عن ذات متصفة الخ يعني إذا كانت الجملة الاولى مثل قولنا ضرب زيد عمرا فإذا اخبر عن زيد وهو متصفة بالضارية في الاولى و في الثانية كذلك و عن عمرو هو متصفة بالضربية فالاولى و في الثانية كذلك

المسؤول في الأولى معبراً عن تلك الذات بالموصول ولا لغير الأولى عن وضعها إلا قدر ما يفيد فيها هذا⁸⁷ الإخبار المذكور".

5

فلا بد أن تجعل في الثانية الموصول مبتدأ / مُصَدَّرًا⁸⁸ لأنَّ المسؤول عنك أن تخبر عن تلك الذات أى: الموصول⁸⁹ والمخبر عنه في الاسمية مبتدأ، والمبتدأ مرتبة الصدر.

ولا بد أن تجعل مكان الاسم المسؤول ضميراً راجعاً إلى الموصول، لأنَّ المسؤول⁹⁰ أن تصف⁹¹ الموصول بالوصف الذي كالاسم المسؤول بلا تغيير شيء من الجملة الأولى ولم يمكن أن يكون الموصول مبتدأ فلا بد أن نأثبه وهو الضمير العائد إليه مكان الاسم المسؤول

10

ولا بد أن / يؤخّر الاسم المسؤول في الجملة الثانية خبراً، لأنَّ المسؤول أن يخبر عنه الموصول بالاسم المسؤول، ورتبة الخبر بعد تمام الموصول بصلته. فعلى هذا لم تخبر عن الاسم المسؤول بالموصول بل أخبر عن الموصول إلا أنك لما أخبرت عن الموصول بالاسم المسؤول والمبتدأ في المعنى هو الخبر أي يطلق على ما يطلق عليه فإذا أخبرت عن الموصول

15

فقد أخبرت عما تطلق عليه فكأنك أخبرت / عن الاسم المسؤول. وإنما ذكرت المخبر عنه باسم المسؤول دون الموصول لأنَّ الاسم المسؤول هو المذكور في الجملة الأولى التي

5-ب

هي المصنوعة⁹² المعلوم / أجزائها قبل صوغ⁹³ الثانية

87 ب: هذه

88 بوط: مصدرا

89 ب: الموصوف

90 ب: الموصوف؛ في النسخ كلها "المسؤل" أصح ما قلنا.

91 ب: اتصف.

92 ب: بعد الإصلاح كتب مرة أخرى.

93 وفي أ "صوغ" صححناه كما في ب وط.

وأما قولك في السؤال "بالموصول" فليس معناه؛ إجعل الموصول مخبراً به بل الباء فيه⁹⁴ للاستعانة كما في قولك "كتبت بالقلم" إذ المعنى؛ أخبر إخبار المذكور بأن يُجْعَلَ الموصول مبتدأ، كقول العالم للمتعلّم ليحبره: أخبر عن "زيدا" في قولك "ضربت زيدا" بالذي. فالمعنى؛ إجعل الذي مبتدأ، خبره زيد وإجعل /⁹⁵ الذي مبتدأ تلك الجملة الأولى وهي "ضربت زيدا" صلة الذي بلا تغيير شيء منها إلا أنك تجعل مكان زيد ضميراً عائداً إلى الذي وتؤخر زيدا خبراً عن الذي فتقول: "الذي ضربته زيد".⁹⁶

5

فالفارق بين الجملة الأولى والثانية أنك إذا قلت "ضربت" فرمّا مخاطب به مَنْ لا يعرف أنّ لك مضروباً في الدنيا، ورمّا مخاطب مَنْ يعرف شحصاً بمضروبيتك لكنّه لا يعرف/ أنّه زيد. وأما قولك "الذي ضربته زيد"⁹⁷ فلا مخاطب به إلا على الوجه الثاني أي مخاطب مَنْ يعرف أنّ لك مضروباً، لأنّ مضمون الجملة يجب أن يكون معلوماً للمخاطب كما ذكرنا ولكن لا يعرف أنه زيد كما قال محمد الاسترابادي.⁹⁸

10

وتحقيق هذا المقام أنّ الشّيء قد يكون معلوماً من وجه و مجهولاً⁹⁹ من وجه،

فإذا أردت المتكلّم أن يبيّن ذلك / الشّيء المعلوم من وجه وجهة الذي هو غير معلوم جُعِلَ الجهة المعلوميّة مخبراً عنها معبراً عنه بالذي والجهة المجهوليّة خبراً على / ما هو قياس باب الإخبار مثلاً أنك تعلم "زيدا" من قولك "زيد منطلق" من حيث الانطلاق ولا

15

1-6

⁹⁴ أي في "أخبر بالموصول".

⁹⁵ ب: الذي مبتدأ خبره زيد و أجعل

⁹⁶ "الذي ضربته زيدا" بين القوسين في ط.

⁹⁷ "الذي ضربته زيد" بين القوسين في ط.

⁹⁸ الاسترابادي، الشيخ رضي الدين محمد بن الحسن، شرح الرضي على الكافية لابن الحاجب (تحقيق حسن بن

محمد بن إبراهيم الحفطي - يحيى بشير مصري)، رباد، 1414-1993، 1-4، 2، ص229.

⁹⁹ ب: معلوما و كتب تحته غير صحيح

تعلّم من حيث كونه "زيداً" أي تعرف شخصاً معيّناً قام به الانطلاق ولا تعرف به أنّه زيد أو عمرو. فيقول لك المتكلّم: "الذي هو منطلق زيد"، وإذا كان كونه "زيداً" معلوماً وكونه منطلقاً غير معلوم قال لك "الذي زيد هو منطلق".

5

وليس قولهم: "أخبر عن زيد ونحوه / من زيد منطلق بالذي" على ظاهره وإنما المعنى؛ "أخبر عن شيء مبهم هو زيد في المعنى بزيد" وقولهم بـ "الذي" الباء فيه للاستعانة¹⁰⁰ أي: "أخبر متوصّلاً إلى هذا الإخبار بالذي" فالذي مخبر عنه لا مخبر به وزيد مخبر به لا مخبر عنه.

تقول في الإخبار بالذي عن البديل بدون المبدل منه في نحو "مررت برجل أخيك"، "الذي مررت برجل به أخوك" و باللام "المارّ أنا برجل به أخوك". وإنما أبرز الضمير لأنّ الصّفة وهي / المارّ جارية على اللام وهي المتكلّم.

10

¹⁰⁰ ب: كُتِبَ بجانب كلمة استعانة: "أخبر بالذي عن البديل بدون المبدل منه".

الباب الرابع

في وضع الضمير¹⁰¹

والضمير القائم مقام المخبر عنه لا يخلو إما أن يكون مستتراً أو بارزاً متصلاً

أو¹⁰² منفصلاً والمخبر عنه كذلك إما مرفوع وإما منصوب وإما مجرور.

فإن كان مجروراً¹⁰³ فالضمير القائم مقامه بارز متصل فقط إما بحرف الجر كما

إذا أخبرت عن "زيد" في "مررت بزيد" فتقول "الذي مررت به زيد" وإما بالإضافة عن

"زيد" في "جاءني غلام زيد" فتقول / "الذي جاءني غلامه زيد" وباللام من الأول من تائه

15

"المار بزيد أنا" ومن زیده "المار به / أنا زيد"

6-ب

وإن كان مرفوعاً فالضمير إما مستتر كما إذا أخبرت عن زيد في "جاءني زيد"

فتقول: "الذي جاءني زيد" وباللام "الجائي زيد"، وإما بارز متصل كما إذا أخبرت عن

الزيدان في "ضرب الزيدان" فتقول: "اللذان ضربا الزيدان" وباللام "الضارباً"¹⁰⁴ الزيدان،

وإما منفصل كما إذا أخبرت عن زيد في "ما جاءني إلا زيد" فتقول "الذي ما جاءني إلا

هو زيد" ولا يجيء باللام لأن فيه¹⁰⁵ النفي، وينفصل أيضاً المرفوع / المتصل الذي كان

5

في الجملة قبل الإخبار إذا أخبرت باللام وجرى دلالتها¹⁰⁶ على غير من هي له كما إذا

أخبرت عن "زيداً" (في "ضربت زيداً") باللام فإنك تقول "الضارباً أنا زيد" هذا عند

النحاة وقد بين في باب المضممرات أن المنفصل في مثله تأكيد للمستتر لا فاعل وقد

¹⁰¹ "الباب الرابع في وضع الضمير" بين القوسين في ب، ط.

¹⁰² ب: لا يوجد "أو"؛ لكن يوجد "و".

¹⁰³ "فإن كان مجروراً" بين القوسين في ب.

¹⁰⁴ ب: الضاربان.

¹⁰⁵ ب: حرف.

¹⁰⁶ ب و ط: "صلتها".

عرفت مواضع كل واحد من هذه الثلاثة¹⁰⁷ في باب المضمرات من المستتر والبارز المتصل والبارز المنفصل فارجع إليه

10

وإن كان منصوبا فالضمير إمّا بارز / متّصل كما إذا أخبرت عن "زيدا" في "ضربت زيدا" فتقول "الذي ضربته زيد" وباللام "الضاربة"¹⁰⁸ أنا زيد" وإمّا منفصل كما إذا أخبرت عن "زيدا" في "ما ضربت إلا زيدا" فتقول "الذي ما ضربت إلا إياه زيد" ولا يجيء باللام لأن فيها حرف النفي كما عرفت مواقع المتّصل والمنفصل فإذا أخبرت عن أيّ ضمير كان فلا بدّ من تأخيره مرفوعا منفصلا لأنّه خبر المبتدأ.¹⁰⁹

15

ثمّ اعلم أنّك إذا أخبرت عن ضمير المتكلم والمخاطب / فلا بدّ أن يكون الضمير القائم مقامه غائبا لرجوعه إلى الموصول وهو غائب / كما إذا أخبرت عن أحد ضميري "ضربتكَ" فلا تقول في الإخبار عن تاء "الذي ضربتك أنا"¹¹⁰ ولا في الإخبار عن¹¹¹ الكاف¹¹² "الذي"¹¹³ ضربتك أنت"¹¹⁴ بل تقول من الأوّل "الذي ضربكَ أنا" وباللام "الضّاربك أنا" ومن الثاني "الذي ضربته أنت" وباللام "الضّاربة أنا أنت".

7-أ

¹⁰⁷ في كل النسخ "الثلاثة" غيرنا بـ "الثلاثة".

¹⁰⁸ ب: الضاربة.

¹⁰⁹ ب، ط: .)

¹¹⁰ ب: و.

¹¹¹ ب: تاء.

¹¹² "الكاف" ساقط في ب.

¹¹³ "الذي" ساقط في ب.

¹¹⁴ "أنت" ساقط في ب.

قال في نتائج¹¹⁵ عن العصام وقال الفاضل العصام¹¹⁶ والأصل كون الضمير

غائباً لأنّ الضمائر¹¹⁷ بأسرها غيب وقد يعدّل عنه إذا كان / الموصول أو موصوفه خبراً

5

عن المتكلّم أو المخاطب نحو قول عليّ¹¹⁸ رضي الله تعالى عنه "أنا الذي سمتني أُمّي حيدر" ¹¹⁹ ونحو "أنت الذي قلت".

وأما إذا كان كلّ منهما مخبراً عنه بأحدهما أو مشبّها به فلا يجوز إلّا الغيبة نحو

"الذي قال أنا وأنت" إذ في "الذي قلت" إغناء عن الإخبار بـ "أنا وأنت" ونحو "أنا خاتم

10

الذي وهب المئتين" وأما إذا وُجِدَ ضميران جاز المعاملة بكلّ منهما على خلاف / الآخر نحو "أنا الذي قلت وضرب زيدا".

¹¹⁵ مصطفى بن حمزة من قوش أظه سي (1677م)، نتائج الأفكار في شرح إظهار الأسرار (تحقيق: مصطفى

إسماعيل دونمير)، استانبول، 2013، ص275.

¹¹⁶ عاصم الدين، شرح العصام على الكافية، ص302.

¹¹⁷ ب، ط: الظواهر.

¹¹⁸ علي بن أبي طالب بن عبد المطلب بن هاشم بن عبد مناف ابن قصي القرشي الهاشمي (40هـ)، يكتي أبّا

الحسن. واسم أبيه - أبّا طالب. للزيادة راجع: القرطبي، أبو عمر يوسف بن عبد الله بن محمد بن عبد البر بن

عاصم النمري، الاستيعاب في معرفة الأصحاب، (المحقق: علي محمد الجاوي) دار الجيل، بيروت، 1412 هـ

- 1992 م، 1-4، 3، ص1089.

¹¹⁹ ب: في الحاشية: "آخره: اكليةكم بالسيف كل سنده". للزيادة راجع: ديوان علي بن أبي طالب (اعتناء: عبد

الرحمن المصطاوي)، بيروت، 1426 هـ-2005 م، ص67؛ الذهبي، شمس الدين أبو عبد الله محمد بن أحمد بن

عثمان بن قايماز، سير أعلام النبلاء (مجموعة من المحققين بإشراف الشيخ شعيب الأرنؤوط)، مؤسسة الرسالة

، 1405 هـ / 1985 م. 1-25، 2، ص66؛ النعماني، حفص سراج الدين عمر بن علي بن عادل الحنبلي

الدمشقي، اللباب في علوم الكتاب، (الشيخ عادل أحمد عبد الموجود والشيخ علي محمد معوض) دار الكتب

العلمية - بيروت، 1419 هـ-1998 م، 1-20، 17، ص498.

الباب الخامس

في شروط الإخبار بالذي¹²⁰

فشروط الإخبار بالذي أربعة:

1. تصدير الجملة بالذي مبتدأ
2. وتأخر الاسم المراد عن الإخبار خبرا
3. ووضع الضمير مكانه
4. وكون الضمير عائدا إلى الموصول

[شروط الإخبار والالف واللام]

فهذه¹²¹ أيضا شروط الألف واللام¹²² ولها شروط أربعة غيرها

1. كونه مختصة بالجملة الفعلية وإن كانت داخلة على الاسم الفاعل والمفعول بعد تغيير الكلام لأنّ الكلام في الأصل "الذي ضَرَبَ" / أو "يَضْرِبُ" أو "ضَرَبَ" أو "يَضْرِبُ" ثمّ غُيِّرَ الذي إلى اللام لأجل التخفيف والفعْلان المعلومان إلى ضارب والجهولان إلى مضروب ثم قيل الضَّارِبُ والمضروب، /ومن أراد تفصيل هذا المقام فليرجع إلى النتائج¹²³،
2. وكون الجملة الفعلية غير متقدّم المعمول
3. وكونها متصرفّة

4. وكونها خالية عن سين وسوف وحرف النفي وحرف الاستفهام.
- فمجموع شروط اللام ثمانية، ومن أراد العلل فليُنظر إلى الباب الثاني.

¹²⁰ "الباب الخامس في شروط الإخبار بالذي" بين القوسين في ب، ط.

¹²¹ أي الشروط الأربعة في الإخبار بالذي.

¹²² "اللام" ساقط في ب.

¹²³ مصطفى بن حمزة من قوش أطله سي، نتائج الأفكار في شرح إظهار الأسرار، ص 277.

فبالشرط الأول¹²⁴، وهو تصدير الموصول، يتعذر الإخبار بالذي عن كل اسم في

الجملة الإنشائية والطلبية لأن الصلة لا تكون إلا خبرية كما حُقِّق في 5/ محله ويتعذر

أيضا عند الكوفيّين الإخبار بالذي من اسم في جملة مُصدِّرة بالذي فإن تغايرا نحو "الذي من فعل" كان أسهل عندهم¹²⁵.

قال ابن السراج¹²⁶ دخول الموصول على الموصول لم يجيء في كلامهم وإنما

وضعه النحاة رياضة للمتعلّمين وتدريباً لهم نحو "الذي الذي في داره عمرو زيد" فقولك "في داره" صلة الذي الأخير وعائده مستتر في الظرف¹²⁷ و"عمرو"¹²⁸ خبر الذي

الأخير والذي الأخير مع صلته 10/ وخبره صلة الذي الأول وعائد الأول الهاء المجرور في "داره"¹²⁹ و"زيد" خبر الذي الأول كأنك قلت "الذي ساكن داره عمرو زيد".

صورة أخرى¹³⁰: وتقول "الذي التي اللذان أبواهما قاعدان لديها كريمان عزيزة

عنده حسن" نبتدئ¹³¹ بالموصول الأخير فتوفيه حقه من الصلة والعائد والخبر لاستغنائه

بما في خبره عما قبله واحتياج كل ما قبله إليه لكونه من صلته فيقول:

¹²⁴ "فبالشرط الأول" بين القوسين في ط.

¹²⁵ ط: .)

¹²⁶ هو أبو بكر محمد بن سهل النحوي البغدادي (316هـ). كان أحد العلماء المذكورين بالأدب وعلم العربية.

الجمع على فضله ونبله وجلالة قدره في النحو والأدب: جمال الدين أبو الحسن علي بن يوسف القفطي، إنباه

الرواة على أنباه النحاة، (المحقق: محمد أبو الفضل إبراهيم الناشر)، القاهرة، 1406هـ-1982م، 1-4، 3،

ص145؛ ابن السراج، أبو بكر محمد بن السري بن سهل النحوي المعروف، الأصول في النحو (المحقق: عبد

الحسين الفتلي)، بيروت، 1-3، 2، ص318-322.

¹²⁷ أ: الطرف.

¹²⁸ ب: عمر.

¹²⁹ ب: "دائره" لـ "داره".

¹³⁰ قي ب وط بين القوسين.

"أبواهما قاعدان" صلة اللذان / وعائده الضمير المجرور في "أبواهما" وخبره "كريمان"

وهذه الجملة أعني اللذان مع صلته وخبره صلة التي والعائد إلى التي من صلة الضمير

المجرور في "لديهما" / فآتي مبتدأ مع صلته المذكورة و "عزيزة عنده" خبره والجملة أي التي

مع صلته صلة الذي والعائد من الصلة إليه الهاء المجرور في "عنده" والذي مع صلته

المذكورة مبتدأ وخبره "حسن".

وكذا العمل إن أردت الموصولات ولا تقف على حذف حرف اللفظ وأعط كل

موصول حقه.

وبالشرط الثاني¹³² -وهو وضع الضمير العائد إلى الموصول مقام المخبر عنه-

يخرج الفعل / والجملة و الجار والمجرور والظرف، إذ لا تضر هذه¹³³ الأشياء كما قال

الشيخ الرضي¹³⁴.

ويخرج كل اسم لازم التنكير كالمجرور بكم و اسم لا¹³⁵ وخبرها والحال والتمييز

المنصوب وكتمييز الأعداد المجرور، فإن المحققين استقبحوا الإخبار عنه لوجوب كون المعبر

صريحا في تعيين الجنس والإضمار يخل بذلك، وبعضهم جوزه في تمييز الأعداد المجرور،

وكنكرة يفيد ما لا / يُستفاد من المعارف كالتفخيم في "أثما رجل" والاستغراق في "كل"

رجل" و "أفضل رجل" و "ما من رجل" وكذا كل اسم يلزمه النفي نحو "لا أحد ولا غريب"

¹³¹ ب: "بتدأ" لـ "بتدئ".

¹³² "بالشرط الثاني" بين القوسين في ب، ط.

¹³³ "هذ" في أ لكن صححناه كما في ب و ط.

¹³⁴ ب: الراضي رضي عنه الغني؛ ط: رضي رضي عنه الغني؛ راجع: الاسترابادي، شرح الرضي على الكافية لابن

الحاجب، 1-4، 2، ص 232.

¹³⁵ ب: "لا" ساقط. أي لا التبرئة، راجع: الاسترابادي، شرح الرضي على الكافية لابن الحاجب، 1-4، 2،

ص 232.

ولا كتيع" ويخرج كل اسم جاز تعريفه، لكن يلزم إظهاره، كفاعل "حبذا"، والمعارف
السادة مسد الحال، كالعراك، ووحدته، وسائر ما ذكر في باب الحال لأنها بلفظها تدل
على لفظ الحال والإضمار يزيله، والمصدر/ العامل إذ لا يجوز بدون المعمول نحو "مرورك" 15
بزيد حسن وهو بعمر¹³⁶ قبيح" لأن المعتذر مراعي في العمل¹³⁷ إذ هو من جهة
التركيب اللفظي يشابه الفعل / فيعمل والإضمار يُزيل اللفظ، وكذا كل صفة عاملة
كاسم الفاعل والمفعول¹³⁸ والصفة المشبهة العاملة في الظاهر.

وأما الإخبار عن قائم في "زيد قائم" فإنما يجوز إذا لم يعمل في الضمير المستكن
نظراً إلى كونه في الأصل: اسماً مستغنياً عن الفاعل.

وعند المازني¹³⁹ يجوز الإخبار عن المصدر المحذوف عامله نحو: إنما أنت سيراً¹⁴⁰،
وعند ابن السراج / لا يجوز، لأن الفعل إنما حُذِفَ لدلالة لفظ المصدر عليه. 5

وكالمفعول له لا يجوز الإخبار عنه إذ يُشترط فيه لفظ المصدر، وكالمجرور بالكاف
لأنه لا يدخل على المضمرة إلا على قلة في المرفوع¹⁴¹ نحو "ما أنا كَأَنْتَ" كما قال في
النتائج¹⁴²، وكالمجرور بواو القسم وتائه لأن الواو مختصة بالظاهر والتاء باسم الله من بين

¹³⁶ ب: "و" ساقط.

¹³⁷ ب: "الفعل" لـ "العمل".

¹³⁸ "المفعول" ساقط في ب.

¹³⁹ هو بكر بن محمد بن عدي بن حبيب، أحد بني مازن بن شيبان بن ذهل بن ثعلبة بن عكابة بن صعب بن علي
بن بكر بن وائل: الحموي، شهاب الدين أبو عبد الله ياقوت بن عبد الله الرومي، معجم الأدباء (المحقق: إحسان
عباس)، بيروت، 1414هـ-1993م، 1-7، 2، ص 757.

¹⁴⁰ ابن السراج، الأصول في النحو، 1-3، 2، ص 299.

¹⁴¹ السيوطي، عبد الرحمن بن أبي بكر، جلال الدين، همع الهوامع في شرح جمع الجوامع (المحقق: عبد الحميد
هنداوي)، المكتبة التوفيقية، مصر، 1-3، 3، ص 250-251.

¹⁴² مصطفى بن حمزة من قوش أطله سي، نتائج الأفكار في شرح إظهار الأسرار، ص 58.

الأسماء الظاهرة كما في الكافية¹⁴³ والامتحان¹⁴⁴، / وكالجرور بـ "حتى" لأنه لا يدخل على الضمير أصلاً كما في النتائج¹⁴⁵، وكالجرور بمُذْ ومُنْذ وكذا المرفوع بعدها إذ شُرْطَ لفظ الزمان كما قال الشيخ الرضي¹⁴⁶، من أراد تفصيل الزمان فليرجع إلى النتائج¹⁴⁷، وكالمقادير المبهمة المفسرة بما بعدها نحو "راقود خلا" و"عشرون درهما" فإن ألفاظها

معتبرة، والمضاف دون المضاف إليه إذ المضمّر لا يُضَافُ¹⁴⁸، والموصوف بدون / الصفة، والموصول بدون صلة، وصلة اللام دون الموصول إذ لفظهما شرط.

وأما البدل و المبدل منه فبعضهم لا يُجيزُ الإخبار عن أحدهما وحده / بل عنهما معا كالصفة والموصوف، قال: لأنّ البدل مبين كالصفة فلا يُفردُ من المبدل منه و أيضا لخلوّ الصلة من العائد إن أخبرت من البدل في نحو "جاءني زيد أبوك" عند مَنْ يجعل البدل في حكم تكرير العامل.

وبعضهم أجاز الإخبار عن كلّ واحد منهما، فالأول¹⁴⁹ تقول في "مررت برجل زيد" مخبرا عنهما "الذي مررت به رجل زيد"، والثاني¹⁵⁰ تقول مخبرا عن المبدل منه نحو /

¹⁴³ ابن الحاجب، جمال الدين بن عثمان بن عمر بن أبي بكر المصري الإسنوي المالكي، الكافية في علم النحو

(المحقق: الدكتور صالح عبد العظيم الشاعر)، القاهرة، 2010م، ص51.

¹⁴⁴ البركوي، البركلي (981هـ)، امتحان الاذكياء (مخطوطة)، مكتبة الجامعة المرمرة، رقم: 00446، 119ب.

¹⁴⁵ مصطفى بن حمزة من قوش أطله سي، نتائج الأفكار في شرح إظهار الأسرار، ص59.

¹⁴⁶ ط: راضي؛ راجع: الاسترادي، شرح الرضي على الكافية لابن الحاجب، 1-4، 2، ص234.

¹⁴⁷ مصطفى بن حمزة من قوش أطله سي، نتائج الأفكار في شرح إظهار الأسرار، ص59.

¹⁴⁸ ط: يطاف.

¹⁴⁹ أي الإخبار عن البدل و المبدل منه معا.

¹⁵⁰ أي الإخبار عن البدل وحده أو المبدل منه وحده.

"الذي مررت به زيد رجل" ومخبرا عن البدل "الذي مررت برجل به زيد" بإعادة الجار لأنَّ المجرور لا منفصل له ويجوز أن يقال¹⁵¹ "برجل هو" واضعا للمرفوع مقام المجرور.

والمُجَوِّزُونَ إختلفوا في بدل البعض والاشتغال فأجازه الأخفش¹⁵² إذ المضممر نفس ما بعده، ومنعه الزيادي¹⁵³ إذ الضمير لا يدلّ على البعض والاشتغال قبل أن تذكر خبر الموصول.¹⁵⁴

وخبر عسى وأخواتها، / وكألفاظ التأكيد في الأشهر إذ تلك الألفاظ معتبرة في إفادة التأكيد وأيضا يبقى خبر الموصول تأكيدا بلا مؤكّد، وكعطف البيان دون المعطوف، وكالمضاف إليه من الأعلام¹⁵⁵ كأبي القيس، وإمرئ القيس، وابن آوى، وابن عرس، وابن مقرض، وأمّ النجوم، وسام أبرص، إذ المضاف إليه في مثلها صار بالعلميّة ك بعض حروف الكلمة و/ كذا قُزَح في "قوس قُزَح"، وككل¹⁵⁶ من جزئي المركب نحو بيت بيت و خمسة عشر و بَعْلَبَكْ، وكمد ومنذ فإتّهما لا يُضَمَّران هذا إذا كانا إسمين / لأنّه لا يخبر عن الحرف، وكذا كلّ ظاهر قام مقام الضمير كما في ﴿الْحَاقَّةُ مَا الْحَاقَّةُ﴾¹⁵⁷ كما في

10

15

9-ب

¹⁵¹ ب، ط: "تقول".

¹⁵² الأوسط البصري (215هـ)، مولى بني مجاشع بن دارم - بطن من تميم: وقيل إنه كان من أهل بلخ، وكان أجلع والأجلع الذي لا تنطبق شفتاه وقيل الأجلع: القصير الشفة العليا، وكان معتزليا، غلام أبي ثمر وعلى مذهبه: الحموي، معجم الأدباء، 1-7، 3، ص 1374.

¹⁵³ هو إبراهيم بن سفيان بن سليمان بن أبي بكر بن عبد الرحمن بن زياد بن أبيه (117هـ)، كان نحويا لغويا: الحموي، معجم الأدباء، 1-7، 1، ص 67.

¹⁵⁴ الاسترآبادي، شرح الرضي على الكافية لابن الحاجب، 1-4، 2، ص 234.

¹⁵⁵ "أبي الفبس) چقال ديدكلری جانور (ابن أوى) چقال ديدكلری جانور (ابن عرس) كلنچك ديدكلری كوچرك جانور (ابن المقرض) سنسار ديدكلری جانور (أم النجوم) كوكه دينور سما كي (سام أبرص) بيوك كلار." توجد هذه المعلومات في حواشي النسخ كلها.

¹⁵⁶ ب: "كل" ر "ككل".

¹⁵⁷ سورة الحاقة، 1/69-2.

الرضي¹⁵⁸ وأصل ﴿مَا الْحَاقَّةُ﴾ "ما هي" أي "أي شيء هي" على التعظيم لشأن
الساعة التَّهْوِيل لها فوضع الظَّاهر موضع الضَّمير لأنَّ أهول لها كما بيّن البيضاوي¹⁵⁹
رحمه الباري لفظة ﴿مَا﴾ مبتدأ ثانٍ و﴿الْحَاقَّةُ﴾ خبره والجملة خبر للمبتدأ الأول كما
بيّن أبو السعود¹⁶⁰ رحمه الودود.

ومنع بعضهم/ الإخبار عن خبر "كان" والأصل جوازه لأنَّه كخبر المبتدأ كما قال
الرضي¹⁶¹.

ويخرج أيضا ما جاز إضمماره لكن الضمير لا يعود إلى ما تقدّم من¹⁶² الموصول،
كالمجرور برّب لأنَّه يختصّ بدخول نكرة موصوفة بمفرد أو جملة لتحقيق التقليل وقد يدخل
على مضمير مفرد مذكّر مبهم لا مرجع له فيكون نكرة مميّز منصوبه أي يكون مميّزا بنكرة
منصوبة نحو "ربّه رجلا" كما بُيّن في الإمتحان¹⁶³، / وكفاعل نعم وبئس وأخواتهما لأنّ
هذه الضمائر لا يجيء إلّا مبهما مميّزة بما بعدها.

¹⁵⁸ راجع: الاسترابادي، شرح الرضي على الكافية لابن الحاجب، 1-4، 2، ص 235.
¹⁵⁹ ب: "القاضي" لـ "البيضاوي"، ناصر الدين أبو سعيد عبد الله بن عمر بن محمد الشيرازي (685هـ)،
أنوار التنزيل وأسرار التأويل، (المحقق: محمد عبد الرحمن المرعشلي) دار إحياء التراث العربي، بيروت، 1418 هـ،
1-5، 5، 239.

¹⁶⁰ و في أ "أبو سعود" هذا خطأ. الأصحّ "أبو السعود" كما في ب وط. أبو السعود، العمادي محمد بن محمد بن

مصطفى (1574م)، إرشاد العقل السليم إلى مزايا الكتاب الكريم، بيروت، 1-9، 9، 21.

¹⁶¹ في أ و ط "الراضي"؛ في ب "الرضي"؛ راجع: الاسترابادي، شرح الرضي على الكافية لابن الحاجب، 1-4،
2، ص 235.

¹⁶² ب: من من.

¹⁶³ البركوي، البركلي، امتحان الاذكياء، 119 ب.

وكذلك¹⁶⁴ ضمير مستحقّ لغيره أي استحقّ غير الموصول كالضمير في "زيد ضربته" وفي "زيد ضرب" وفي "زيد قائم"، إذ المبتدأ استحقّ الضمير من هذه الإخبار فلو قلت: "الذي زيد ضربته هو" فأبقي الضمير كما كان راجعا إلى زيد لم يُجز لأنّه يجب أن يقوم مقام المخبر عنه ضمير عائد إلى الموصول¹⁶⁵، وأيضا يبقى الصّلة/ 15 خالية عن

15

عائد إلى الموصول وقولك "هو" في الأخير ليس في الصّلة بل هو خيرا الموصول وإن جعلناه عائدا إلى "الذي" بقي خبرا مبتدأ وهي جملة خالية / من عائد إلى المبتدأ والحال يجب العائد فيها ولفظ "هو" في الأخير خارج عنهما.

10-أ

وكالاسم المشتمل على الضمير المستحقّ لغير الموصول نحو قولك "زيد ضربت غلامه" فلا يصحّ الإخبار عن "غلامه" بأن يقال: الذي زيد ضربته غلامه، لأنك إذا جعلت الضمير عائدا إلى الموصول بقي المبتدأ بلا عائد وإن جعلت عائدا إلى المبتدأ بقي الموصول بلا عائد وكلّ منهما مُشْتَع. / 5

5

وبالشّرط الثالث¹⁶⁶ -وهو تأخير المخبر عنه خبرا- يخرج¹⁶⁷ كلّ ما لا يصلح تأخير كضمير الشّأن إذ لو أخبرته لم يَحْصُلُ الإبهام قبل التفسير وهو الغرض في الاتيان به، وكذا كل مبهم مفسّر بما بعده للتّفخيم؛ كضمير "نعم" و"بئس" و"ربّ"، وبُيِّنَ ما ذُكِرَ في الشّرط الثّاني في حقّ فاعل نعم وبئس ومجرور ربّ وهذا في ضميرهم، فرق فاليأمل.

¹⁶⁴ ب: "كذا" لـ "كذلك".

¹⁶⁵ ليست موجودة "وأیضا يبقى الصّلة خالية عن عائد إلى الموصول" في ب.

¹⁶⁶ "بالشرط الثالث" بين القوسين في ب، ط.

¹⁶⁷ في النسخ كلّها كلمة "من" ذائدة؛ وهذا خطأ وصحح ما قلناه.

ويخرج كل اسم/ فيه معنى الشرط والاستفهام كـ "مَنْ" و "ما" "أَيُّهُمْ" وكذا "كم"
الخبريّة لتصدرها لِمَا قبلها من معنى الإنشاء، ويخرج أيضا كل ما لا يجوز رفعه كالظرف
غير المتمكّن نحو "عند" و "سوى"، وكذا المصاير¹⁶⁸ اللازم نصبها كـ "سبحان" و "لبّيك"
ونحوهما.

وفي حقّ الشرط الرابع -وهو عود الضمير إلى الموصول- لا يقال "دخل -
مثلاً¹⁶⁹ - الفلاني" و "خرج الفلاني" بل لازم في كل أمثلة لأنّ الموصول/ لا يتم إلاّ بصلة
وعائد.

وإذا سئلت عن شروط اللام لافرق لها من الذي¹⁷⁰ في الشروط المذكورة،

والشروط الاربعة الباقية والمخرجات بها / مذكورة في الباب الثاني فأرجع إليه.

¹⁶⁸ ب: "مصادر" لـ "المصادر"

¹⁶⁹ ب و ط: "مثال" لكن صححناه كما في أ.

¹⁷⁰ ب: "من الذي" ساقطة.

الباب السادس

في بعض الصّور المخبرة

فإذا أخبرت بالذي من الثلاثي عن المرفوعات فأخبر عن "إبراهيم" في "حجّ إبراهيم في سنة إحدى وخمسين ومأتين و ألف" فقل: "الذي حجّ في سنة إحدى وخمسين ومأتين وألف إبراهيم"¹⁷¹، و"التاء" في "حججت بيت الله" "الذي حجّ بيت الله أنا"، و"إبراهيم" في "وُلِدَ إبراهيم في يلواج" "الذي ولد في يلواج / إبراهيم"، و"إبراهيم" في "إبراهيم طالب" "الذي طالب إبراهيم" ، و"طالب" "الذي إبراهيم هو طالب" ، و"إبراهيم" في "كان إبراهيم شاكرا" "الذي كان شاكرا إبراهيم" ، و"ضارب" في "إن إبراهيم ضارب" "الذي إن إبراهيم هو ضارب" ، و"إبراهيم" في "ما إبراهيم كاتباً" "الذي ما هو كاتباً إبراهيم" ، وعن "النحل" في "لا يصنع¹⁷² العسل إلا النحل" "التي لا تصنع العسل إلا هي النحل".¹⁷³

5

وعن المنصوبات¹⁷⁴ فأخبر عن "أَكَلًا لَطِيفًا" في "أَكَلْتُ أَكَلًا لَطِيفًا" "الذي أَكَلْتُهُ أَكَلًا لَطِيفًا" ، و"العنب" في "أَكَلْتُ الْعَنْبَ" "الذي أَكَلْتُهُ الْعَنْبَ" ، و"يوم الجمعة" في "صُمْتُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ" "الذي صُمْتُ فِيهِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ" ، و"عليّ" في "أَكَلْتُ وَ عَلِيّ" "الذي أَكَلْتُ مَعَهُ عَلِيّ" ، و"الشّرك" في "يَغْفِرُ اللَّهُ الذَّنُوبَ إِلَّا الشَّرْكَ" "الذي يَغْفِرُ اللَّهُ الذَّنُوبَ إِلَّا إِيَّاهُ"¹⁷⁵ ، و"حمار" في "مَا فِي الدَّارِ أَحَدٌ إِلَّا حَمَارًا" "الذي مَا فِي

10

¹⁷¹ ليست موجودة "فقل الذي حجّ في سنة إحدى وخمسين ومأتين وألف إبراهيم" في ب.

¹⁷² ب: إبراهيم.

¹⁷³ ط: .)

¹⁷⁴ أي إذا أخبرت بالذي من الثلاثي عن المنصوبات.

¹⁷⁵ في أ "الشرك" ساقطة أثبتناه كما في ب وط.

الدار أحد إلا إياه حمار" ،¹⁷⁶ و"ضاحكا" في "كان زيد ضاحكا" "الذي كان زيد إياه
 ضاحكا" ، و"زيدا" في "إن زيدا أكل ز يي" "الذي إنه أكل"¹⁷⁷ الذي / إنه أكل ز يي"
 و"حلالا" في¹⁷⁸ "ما"¹⁷⁹ الذنا حلالا" "الذي ما الذنا إياه حلال".

15

وعن المجزورات فأخبر عن "أستاذي" في "مررت بأستاذي" "الذي مررت به
 أستاذي" ، / و"البصرة" في "خرجت من البصرة" "التي خرجت منها البصرة" ، و"عمرو"
 في "زيد ضارب عمرو" "الذي زيد ضاربه عمرو" وقس أمثله.¹⁸⁰

f-11

وعن التوابع فأخبر عن "عمرو" في "جائي زيد وعمرو" "الذي جائي زيد وهو
 عمرو" ، و"زيد الكاتب" في "جائي زيد الكاتب" "الذي جائي زيد الكاتب".¹⁸¹

وعن البديل والمبدل منه على الاختلاف في "مررت برجل أستاذي" "الذي مررت
 به رجل أستاذي" ، / و"رجل" "الذي مررت به أستاذي رجل" ، و"أستاذي" "الذي مررت
 برجل به أستاذي".¹⁸²

5

وباللام على الوجه المذكور عن "زيد" في "ضرب زيد" "الضارب زيد" ، و"التاء"
 في "أكلت التمرة" "الآكل التمرة أنا" ، و"إبراهيم" في "ولد إبراهيم في يلواج" "المولود في
 يلواج إبراهيم" ، و"أكلا لطيفا" في "أكلت أكلا لطيفا" "الآكل أنا أكل لطيف" ،
 و"ززم" في "شربت الززم" "الشاربه أنا ززم" ، / و"ليلة الجمعة" في "نام زيد في ليلة

10

¹⁷⁶ في أ "في ما في الدار أحد إلا حمارا الذي ما في الدار أحد إلا إياه حمار" ساقطة أثبتناه كما في ب وط.

¹⁷⁷ في ب "أكل" ساقطة.

¹⁷⁸ ب وط: ما.

¹⁷⁹ "ما" ساقطة من أ.

¹⁸⁰ ط: .)

¹⁸¹ ط: .)

¹⁸² ط: .)

الجمعة" "النائم زيد فيها ليلة الجمعة" ، و"عمرا" في "ضحك زيد وعمرا" "الضاحك زيد معه عمرو" ، و"زيدا" في "ضرب القوم إلّا زيدا" "الضارب القوم إلّا إياه زيد" ، وقس سائر الأمثال عليها. وعن "زيد" في "مررت بزيد" "المار أنا به زيد"

ومن المزيادات¹⁸³ على الوجه المذكور فأخبر عن "زيد" في "أكرم زيد عمرا" فقل

"الذي أكرم عمرا زيد" و"عمرا" / "الذي أكرمه زيد عمرو".¹⁸⁴ وباللام عن "زيد" 15

"المكرم عمرا زيد" ، وعن "عمرا" "المكرمه / زيد عمرو" ، وعن "درهما" في "أعطيت زيدا 11-ب

درهما" "الذي أعطيت زيدا¹⁸⁵ إياه درهم" ، وعن "بكرا" ¹⁸⁶ في "أعلم زيد عمرا بكرا

فاضلا" "الذي أعلم زيد عمرا إياه¹⁸⁷ فاضلا بكرا" ، و"فضلا" "الذي أعلم زيد عمرا

بكرا إياه فاضل" ، وعن "إهاب الخنزير" في "تطهر كل إهاب بالدباغة إلّا إهاب الخنزير"

"الذي تطهر كل إهاب بالدباغة إلّا إياه إهاب الخنزير" ،¹⁸⁸ وباللام "المطهر كل إهاب/ 5

بالدباغة إلّا إياه إهاب الخنزير" ، و"زيد" في "استخرج زيد الدرس" "الذي استخرج

الدرس زيد"¹⁸⁹ وباللام "المستخرج"¹⁹⁰ الدرس ألآن زيد" وقس عليها أمثلة كثيرة من كل

الأبواب وطبق قواعدها المذكورة في الأبواب السابقة.

¹⁸³ "ومن المزيادات" بين القوسين في ط.

¹⁸⁴ ط: .)

¹⁸⁵ "درهما الذي أعطيت زيدا" ساقطة من ب؛ صححناه كما في أ وب.

¹⁸⁶ ب: "بكر" لـ "بكرا".

¹⁸⁷ "إياه" ساقطة من ب؛ صححناه كما في أ وط.

¹⁸⁸ ط: .)

¹⁸⁹ ط: .)

¹⁹⁰ و في "أ" "زيد" زائدة.

ويجوز الإخبار بالذي في الجملة الشرطية مثل "إن مات الإنسان كافرا ﴿فَإِنَّ

الْجَحِيمَ هِيَ الْمَأْوَى﴾"¹⁹¹ فتقول/ في الإخبار عن "إنسان" "الذي إن مات كافرا ﴿فَإِنَّ

10

الْجَحِيمَ هِيَ الْمَأْوَى﴾"¹⁹² إنسان" وتقول في الإخبار عن "الجحيم" "التي إن مات

للإنسان كافرا فإِنَّها هي المأوي الجحيم".

ومن تشية "الذي" تقول "الذان ضربا الزيدان" إن أخبرت عن "الزيدان" في

"ضرب الزيدان"، ومن تشية "التي" تقول "اللتان ضربتا الهندان"، فإن أخبرت بجمعهما

عن "الرجال والنساء" في "ضرب الرجال" و"ضربت النساء" فتقول لـ "الذين"¹⁹³/ ضربوا

15

الرجال" و"اللواتي ضربن النساء"¹⁹⁴، وبعبارة أخرى "الأولى ضربوا الرجال" / و"اللاتي

1-12

ضربن النساء" وقس غيرها من المجموع.

ومن غير لفظ "الذي" ما ومن ولكن يستوي فيهما المفرد والمثنى والمجموع والمذكر

والمؤنث فعلى هذا إن أخبرت عن "زيد وهند والزيدان والهندان والزيدون والنساء" في

"ضرب زيد وضربت هند وضرب¹⁹⁶ الزيدان وضربت الهندان وضرب¹⁹⁷ الزيدون

وضربت¹⁹⁸ النساء" فتقول: ما ضرب زيد وما ضربت هند/ وما ضربا¹⁹⁹ الزيدان وما

5

¹⁹¹ سورة النازعات 39/79.

¹⁹² سورة النازعات 39/79.

¹⁹³ في ب "الذي"؛ لكن صححناه كما في أ وط.

¹⁹⁴ ط: .).

¹⁹⁵ في ب "الزيد"؛ لكن صححناه كما في أ وط.

¹⁹⁶ وفي كلّ النسخ "ضربت" صححناه حسب السياق.

¹⁹⁷ وفي "أ" "ضربت" صححناه كما في ب وط.

¹⁹⁸ ب وط: ضرب.

¹⁹⁹ في ب "ضرب"؛ لكن أثبتناه كما في أ وط.

ضربتا الهندان وما ضربوا الزيدون²⁰⁰ وما ضربن النساء. وإرفع لفظ "ما" عن محلاته وضع
"مَنْ" يكون المعنى بعين الأول.

وإن أخبرت عن "زيد وهند" في "ضرب زيد وضربت هند" بسبب "أيّ وأيّة"
فتقول: أيّ ضرب زيد وأيّة ضربت هند.

وإرفعهما وضع لفظ "ذو" مكانيهما يكون المعنى بعين الأولين ، و"ماذا" مكان

"أي" يكون معناها كمعناها مع الإستفهام ، / واستعمل هؤلاء في كلّ ما استعمل فيه
"الذي" والضّمائر العائدة إلى الموصولات من التّثنية إلى "ماذا" مستترات.

10

²⁰⁰ في ب "الزّين" بدون و؛ لكن أثبتناه كما في أ وط.

الباب السابع

في حكم الإخبار في باب التنازع²⁰¹

الإخبار فيه على المذاهب²⁰² الكثيرة ولكن تركنا منهم البعض المرجوح واختصرنا

على البعض الأرجح لئلا يلقى ال لأذهان الكلالة. فالأولى في باب التنازع أن لا يُعَيَّرَ

ترتيب المتنازعين على حالهما ما أمكن كما مرّ في بيان / حقيقة الإخبار في الباب الثالث

15

من أنك لا تُعَيَّرَ الجملة المتضمنة / للمخبر عنه إلا إذا اضطررت إليه.

12-ب

فإذا وجّه العاملان من جهة الفاعلية وأُعْمِلَ الثاني كما هو مذهب البصريين²⁰³

نحو "ضرب و أكرم زيد" قلت مخبراً بالذي عن المتنازع فيه "الذي ضرب وأكرم زيد" قام

مقام زيد ضمير فاستتر في "أكرم" والضمير في "ضرب" أيضاً يرجع إلى الذي وقد كان

قَبْلُ راجعاً إلى "زيد" إذا لم يكن ههنا تنازع الفعلين في الضمير القائم مقام المخبر عنه /

5

كما كان في المخبر عنه كما بُيِّنَ في باب التنازع أنه لاتنازع في ضمير المتصل.

²⁰¹ " هذا باب الفاعلين والمفعولين اللذين كل واحد منهما يُفَعَّلُ بفاعله مثل الذي يُفَعَّلُ به وما كان. نحو ذلك وهو

قولك: ضربت وضربتُ زيداً، وضربتُ وضربتُ زيداً، تحمل الاسم على الفعل الذي يليه. فالعامل في اللفظ أحد.

الفعلين، وأما في المعنى: "سيبويه، عمرو بن عثمان بن قنبر الحارثي بالولاء، أبو بشر، الكتاب (الحقق: عبد السلام

محمد هارون، القاهرة، 1408 هـ - 1988 م، 1-4، 1، ص 73؛ " ما يشتمل على فعلين - غالباً،

متصرفين، مذكورين، أو على اسمين يشبهانهما في العمل، أو على فعل واسم يشبهه في العمل، وبعد الفعلين وما

يشبههما معمول مطلوب لكل من الاثنين السابقين. "عباس حسن، النحو الوافي، دار المعارف، 1-4، 2،

ص 187.

²⁰² و في "أ" "المذهب" صححناه كما في ب و ط.

²⁰³ الاسترابادي، شرح الرضي على الكافية لابن الحاجب، 1-4، 2، ص 240.

ويقول²⁰⁴ بالالف واللام عند الرّماني²⁰⁵: الضارب وأكرم زيد عَطَفَتَ الفعل

الصريح وهو "أكرم" على "ضارب" لأنّه أيضا فعلٌ لكنّ في صورة الاسم على ما بيّنا في الباب الخامس قُبِيلَ الشَّرط الأوّل، والأخفش²⁰⁶ يُدْخِلُ اللام في مثله على الفعلين ويأتي

بالمخبر عنه في الأخير/ خبرا عن الموصولين فيقول: الضارب والمكرم زيد كما يقول:

10

العاقل والكريم زيد، وكأنّه في الأصل من باب "عطف الصّفة على الصّفة" لأنّ العاقل موصوفه مقدّر ووُسْطُه العاطف كما وسط في قوله:

"إلى الملك القرم وابن الهمّام... وليث²⁰⁷ الكتيبة في المذدحم"²⁰⁸

وإن أُعْمِلَ الأوّل كما هو مذهب الكوفيّين قلت أيضا في الإخبار بالّذي "الذي

ضرب/ وأكرم زيد" جعلت مقام "زيد" ضميرا فاستتر في "ضرب" لأنّ الغرض أنّه فاعله

15

/ وكذا في الإخبار بالالف واللام نحو: الضارب وأكرم زيد وعند الأخفش: الضّارب

i-13

والمكرم زيد²⁰⁹.

²⁰⁴ في ب "تقول"؛ لكن أثبتناه كما في أ وط.

²⁰⁵ الرماني، على بن عيسى بن علي بن عبد الله الرماني الواسطيّ الاخشيدي أبو الحسن البغداديّ الاديب النحويّ (384هـ): البغدادي، هدية العارفين، 1-2، 1، 683؛ أبي محمد عبد الله بن علي بن إسحاق الصيمري، التبصرة والتذكرة (تحقيق: د. فتحي أحمد مصطفى علي الدين)، مكة المكرمة، 1402هـ- 1982م، 1-2، 1، ص534.

²⁰⁶ السيوطي، همع الهوامع في شرح جمع الجوامع 1-3، 3، ص252.

²⁰⁷ و في كل النسخ "لبس" صححناه كما في المراجع.

²⁰⁸ راجع: البغدادي، عبد القادر بن عمر، خزانة الأدب ولب لباب لسان العرب (تحقيق وشرح: عبد السلام محمد هارون)، القاهرة، 1418هـ- 1997م، 1-13، 1، ص451؛ الاسترابادي، شرح الرضي على الكافية لابن الحاجب، 1-4، 2، ص240.

²⁰⁹ الصيمري، التبصرة والتذكرة، 1-2، 1، ص532.

وإذا وُجِّهَ العاملان من جهة المفعوليَّة وأُعْمِلَ الثاني نحو: ضربت وأكرمت زيدا.

قلت مخبرا عن "التاء الأول" بالذي: الذي ضرب وأكرم زيدا أنا وإنما جَعَلْتُ تاء²¹⁰

"أكرمت" أيضا ضميرا غائبا وإن كان المخبر عنه هو التاء في الجملة الأولى فقط / لأنَّ

5

الثانية عطف على الأولى فلا بدَّ فيها أيضا من ضمير راجع إلى الموصول إذا تقدَّم وتقول

مخبرا باللام: الضَّارِبُ وأكرم زيدا أنا وعند الأخفش: الضَّارِبُ والمكرم زيدا أنا²¹¹ والتَّنازع

غير باق لأنَّ "زيدا" لا يجوز إنتصابه بـ "ضارب" ²¹² إذ لا يُعْطَفُ على الموصول مع بقاء

بعض الصِّلة وكذا تخبر عن تاء "أكرمت" وتقول مخبرا عن / "زيدا" بالذي: الذي ضربته

10

وأكرمته زيد وبالألف واللام: الضاربه أنا ²¹³ وأكرمته زيد. أبرزت ضمير المفعول في

"الضارب" وإن كان محذوفا في الأصل لأنَّ ضمير الألف واللام لا يحذف ، وأبرزت أنا

لجري الصِّفة على غير من هي له ، وتقول على مذهب الأخفش: الضاربه والمكرم أنا

زيد، ²¹⁴ وتقول إذا أُعْمِلَ الأوَّل في نحو: ضربت وأكرمت زيدا / بإبراز الهاء في "أكرمته"

15

مخبرا عن "التاء الأول بالذي: الذي ضربه وأكرمه زيدا / أنا، بالألف و اللام: الضارب

13-ب

وأكرمه زيدا أنا ، والتَّنازع باقٍ في الموضعين ، وعند الأخفش: الضَّارِبُ زيدا والمكرمه

أنا ²¹⁵. قُدِّمَ "زيدا" إلى جنب عامله إذ لا يُعْطَفُ على الموصول مع بقاء بعض الصِّلة وأما

الإخبار عن "زيدا" بـ "الذي" فتقول فيه: الذي ضربته وأكرمته زيد. إتصل الضمير القائم

مقام زيد بعامله بعد ما يوجب انفصاله وكذا بالألف واللام: الضَّارِبُ/أنا وأكرمته زيد.

5

²¹⁰ في أ "التاء" لكن صححناه كما في أ وط.

²¹¹ الصيمري، التبصرة والتذكرة، 1-2، 1، ص 532.

²¹² في ب "بضارب" صححناه كما في أ وط.

²¹³ في ب "أنا" ساقطة.

²¹⁴ الصيمري، التبصرة والتذكرة، 1-2، 1، ص 532.

²¹⁵ الاسترابادي، شرح الرضي على الكافية لابن الحاجب، 1-4، 2، ص 243.

الهاء في "الضَّارِبِ" هو الضَّمير القائم مقام زيد وأبرزت "أنا" لجري الصِّفة على غير صاحبها وعند الأخفش "الضَّارِبِ أنا والمكرمه أنا زيد"²¹⁶.

وتقول في: ضربني وضربت زيدا عند إعمال²¹⁷ الثاني مخبرا عن الياء والتاء بالذي: الذي ضربه وضرب زيدا أنا، وتقول في التثنية على مذهب البصريين²¹⁸: الذي

ضربه وضرب الزيدين أنا، وعند الكسائي/²¹⁹: الذي ضربه وضرب الزيدين أنا²²⁰،

10

بحذف الفاعل وتقول باللام: الضَّارِبِ²²¹ هو وضرب زيدا أنا. أبرزت هو لجري الصِّفة

على غير صاحبها والتنازع باق على مذهب الأخفش: الضَّارِبِ هو والضارب زيدا أنا²²². وإن أخبرت عن "زيدا" بالذي فقلت: الذي ضربني وضربته زيد ، لا يمكن بقاء

15

التنازع إذ لا تنازع في ضمير متصل كما مرّ، بالألف واللام: الضَّارِبِ/ وضربته زيد، وعند

الأخفش: الضَّارِبِ والضَّارِبِ أنا زيد²²³، بإبراز "أنا" لجري / "ضاربه" على غير من هو

i-14

له.

²¹⁶ الصيمري، التبصرة والتذكرة، 1-2، 1، ص532.

²¹⁷ وفي أ "أعمل" هذا خطأ والصواب ما قاله ب و ط.

²¹⁸ الاسترابادي، شرح الرضي على الكافية لابن الحاجب، 1-4، 2، ص244.

²¹⁹ الكسائي، أبو الحسن علي بن حمزة: نحوي على المذهب الكوفي واحد القراء السبعة. ولد في الكوفة وتعلم فيها

على الرؤاسي في البصرة على الخليل. توفي قرب الري (نحو 805): أبو طيب الغوي، عبد الواحد بن علي،

مراتب النحويين (تحقيق: محمد أبو الفضل إبراهيم)، بيروت، 2009/1430، ص89؛ عمر بن رضا كحالة،

معجم المؤلفين، 1-15، 7، 84؛ انطوان الدحداح، المنجيد، بيروت، 1986، ص588؛ ابن عقيل، عبد

الله بن عبد الرحمن العقيلي الهمداني المصري، شرح ابن عقيل على ألفية ابن مالك (المحقق: محمد محيي الدين عبد

الحميد الناشر)، القاهرة، 1980، 1-4، 2، ص162.

²²⁰ الاسترابادي، شرح الرضي على الكافية لابن الحاجب، 1-4، 2، ص244.

²²¹ في ب "الصاربه" لكن صححناه كما في أ و ط.

²²² الصيمري، التبصرة والتذكرة، 1-2، 1، ص533.

²²³ الاسترابادي، شرح الرضي على الكافية لابن الحاجب، 1-4، 2، ص244.

وتقول في: أعطيت وأعطاني زيد درهما مخبرا عن التاء والياء بالذي: الذي أعطى وأعطاه زيد درهما أنا، وباللام: المعطى وأعطاه زيد درهما أنا، والتنازع باق في الصورتين ، وعند الأخفش: المعطى والمعطيه زيد درهما أنا²²⁴.

وتقول في: أعلمت وأعلمني زيد عمرا منطلقا مخبر عن التاء والياء بالذي: الذي أعلم وأعلمه زيد عمرا/ منطلقا أنا، وإن أخبرت عن "زيد" بالذي قلت: الذي أعلمت وأعلمني عمرا منطلقا زيد، وباللام: المعلم أعلمه زيدا عمرا منطلقا أنا، وعند الأخفش: المعلم والمعلمني زيد عمرا منطلقا أنا²²⁵، وهذا القدر من التمرين كاف لمن له بصيرة.

قد وقع الفراغ من تسويدها وسني تسعة وعشرين في وقت صلاة الفجر من/ يوم الجمعة الرابع من جمادي الأولى في سنة أربع وخمسين ومأتين وألف من هجرة من له العز والشرف في مدرسة النجاة في العشاق للعينتابي²²⁶ الدقيق المسمى بأحمد أفندي الشفيق وإني مشرف بمجلسه البريق.

الحمد لله أولا/ وآخرها وظاهرا وباطنا والصلوة على من لاني بعده لكونه خاتما وعلى خلفائه الذين كانوا إماما وعلى غيرهم تماما بعون الله الملك الوهاب²²⁷.

²²⁴ الاسترابادي، شرح الرضي على الكافية لابن الحاجب، 1-4، 2، ص246.

²²⁵ الاسترابادي، شرح الرضي على الكافية لابن الحاجب، 1-4، 2، ص249.

²²⁶ وفي أ "العينتابي" صححناه للسياق.

²²⁷ وفي أ في جانب الصفحة الأخيرة "الحقير الفقير المصطفى بن سليمان أقشهري كتب هذا الرسالة في مدرسة

النجاة العشاق للعينتابي المسمى الحاجي أحمد أفندي سنة 1280"

الفهرس

49	رسالة "إخبار بالذي"
56	في وضع الموصول الذي
58	في طريق الإخبار بالذي
60	في كيفية سؤال المعلم عن المتعلم
64	في وضع الضمير
69	في شروط الإخبار بالذي
76	في بعض الصور المخيرة
81	في حكم الإخبار في باب التنازع

فهرس الآيات

49	سورة الملك، 1/67
49	سورة يس 79/36
49	سورة الأنعام، 52/6
73	سورة الحاقة، 2-1/69
51	سورة الضحى، 11/93
79	سورة النازعات 39/79

فهرس الاعلام

78\80	ابن السراج
50	ابن عباس

73	أبو السعود
53	أحمد أفندي
72\82\83\84	الأخفش
73	البيضاوي
51	الحاج حسن حسين أفندي
59	السيد عبد الله
52	الرشدي القره أغاجي
69\71\73	الرضي
82	الرماني
72	الزيادي
68\57	العصام أفندي
66	علي رضي الله تعالى
85\52	عيتابي أحمد أفندي
84	الكسائي
70	المازني
62	محمد الاسترابادي
56	ملا الجامي

فهرس الكتب

73\71	الإمتحان
52	ايساغوجي
50	زبدة الصلوات

52	شرح البناء
71	الكافية
71\80\67\66	نتائج

فهرس الشعر

82	إلى الملك القرم وابن الهمّام... وليث الكتبية في المذدحم
66	أنا الذي سمتني أمي حيدر

فهرس الحديث

50	مَا مِنْ مُؤْمِنٍ يُصَلِّي لَيْلَةَ الْجُمُعَةِ رُكْعَتَيْنِ
----	--

مصادر التحقيق

ابن الاثير، أبو الحسن علي بن أبي الكرم محمد بن محمد بن عبد الكريم بن عبد الواحد،
أسد الغابة في معرفة الصحابة (المحقق: علي محمد معوض - عادل أحمد عبد الموجود)،
دار الكتب العلمية، بيروت، 1415هـ - 1994م.

ابن الجوزي، جمال الدين عبد الرحمن بن علي، الموضوعات (تحقيق: عبد الرحمن محمد
عثمان)، المدينة المنورة 1386هـ - 1966م.

ابن السراج، أبو بكر محمد بن السري بن سهل النحوي المعروف ، الأصول في النحو
(المحقق: عبد الحسين الفتلي)، بيروت.

أبو السعود، العمادي محمد بن محمد بن مصطفى (1574م)، إرشاد العقل السليم إلى
مزايا الكتاب الكريم، بيروت.

أبي محمد عبد الله بن علي بن إسحاق الصيمري، التبصرة والتذكرة (تحقيق: د. فتحي
أحمد مصطفى علي الدين)، مكة المكرمة، 1402هـ - 1982م.

أحمد مختار عبد الحميد عمر، معجم اللغة العربية المعاصرة ، القاهرة ، 1429هـ -
2008م.

الاسترابادي، الشيخ رضي الدين محمد بن الحسن ، شرح الرضي على الكافية لابن
الحاجب (تحقيق حسن بن محمد بن إبراهيم الحفظي-يحيى بشير مصري)، رباد،
1414هـ-1993م.

البغدادي، اسماعيل بن محمد أمين بن مير سليم الباباني، "إيضاح المكنون في الذيل على
كشف الظنون" عنى بتصحيحه وطبعه على نسخة المؤلف: محمد شرف الدين يالتقيا
رئيس أمور الدين، والمعلم رفعت بيلكه الكليسي، دار إحياء التراث العربي، بيروت.

البغدادي، عبد القادر بن عمر، خزانة الأدب ولب لباب لسان العرب (تحقيق وشرح:
عبد السلام محمد هارون)، القاهرة، 1418هـ-1997م.

البغدادي، الطبقات الكبرى (المحقق: إحسان عباس) بيروت، 1968.

البغدادي، اسماعيل بن محمد أمين بن مير سليم الباباني، هدية العارفين اسماء المؤلفين
وآثار المصنفين، إستانبول، 1951م.

البركوي، البركلي (981هـ)، امتحان الاذكياء (مخطوطة)، مكتبة الجامعة المرمرة، رقم:
00446.

البيضاوي، ناصر الدين أبو سعيد عبد الله بن عمر بن محمد الشيرازي (685هـ)، أنوار
التنزيل وأسرار التأويل ، (المحقق: محمد عبد الرحمن المرعشلي) دار إحياء التراث العربي،
بيروت، 1418هـ..

جمال الدين أبو الحسن علي بن يوسف القفطي ، إنباه الرواة على أنباه النحاة ،
(المحقق: محمد أبو الفضل إبراهيم الناشر)، القاهرة، 1406هـ-1982م.

الجوهري، أبو نصر اسماعيل بن حماد، الصّحاح: تاج اللّغة وصحاح العربيّة (احمد عبد
الغفور عطّار)، بيروت 1404هـ-1984م.

الحموي، شهاب الدين أبو عبد الله ياقوت بن عبد الله الرومي ،
الأدباء (المحقق: إحسان عباس)، بيروت، 1414هـ-1993م.

الذهبي ، شمس الدين أبو عبد الله محمد بن أحمد بن عثمان بن قَايْمَاز ، سير أعلام النبلاء
(مجموعة من المحققين بإشراف الشيخ شعيب الأرنؤوط) ، مؤسسة الرسالة ، 1405هـ-
1985م.

السخاوي، شمس الدين أبو الخير محمد بن عبد الرحمن بن محمد، القَوْلُ البَدِيعُ فِي الصَّلَاةِ
عَلَى الْحَبِيبِ الشَّفِيعِ، (التحقيق: بشر محمد عيون)، دمشق 1408هـ.

سيبويه، عمرو بن عثمان بن قنبر الحارثي بالولاء، أبو بشر ، الكتاب (المحقق: عبد السلام
محمد هارون ، القاهرة، 1408هـ-1988م.

السيوطي، عبد الرحمن بن أبي بكر، اللآلئ المصنوعة في الأحاديث الموضوعة
(التحقيق: ابن عويضة، أبو عبد الرحمن صلاح بن محمد)، بيروت 1417هـ - 1996م.

السيوطي، عبد الرحمن بن أبي بكر، جلال الدين، همع الهوامع في شرح جمع الجوامع
(المحقق: عبد الحميد هندراوي)، المكتبة التوفيقية، مصر.

عباس حسن، النحو الوافي، دار المعارعمر بن رضا بن حمد راغب بن عبد الغني كحالة
الدمشق، معجم المؤلفين، دمشق، 1376هـ-1957م.

عصام الدين، إبراهيم بن محمد الإسفرائيني، شرح العصام على الكافية، دار السلطنة
الثنية، إسطنبول، 1256هـ.

علي بن أبي طالب، ديوان علي بن أبي طالب (اعتناء: عبد الرحمن المصطاوي)، بيروت،
1426هـ-2005م.

القرطبي، أبو عمر يوسف بن عبد الله بن محمد بن عبد البر بن عاصم النمري، الاستيعاب
في معرفة الأصحاب، (المحقق: علي محمد البجاوي) دار الجليل، بيروت، 1412هـ-
1992م.

كحالة، عمر بن رضا بن حمد راغب بن عبد الغني الدمشقي، معجم المؤلفين، دمشق،
1376هـ-1957م.

مصطفى بن حمزة من قوش أظه سي (1677م)، نتائج الأفكار في شرح إظهار الأسرار
(تحقيق: مصطفى إسماعيل دونمير)، استانبول، 2013م.

مُلاً الجامي، نورالدين عبدالرحمان بن نظام الدين أحمد بن محمد،
الفوائد الضيائية،
إسطنبول، 1303هـ.

النعمان، حفص سراج الدين عمر بن علي بن عادل الحنبلي الدمشقي، الباب في علوم
الكتاب، (الشيخ عادل أحمد عبد الموجود والشيخ علي محمد معوض) دار الكتب العلمية
- بيروت، 1419 هـ - 1998م.

يوسف إيلان سركيس، معجم المطبوعات العربية والمعربة، القاهرة.

Bozkurt, Nurgül. "Maârif Salnâmelerine Göre Kütahya Sancağı'nda Eğitim-Öğretim
(H.1316-1321/M.1898-1904)", *History Studies*, Cilt: 2-3, 2010, s. 73.

Koca, Ferhat. "Hadimi Abdullah", *DİA*, İstanbul, 1997, Cilt 15, s. 24.

Şahin, İlhan. "Akşehir", *DİA*, İstanbul, 1989, Cilt: 2, ss.298-299.

Uz, Mehmet Ali. *Konya Alimleri ve Velileri*, "Şehit Ahmet Efendi",
<http://konyaninalimvehocalari.konyacami.com/sehit-ahmet-efendi> (11.05.2015).

"Yalvaç", *Meydan Larousse*, İstanbul, 1973, Cilt: 12, s.709.

SONUÇ

İbrahîm b. Muḥammed el-Yalvacî'nin *Risāle fî İḥbār bi-Ellezî* eserinin nüshalarını araştırdık ve varolan beş nüshasından seçtiğimiz en eski ve sonraki müstensih nüshalarını ve bir taş baskısını karşılaştırarak ortaya koyduk. Tahkik yaparken metnin içinde geçen nüsha farklılıklarını, atıfları, kişileri ve yerleri dipnotlandırdık. Risaleyi müellifin ayırdığı gibi giriş hariç yedi bölüme ayırdık. Sonuna tahkik kısmına ait ayet, hadis, şiir, konu, kişi, kitap, fihristi ve tahkik kısmına özel kaynakça ekledik.

Yaptığımız çalışmalarda yazar hakkında kaynaklarda yeterli bilgiye ulaştık ve kendi eserlerinden yazar hakkındaki bilgileri derledik. Özellikle Bursalı Mehmet Tahir'in *Osmanlı Müellifleri*, Ömer Rızā Kehhāle'nin *Mu'cemü'l-Müellifîn*'i ve el-Bağdādî'nin *Hediyyetü'l-Ārifîn* adlı eserlerinden çalışmamız esnasında faydalandık.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'ndeki arşiv belgelerini ile İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi'ndeki belgelerden de faydalanılmıştır. Ayrıca mezar taşındaki yazı tam okunmamaktadır. Hem bu hem de kütüphanesinde bulunan eserler konusundaki bigilere Hikmet Cücen'in internet sitesinden ulaştık.

Tahsili için anladığımız kadarıyla müellif, Yalvaç, Konya bölgesi, Uşak ve İstanbul'u dolaşmıştır. Lakin hocaları hakkında bilgiyi *Risāle fî İḥbār bi-Ellezî* eserinden başka bir yerde bulamadık. Öğrencileri hakkında da kaynaklarda bilgiye rastlayamadık.

Müellif hayatında bazı zorluklara da katlanmıştır. el-Yalvacî, kendisi gibi Yalvaçlı olan Sadrazam Hüseyin Avni Paşa ile ters düşmüş belki de bunun sonucu olarak sürgün edilir gibi Mescid-i Haram'a inşaat işleri için gönderilmiştir. Bir ara kendisine İstanbul'a giriş yasağı konulmuştur. Ömrünün sonlarına doğru yaptırmak istediği medrese için çok büyük çaba sarfetmiştir.

Çalıştığı medreselere, katıldığı huzur derslerine ve son verilen mevleviyet görevine bakıldığında; el-Yalvacî'nin önemli bir ilmi şahsiyet olduğu anlaşılır. Özellikle Busirî'nin Kaside-i Bürde'sini şerh, tercüme ve tahlil etmesi tanınırlığını bir kat daha arttırmıştır.

Risāle fī İhbār bi-Ellezī, el-Yalvacī'nin Arap Dili alanında yazdığı ilk eserdir. Bu detaylı ve bol örnekli eser onun bu konudaki uzmanlığını gösterir. Ayrıca eser o kadar ünlenmiştir ki müellife lakab olmuştur.

Eserin muhtevası ism-i mevsûl ve harf-i tarif ile bir cümledeki ögeyi vurgulama üzerinedir. Yazar bunu anlatırken sıfırdan bir ögeyi vurgulamak yerine önce bir cümle zikretmiş sonra ondaki bir ögeyi vurgulamak üzere dönüştürmüştür. Konuyu ele alırken "ihbar"ın şartlarını -özellikle neyin ihbar edilemeyeceğini- detaylı bir şekilde işlemiştir. Öyle ki Arap Gramerinde başı başına tartışmalı bir konu olan ve adı da "Tenazu" olan konuyu da işlemiştir. Örnekler bölümü en özgün bölümdür. Konunun tüm ayrıntılarını içeren örnekler sunmuştur.

Yöntem olarak da müellifimizin usûlünü ortaya koyduk. Aynı konuyu işleyen diğer eserler göz önüne alındığında eserin değeri hemen fark edilir.

İbrahîm b. Muḥammed el-Yalvacī, eserinde en çok Esterabadî'nin *Şerhu'r-Radi ale'l-Kafiye*'sinden faydalanmıştır. Diğer bazı kafiye şerhleri ve nahiv kitaplarına da atıfta bulunmuştur.

Eserin başında el-Yalvacī'nin kendi ifadesiyle, risaleyi bazı arkadaşlarının isteği ve rüyasında Hz. Muhammed'in (s.a.v.) "Risaleyi yaz!" emri üzerine yazmıştır. Müellifimiz yararlandığı kaynakları açıkca belirtmiştir. Başında hocalarından böyle bir şey duymadığı ya da okumadığı ifadesi müellifin alan ile ilgili iddiasını ortaya koyar.

Yazarın diğer eserleri akademik çalışmalarda değerlendirilebilir kanısındayız. Özellikle *el-Mecmua'tü'l-Kübrā mine'l-Kasāidi'l-Fuḥra* eseri ve *Ḳaraibu'l-İ'lal ve'l-İştikāḳ* eserinin çalışılmasının faydalı olacağını düşünüyoruz.

Sonuç olarak eseri Yazarın maksadından çıkmadan ortaya koymaya çalıştık. Ayrıca İbrahîm b. Muḥammed el-Yalvacī hakkında detaylı ve kapsamlı araştırmamız onun hayatının daha ayrıntılı olarak ortaya koyulmasına imkan sağlar görüşündeyiz.

KAYNAKÇA

Abdurrahman el-Cami, **Molla Cami ale'l-Kafiye**, İstanbul, 1303.

Abdurrahman el-Cami, **Molla Cami Tercümesi**, Çev: Ercan Elbinsoy, Yasin Yayınevi, İstanbul, 2010.

Ahmed es-Secaî, **Haşiyet-ü Şerhu'l-Katru'n-Nida**, Mısır, 1916.

Akgün, Nafiz. "İbrahîm Efendi", **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1981, Cilt: 4, s. 325.

Aksun, Ziya Nur. **Osmanlı Tarihi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1994.

Alhamss, Ayşe. **Arap Dili ve Edebiyatında Mevsuller** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı, İstanbul, 2006.

Altıkulaç, Tayyar. "Kisâî Ali b. Hamza", **DİA**, İstanbul, 2002, Cilt: 26, ss.69-70.

Ankara Üniversitesi Yazma Eserler Kataloğu: <http://yazmalardtcf.ankara.edu.tr/> (11.05.2015)

Atay, Hüseyin. "Medreselerin Gerilemesi", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Ankara, 1981, cilt 24, sayı 1, ss. 15-56.

el-Bağdādî, **Hediyyetü'l-Ârifin**, MEB, İstanbul, 1951.

Baltacı, Cahid. **İslam Medeniyet Tarihi**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013

Baltacı, Cahit. "Arpalık", **DİA**, İstanbul, 1991.

BENLİ, Şeyma. Dîvân Şiirinde Ebû Hanîfe, Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Cilt: 8/1, Ankara, 2013, ss. 1043-1060.

Bolelli, Nusrettin. **Arapça Dilbilgisi Nahiv ve Sarf Terimleri Sözlüğü**, Yasin Yayınevi, İstanbul, 2006.

Bolelli, Nusrettin. **Belagât**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001.

Bozkurt, Nurgül. "Maârif Salnâmelerine Göre Kütahya Sancağı'nda Eğitim-Öğretim (H.1316-1321/M.1898-1904)", **History Studies**, Cilt: 2-3, 2010.

Bursalı Mehmet Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, Matbaa-i Amire, İstanbul, H.1333.

Bulut, Ekrem. **Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad Dergilerinde Yayımlanan Makaleler Bağlamında Son Dönem Osmanlı Medreseleri ve Islah-ı Medaris Hakkındaki Düşünceleri** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2011.

Can, Betül. **Tanzimat Öncesi Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretim Yöntemleri**, Ekev Akademi Dergisi, 2010, Sayı: 44, ss. 305-320.

Cücen, Hikmet. <http://www.aydemdil.com/content/view/60/107/lang,tr/> (11.05.2015).

Çörtü, Mustafa Meral. **Sarf-Nahiv-Edatlar**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013.

Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi: <https://kutuphane.diyanet.gov.tr/yordam.htm> (11.05.2015)

Doğan, Candemir. **Arapça Öğrenim ve Öğretim Kılavuzu**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2011.

Dönmez, Mustafa İsmail. **Kuşadalı Mustafa b. Hamza ve Netaicü'l-Efkar fi Şerhi'l-İzhar Adlı Eseri** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı, İstanbul, 2013.

Durmuş, İsmail. "Nahiv", **DİA**, İstanbul, 2006, Cilt 32, ss. 300-306.

Durmuş, İsmail. "İsâmüddin İsferâyînî", **DİA**, İstanbul, Cilt:22, ss. 516-517.

Ebu Muhammed Bedreddin Hasan b. Kasım b. Abdullah b. Ali el-Muradî el-Mısırî el-Malikî, **Tevzihu'l-Makasid ve'l-Mesalik bi Şerh-i Elfiyet-i İbn Malik**, Tahkik: Abdurrahman Ali Süleyman, Daru'l Fikri'l-Arabî, Kahire, 2008.

Ege, Ramazan. **İbn-i Kemal'in Def'u mâ Yete'allak bi'z-Zamir mine'l-Evham Adlı Risalesi**, İzmir, 2010.

Ege Üniversitesi: <http://kutuphane.ege.edu.tr/home.php?page=personel> (11.05.2015)

Elmalî, Hüseyin. "Ebû Osman el-Mâzinî", **DİA**, İstanbul, 1994, Cilt:10, ss. 209-210.

Elmalî, Hüseyin. **Temrîn ve İ'râblı Arapça (Hanbelizade Muhammed Şakir) 1. Kitap Sarf**, Anadolu Yayınları, İzmir, 2009.

Elmalî, Hüseyin. **Temrîn ve İ'râblı Arapça (Hanbelizade Muhammed Şakir) 2. Kitap Nahiv**, Anadolu Yayınları, İzmir, 2009.

Erdenk, Yasin. **Isparta Yöresi Ziyaret ve Adak Yerleri** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Isparta, 2001.

Eren, A.Cüneyt ve Uzunoğlu, M.Vecih. **Belagât Terimleri Sözlüğü**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2014.

Ebubekir ez-Zübeydî, **Tabakatü'l-Nahviyyin ve'l-Lugaviyyin** (Takik: Muhammed Ebu'l-Fadıl İbrahim), Darü'l-Maarif, Beyrut, 1984.

Ebu'l-U'la Mardin, **Huzur Dersleri**, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1931.

Ebu Tahir Abdülvahid b. Ömer b. Muhammed b. Ebi Hişam el-Bezâri, **Ahbaru'l-Nahviyyin**, Darü's-Sahabe li't-Turâs, Tanta, H. 1410.

Furat, Ahmet Suphi. **Arap Edebiyatı Tarihi**, İstanbul Üniversitesi Basım ve Yayınevi Müdürlüğü, İstanbul, 2007

Gencer, Ali İhsan. "Hüseyin Avni Paşa", **DİA**, İstanbul, 1998, Cilt 18, ss. 526-527.

Güneş, Kadir. **Arapça-Türkçe Sözlük**, Mektep Yayınları, İstanbul, 2013.

Gümüş, Sadrettin. "Radî el-Estarabadî", **DİA**, İstanbul, Cilt:34, ss. 387-388.

Gürkan, Nejdet. Arapça ve Türkçe'de Sözdizimi/Cümle, **SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi (Hakemli)** Isparta, 2001, Sayı: 8, s.51-76.

Haskan, Mehmet Mermi. **Eyüp Sultan Tarihi**, Eyüp Sultan Vakfı, 1996.

Hızlı, Mefail. "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Kitaplar", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:17, Sayı I, Bursa, 2008 ss. 25-46.

İbn Malik, **Elfiyye**, Haşemi Yayınevi, İstanbul, 2012.

İbn'ül-Cevzi, **el-Mevduat**, Tahkik: Abdurrahman Muhammed Osman, Medine, 1836.

İbrahim b. Muhammed b. Arabşah el-İsamüddin İsferayinî, **Şerhu Isam ale'l-Kafiye**, Mabaat-ü Daru's-Saltanati's-Sultaniyye, İstanbul, H.1256.

İbrahîm b. Muḥammed el-Yalvācî, **Risāle fî İhbār bi-Ellezî**, El Yazması, Müstensih: el-Mustafa b. Süleyman el-Akşehiri, Uşak, H. 1280.

İbrahîm b. Muḥammed el-Yalvācî, **el-Mecmua'tü'l-Kübrā mine'l-Ḳasāidi'l-Fuḫra**, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul, 1317.

İbrahîm b. Muḥammed el-Yalvācî, **Ḳaraib-u i'la'l ve'l-İştikāk**, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1267.

İhsanoğlu, Ekmeleddin. "İshak Efendi", **DİA**, İstanbul, 2000, Cilt 22, ss. 529-530.

İpşirli, Mehmet. "Huzur Dersleri", **DİA**, İstanbul, 1998, Cilt 18, ss. 441-444.

İpşirli, Mehmed. "Medrese" (Osmanlı Dönemi), **DİA**, İstanbul, 2003, cilt: 28, ss.327-333.

İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi Dosya no:258.

Karahan, İsmail. **İbnü'l Hacib ve el-Kafiye Adlı Eseri** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Bölümü, Isparta, 2011.

Karaman, Durmuş. **Dünden Bugüne Yalvaç Tarihi** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü, Kayseri, 1991.

Kehhāle Ömer Rızā, **Mu'cemü'l-Müellifîn**, İhya-i Turas, Şam, 1957.

Kenan Demirayak ve Sadi Çöğenli, **Arap Edebiyatında Kaynaklar**, Erzurum, 1994.

Kılıç, Haşim. "İbn Ebû İshak", **DİA**, İstanbul, 1999, Cilt:19, s.435.

Kılıç, Hulusi. "İbnü'l Hacib", **DİA**, İstanbul, 2000, Cilt: 21, ss.55-58.

Kılıç, Hulusi. "Sarf", **DİA**, İstanbul, 2009, Cilt 36, ss.136-137.

Kıyıcı, Mahmut. **Ispartalı ve Isparta'ya Hizmet Etmış Büyük Adamlar**, Göltaş Kültür Yayınları, Isparta, 1998.

Koca, Ferhat. "Hadimi Abdullah", **DİA**, İstanbul, 1997, Cilt 15, s.24.

Koçak, İnci. "Ahfeş el-Evsat", **DİA**, İstanbul, 1988, Cilt:1, s.526.

Kutlu, İbrahim. **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Konya Medreseleri** (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Konya, 1992.

Kütükoğlu, Mübahat. **XX. Yüzyıla Erişen İstanbul Medreseleri**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000.

Maksudoğlu, Mehmet. **Arapça Dilbilgisi**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2013.

Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Kataloğu:
<http://katalog.marmara.edu.tr/nadireser/index.html> (11.05.2015)

Mollaibrahimoğlu, Süleyman. **Yazma Eserler Terminolojisi**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007.

Mustafa el-Ğalayinî, **Camiu'd-Durûsi'l-Arabiyye**, Daru'l-Kitabül'l-İlmiyye, Beyrut, 2004.

Mutçalı, Serdar. **Arapça-Türkçe Sözlük**, Dağarcık Yayın, İstanbul, 1995,

Necmeddin Esterabadî, **Şerhu Kafiye**, Muharrem Bosnavi Matbaası, İstanbul, H.1305.

Okumuş, Ömer . “Cami Aburrahman”, **DİA**, İstanbul, 1993, Cilt: 30, ss.94-99.

Sevinç, Resul. **Arapça'nın Temel Gramer Kuralları**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2013.

Okumuş, Sait. **Ahmed Rüşdi Karaağaci ve Hall-i Rumuz Adlı Şerhi**, Divan Kitap, Ankara, 2011.

Orman, İsmail. "Şehzade Külliyesi", **DİA**, İstanbul, 2010, Cilt 38, ss.483-485.

Özbalıkcı, Mehmet Reşit. **Kur'an ve Hadis'in Arap Gramerindeki Rolü**, Yeni Akademi Yayınları, İzmir, 2006.

Özcan, Tahsin. “Nukrekâr”, **DİA**, İstanbul, 2007, Cilt:33, ss.232-233.

Özdemir, Abdurrahman. “Arapça’da İki veya Daha Fazla Yüklemin Bir Öğeyi Sahiplenme Mücadelesi: Tenâzu”, **Dinî Araştırmalar**, 2005, Cilt: 8, Sayı: 22, ss. 297-312.

Selçuk Üniversitesi: http://www.kutuphane.selcuk.edu.tr/katalog_tarama.aspx (11.05.2015)

Şensoy, Sedat. "Rummanî", **DİA**, İstanbul, 2008, Cilt:35, ss. 242-244.

es-Sibeveyh, **el-Kitab** (Tahkik: Abdusselam Muhammed Harun), Mektebtü'l-Haneci, Kahire, 1988.

es-Suyuti, **el-Leali'l Mesnua fi'l Ehadisi'l Mevdua**, Tahkik: İbn Uveyde, Ebu Abdurrahman Salah b. Muḥammed, Beyrut, 1996.

Tire Necip Paşa Kütüphanesi: <http://www.vgm.gov.tr/npkutuphanearama.aspx>
(11.05.2015)

Türkiye Diyanet Vakfı İSAM: <http://ktp.isam.org.tr/?url=ktpgenel/findrecords.php>
(11.05.2015)

T.C. Başbakanlık D.A.G.M. Osmanlı Arşivi Katalogları, Dosya No: 286 Gömlek No: 88 Fon Kodu: A.MKT. NZD.

T.C. Başbakanlık D.A.G.M.Osmanlı Arşivi Katalogları, Fon Kodu: İrade Meclisi Vâlâ, 12160.

T.C. Başbakanlık D.A.G.M.Osmanlı Arşivi Katalogları, Fon Kodu: İrade Meclisi Vâlâ, 12161.

T.C. Başbakanlık D.A.G.M.Osmanlı Arşivi Katalogları, Fon Kodu: İ..DH., 408/27018.

T.C. Başbakanlık D.A.G.M.Osmanlı Arşivi Katalogları, Fon Kodu: İ..DH., 408/28680.

T.C. Kültür Bakanlığı Türkiye Yazmaları;
https://www.yazmalar.gov.tr/detayli_arama.php (11.05.2015)

Ulusal Toplu Katalog: <http://www.toplukatalog.gov.tr/> (11.05.2015)

Unan, Fahri. "Mevleviyet", **DİA**, İstanbul, 2004, Cilt 29, ss.467-468.

Uz, Mehmet Ali. **Konya Alimleri ve Velileri**, "Şehit Ahmet Efendi", <http://konyaninalimvehocalari.konyacami.com/sehit-ahmet-efendi> (11.05.2015)

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. **Osmanlı Devletinin İlmîyye Teşkilatı**, Türk Tarih Kurumu Basınevi, Ankara, 1984

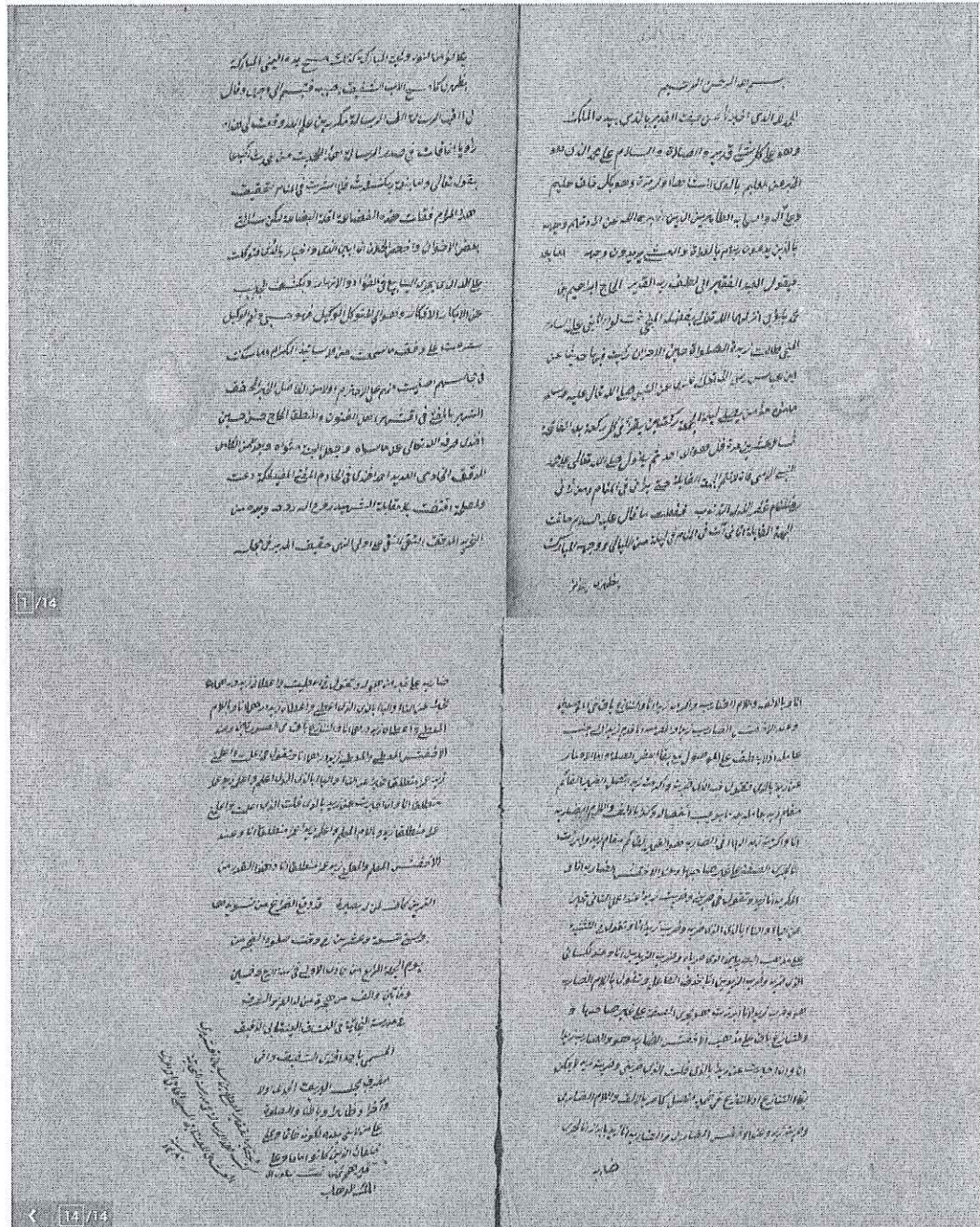
Yüksel, Emrullah. "Birgivi", **DİA**, İstanbul, 1992, Cilt: 6, ss. 191-194.

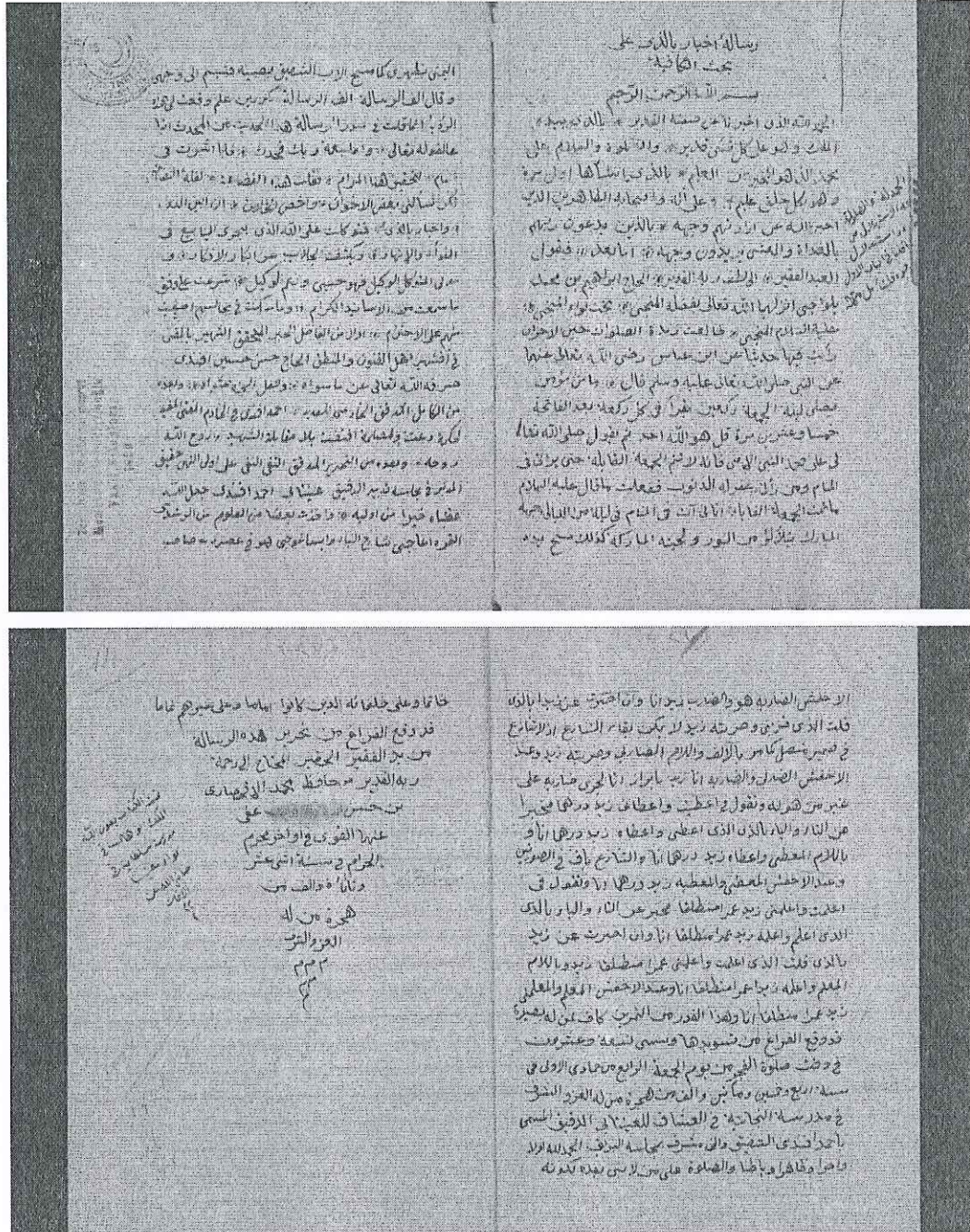
Yardım, Ali. **İzmir Milli Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu**, İzmir Milli Kütüphane Vakfı, İzmir, 1992

Yazıcı, Hüseyin. "İbnü's-Serrâc", **DİA**, İstanbul, 2000, Cilt:21, ss. 205-206.

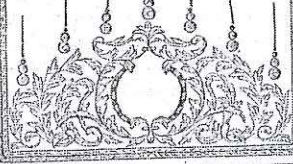
EKLER

Ek 1: İ Nüshasının İlk Ve Son Varakları

[illegible]

رسالة أخبار بالذي في تحت الكافية
 (*) بسم الله الرحمن الرحيم (*)

الحمد لله الذي أخبرنا عن صفته العظمى * بالذي بيده الملك والعرس على
 كل شيء قدير * والصلوة والسلام على محمد الذي هو مقصود العلم
 والذي أنشأنا أول مرة * وهو بكل خلق عليم * وعلى آله وصحبه
 الطاهرين الذين أخبرنا عن إرادتهم وجهه * بالذين يدعون
 ربهم بالغداة والعشي يريدون وجهه * (أما بعد) * فيقول أريد
 التقدير * إلى الله تعالى * التقدير * الحاج إبراهيم بن محمد ياولاوي
 أدام الله تعالى فضله النبي * تحت أوابي * عليه السلام
 النبي * طاعة زينة الصلوات حسن الإحسان رأيت فيها حديثا
 عن ابن عباس رضي الله تعالى عنهما عن النبي صلى الله تعالى عليه
 وسلم قال * ما من مؤمن يمشي ليلة الجمعة ركعتين يقرأ في كل ركعة
 الفاتحة تجساو عشرين مرة قل هو الله أحد فيقول صلى الله تعالى
 على محمد النبي الأمي قل اللهم إني أعوذ بك من الهم والحزن ومن
 الهم والحزن * ففعلت ما قال عليه السلام ماتت الجمعة

الفاتحة

وفي المجلدات والصلوات
ولسند لال الى ما ذكرنا في الباب
الاول من وجوه واما مل
منه

(٢٤)

بالذي قلت التي اجلت واجلي عرمانطيا بلان و باللام العرمانطيا
وذا عرمانطيا كان عند الاغصص العرمانطيا و زيد عن عرمانطيا
الو وهذا القدر من القرن كاف في البصرة * وقد وقع المرام من
بصورتها * وهي تسعة وعشرون في وقت صلوة المغرب من
يوم الجمعة الرابع من جادى الاول في سنة اربع وخمسين وثمان
والت * من هجرة من له العز والشرف * في مدينة البصرة
في الحادى العاشر من ربيع * التي باجد احدى الشيوخ *
واى مشرف بمجمله الربيع * لا يبعد اكله عاقلها *
واما * واصلوه على من لا يبعد اكله عاقلها *
وعلى خلفائه الذين كانوا انا ما *
وعلى جرحهم بما

١٩٨٩/٢

Ek 4: İbrahim b. Muhammed'in Mezar Taşı

